

**Strategija razvoja općine Ključ
2014 - 2023. godina**

(Revidirana za period 2019 - 2023.)

Općinski razvojni tim

juni, 2019. godine

Revidirana strategija razvoja općine Ključ je pripremljena u sklopu Projekta integriranog lokalnog razvoja u Bosni i Hercegovini (BiH), koji je zajednički projekat Vlade Švicarske i Razvojnog programa Ujedinjenih nacija u BiH (UNDP). Gledišta iznesena u ovoj Revidiranoj strategiji razvoja ne odražavaju obavezno gledišta Vlade Švicarske i UNDP-a BiH.

SADRŽAJ

1. SADRŽAJ	3
2. UVOD.....	5
3. METODOLOGIJA IZRADE REVIDIRANE STRATEGIJE RAZVOJA	6
4. STRATEŠKA PLATFORMA	8
4.1. Kratak pregled ključnih izmjena socio-ekonomskog stanja u odnosu na prethodni period implementacije	8
4.1.1. Geografski položaj, prirodne karakteristike i demografska struktura	8
4.1.2. Pregled stanja i kretanja u lokalnoj ekonomiji	10
4.1.3. Pregled stanja i kretanja na tržištu rada.....	19
4.1.4. Pregled stanja i kretanja u oblasti društvenog razvoja	22
4.1.5. Stanje javne infrastrukture i javnih usluga.....	34
4.1.6. Zaštita okoline.....	37
4.1.7. Stanje administrativnih usluga lokalne uprave i prostorno-planska dokumentacija	39
4.1.8. Analiza budžeta.....	40
4.2. Strateško fokusiranje.....	43
4.3. Vizija i strateški ciljevi razvoja.....	47
5. SEKTORSKI RAZVOJNI PLANOVI.....	51
5.1. Usklađenost, komplementarnost i međusobni uticaj sektorskih planova.....	51
5.2. Plan lokalnog ekonomskog razvoja	52
5.2.1. Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i indikatorima	52
5.2.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima viših nivoa.....	53
5.2.3. Inicijative međuopćinske saradnje	53
5.2.4. Programi, projekti i mjere	54
5.3. Plan društvenog razvoja.....	55

5.3.1.	Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i indikatorima	Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.
5.3.2.	Usklađenost sa strateškim dokumentima viših nivoa.....	58
5.3.3.	Inicijative međuopćinske saradnje	58
5.3.4.	Programi, projekti i mjere	58
5.4.	Plan zaštite životne sredine	60
5.4.1.	Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i indikatorima	60
5.4.2.	Usklađenost sa strateškim dokumentima viših nivoa.....	61
5.4.3.	Inicijative međuopćinske saradnje	62
5.4.4.	Programi, projekti i mjere	62
6.	OPERATIVNI PLAN	64
6.1.	Plan implementacije za period 2019-2021. godine	64
6.2.	Plan organizacionih i ljudskih kapaciteta za implementaciju, praćenje i vrednovanje Strategije	74
7.	PRILOZI	79

2. UVOD

Revidirana strategija razvoja općine Ključ za period 2019-2023. godine (u daljem tekstu: Revidirana strategija) je ključni strateško-planski dokument općine Ključ koji treba da podstiče budući rast i razvoj zajednice. Revidirana strategija obuhvata ekonomsku, društvenu i sferu zaštite okoliša, a izrađena je kao okvir za definisanje zajedničkih ciljeva, podsticanje lokalnih snaga, ali i kao odgovor na izazove budućeg razvoja općine i sveukupnog života u njoj. Kao takva, Revidirana strategija je u skladu sa strategijama i politikama na višim nivoima vlasti.

Revidirana strategija informiše sveukupnu javnost i investitore o razvojnom putu općine, predstavlja osnovu za izradu detaljnih planova i programa u pojedinim sektorima, kreira podlogu za praćenje napretka te ohrabruje saradnju i dogovor u planiranju različitih nivoa vlasti i društveno-ekonomskih partnera.

Strategija razvoja općine Ključ 2014-2023. godine usvojena je od strane Općinskog vijeća općine Ključ u januaru 2014. godine. Strategija definiše strateške ciljeve i strateške fokuse za dugoročni period od 10 godina, dok sektorski razvojni planovi (ekonomski razvoj, društveni razvoj i zaštita okoliša) definišu sektorske ciljeve, rezultate, programe, projekte i mjere za period od pet godina. Imajući u vidu da se 2018. godine završava petogodišnji ciklus implementacije Strategije razvoja i da ističe planski period sektorskih planova, potrebno je bilo provesti nezavisnu srednjoročnu evaluaciju Strategije koja je i provedena tokom aprila i maja 2018. godine.

Općina Ključ i Razvojni program Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (UNDP) su potpisali Memorandum o razumijevanju u okviru Projekta integriranog razvoja (ILDP) koji predstavlja zajednički projekat UNDP BiH i Švicarske agencije za razvoj i saradnju (SDC). Na XVII sjednici Općinskog vijeća općine Ključ dana 31.05.2018. godine, Općinsko vijeće općine Ključ donijelo je Odluku o pokretanju postupka revizije Strategije razvoja općine Ključ 2014-2023. godine za period 2019-2023. godine po MiPRO metodologiji za integrirano planiranje razvoja općina. Postupak revizije Strategije kao polaznu osnovu uzima Izvještaj o srednjoročnoj evaluaciji Strategije razvoja općine Ključ za period evaluacije 2014-2017. godine uz osiguranje učešća relevantnih aktera iz lokalne sredine u oblasti ekonomskog, društvenog i okolišnog razvoja.

Izvještaj o srednjoročnoj evaluaciji Strategije integriranog lokalnog razvoja općine Ključ za period evaluacije 2014-2017. godine je nezavisni objektivni osvrt na nivo i kvalitet implementacije Strategije razvoja općine Ključ u periodu od protekle 4 godine. Izvještaj pored ocjene progressa u ostvarenju ciljeva prikazuje i stanje institucionalnih, organizacionih i drugih kapaciteta neophodnih za uspješnu implementaciju Strategije.

Generalno gledajući, Izvještaj zaključuje da su sva tri postavljena strateška cilja unutar inicijalno definisanih fokusa i dalje relevantna u odnosu na stvarne potrebe građana i u odnosu na prvobitno definisane probleme i izazove. Ova konstatacija je prepoznata i od strane relevantnih aktera tokom procesa intervjuisanja u kojem se velika većina intervjuisanih slaže da

su dosadašnji implementirani projekti u skladu sa potrebama građana i da su ciljevi iz Strategije veoma aktuelni.

Također, Izvještaj nalaže da se prilikom definisanja fokusa treba uzeti u obzir potreba za prevencijom rizika od prirodnih nepogoda i nesreća kao globalnim fenomenom. Katastrofalne poplave koje su Bosnu i Hercegovinu pogodile 2014. godine, općini Ključ su nanijele štetu u vrijednosti od 2,6 miliona konvertibilnih maraka.

Bitno je naglasiti da Revidirana strategija razvoja općine Ključ 2019-2023. godine obuhvata listu prioritetnih programa i projekata u svakom sektoru, a koji omogućavaju ostvarenje postavljenih ciljeva putem provođenja operativnih aktivnosti, čime se stvara osnova za sveukupnu implementaciju Strategije. Nadalje, prioritetni programi i projekti nisu samo osnova za korištenje općinskih i drugih domaćih izvora sredstava, nego i dobra osnova za pristup eksternim izvorima sredstava, poput IPA programa Evropske unije, ali i drugih programa podrške u Bosni i Hercegovini.

Kod izrade Revidirane strategije posebno se vodio račun o ostvarivanju horizontalne intersektorske usklađenosti te vertikalne usklađenosti Revidirane strategije sa strategijama i planovima na drugim nivoima. Dodatan značaj je poklonjen mogućim inicijativama međuopćinske saradnje.

Preduslov kvalitetne i pravovremene implementacije Revidirane strategije jeste prepoznavanje njenog značaja od strane sveukupne lokalne zajednice i viših nivoa vlasti, ali i uspostava Revidiranom strategijom predviđenih mehanizama za njenu implementaciju, izvještavanje, ažuriranje i sveukupnu operacionalizaciju, a što je zadatak koji Općini, ali i svim drugim akterima u lokalnoj zajednici, predstoji u narednom periodu.

3. METODOLOGIJA IZRADE REVIDIRANE STRATEGIJE RAZVOJA

U izradi Revidirane strategije korištena je standardizovana Metodologija za integrirano planiranje lokalnog razvoja (MiPRO), prihvaćena i preporučena od strane entitetskih vlada te Saveza općina i gradova oba entiteta. MiPRO je u potpunosti usklađena sa postojećim zakonskim okvirom kojim je definisao planiranje razvoja na lokalnom nivou, gdje je općinska uprava nosilac procesa izrade i implementacije Revidirane strategije, uz maksimalno uključivanje i svih drugih aktera života u lokalnoj zajednici. Nadalje, MiPRO je usaglašena sa vodećim principima i pristupima strateškom planiranju koje promoviše Evropska unija.

Vodeći principi na kojima se zasniva Revidirana strategija su održivost i socijalna uključenost. Održivost kao princip integriše ekonomski i okolišni aspekt, dok princip socijalne uključenosti podrazumijeva jednake šanse za sve i pravičnost u smislu identificiranja potreba i interesa marginaliziranih i socijalno isključenih grupa stanovništva.

Revidiranu strategiju karakterišu integracija (što znači da su ekonomski, društveni i okolišni aspekt posmatrani kao neodvojivi dijelovi jedne cjeline) i participacija (svi zainteresovani akteri su angažovani i doprinijeli su izradi Revidirane strategije).

Općina se angažovala u procesu izrade Revidirane strategije vođena uvjerenjem da strateško planiranje predstavlja ključni instrument za proaktivno i odgovorno upravljanje lokalnim razvojem.

Proces je operativno vodio Općinski razvojni tim, a u samom procesu stvoreni su mehanizmi za snažno građansko učešće, dominantno kroz rad Partnerske grupe - konsultativnog tijela kojeg su činili predstavnici javnog, privatnog i nevladinog sektora. Poseban naglasak je stavljen na uključivanje i adekvatno prepoznavanje potreba potencijalno ranjivih kategorija stanovništva te zastupljenost oba spola.

Polazna tačka za izradu Revidirane strategije je bila analiza postojeće integrirane Strategije i njene realizacije, odnosno Izvještaj o srednjoročnoj evaluaciji, ali i stepen razvijenosti ljudskih resursa neophodnih za izradu i implementaciju strateškog dokumenta. Ova analiza je nadograđena relevantnim kvantitativnim i kvalitativnim podacima iz primarnih i sekundarnih izvora. Temeljni i najvažniji dio Revidirane strategije predstavlja Strateška platforma koja obuhvata izvod iz socio-ekonomske analize, strateške fokuse, viziju razvoja i strateške ciljeve razvoja. Sektorske planove ekonomskog i društvenog razvoja te plan okolišnog razvoja izradile su, za tu svrhu formirane sektorske grupe, koje su činili predstavnici javnog, privatnog i nevladinog sektora. U završnom dijelu procesa, na bazi principa integracije svi sektorski dokumenti su ujedinjeni i usklađeni te sačinjeni okvirni trogodišnji i detaljni jednogodišnji planovi implementacije, uključujući i plan razvoja organizacijskih kapaciteta i ljudskih potencijala neophodnih za proces implementacije Revidirane strategije. Kako bi se omogućila efikasna implementacija Revidirane strategije, finansijski okvir Revidirane strategije i Budžet općine za 2019. godinu su usklađeni.

4. STRATEŠKA PLATFORMA

4.1. Kratak pregled ključnih izmjena socio-ekonomskog stanja u odnosu na prethodni period implementacije

U ovom dijelu Revidirane strategije općine Ključ pripremljen je sažet pregled ključnih izmjena socio-ekonomskog stanja u odnosu na stanje iz 2013. godine, a koje su rezultat izmijenjenih okolnosti uslijed djelovanja vanjskih faktora (van obuhvata Strategije), odnosno implementacije Strategije u prethodnih 5 godina. Dijelovi socio-ekonomske analize koji nisu pretrpjeli značajne promjene izostavljeni su iz ovog pregleda.

4.1.1. Geografski položaj, prirodne karakteristike i demografska struktura

Općina Ključ je smještena u sjevero-zapadnom dijelu BiH, na samom jugo-istoku Unsko-sanskog kantona. Površina općine iznosi 358 km². Naselje Ključ je smješteno u kotlini na nadmorskoj visini 255 m.

Prema zvaničnim podacima Agencije za statistiku BiH¹ objavljenim u junu 2016. godine (Popis stanovništva iz 2013. godine) općina Ključ ima 16.744 stanovnika (49,96 % muškaraca i 50,04 % žena), koji žive u 4.108 domaćinstava i 41 naseljenom mjestu, organizovani su u 10 mjesnih zajednica, sa gustom naseljenosti od 47 stanovnika/km², što je manje od prosjeka Unsko-sanskog kantona (65,52) i Federacije BiH (84,8).

S druge strane, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, obrađenih od strane Federalnog zavoda za programiranje razvoja, o socio-ekonomskim pokazateljima općina u Federaciji BiH, broj stanovnika na području općine Ključ se kretao kako je prikazano u tabeli 1.

Tabela 1. Broj stanovnika u općini Ključ

Godina	2014.	2015.	2016.	2017.
Broj stanovnika	19.044	18.870	16.325	16.175

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Općina Ključ, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u 2017. godini ima 16.175 stanovnika (50,09% muškaraca i 49,91% žena)². Broj stanovnika je, dakle, za 3,4% ili 569 stanovnika manji nego u 2013. godini (koristeći zvanične podatke Agencije za statistiku BiH). Gustina naseljenosti općine u 2017. godini je 45 stanovnika/km² što je za dva stanovnika (ili 4 %) manje nego u 2013. godini. Smanjenje broja stanovnika je rezultat smanjenja stope nataliteta i povećanja broja odlazaka stanovništva općine Ključ van granica BiH.

¹ Agencija za statistiku BiH, popis rađen 2013. godine, a objavljen u junu 2016. godine

² „Unsko-sanski kanton u brojkama“, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo 2018. godine, str.12

Broj rođenih i umrlih na teritoriji općine u periodu 2013-2017. godine ima tendenciju opadanja. Broj rođenih je u opadanju za 24 ili 27,9%, dok je broj umrlih manji za 8 lica ili 5,7%.

Tabela 2. Podaci o rođenim i umrlim

Godina	2013.			2014.			2015.			2016.			2017.		
	M	Ž	Σ	M	Ž	Σ	M	Ž	Σ	M	Ž	Σ	M	Ž	Σ
Rođeni	47	39	86	31	27	58	39	35	74	25	32	57	32	30	62
Umrli	69	72	141	58	68	126	72	56	128	56	66	122	60	73	133

Izvor: Federalni zavod za statistiku

U posmatranom periodu zabilježen je pad stope prirodnog priraštaja za 1,53, koji je u 2013. godini iznosio -2,87%³, dok je u 2017. godini zabilježena negativna vrijednost od -4,4%.⁴

Tabela 3. Podaci o migracijama stanovništva

Godine	Napustili općinu (broj)	Doselili u općinu (broj)
2013.	142	84
2014.	191	89
2015.	197	100
2016.	162	91
2017.	170	87

U periodu 2013-2017. godine općina Ključ bilježi negativan migracioni saldo koji je u prosjeku iznosio -82, a najmanja vrijednost u proteklom periodu je zabilježena u 2014. godini (-102). Razlozi odlaska su, kao i u ostatku Bosne i Hercegovine, teška ekonomska situacija, ali i politička nestabilnost i ekonomska nesigurnost građana.

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Tabela 4. Starosna i spolna struktura stanovništva

Starosna struktura	2013.			2017.		
	M	Ž	Σ	M	Ž	Σ
0-14	1.265	1.229	2.494	989	947	1.936
15-64	6.262	6.036	12.298	6.121	5.878	11.999
65+	838	1.114	1.952	992	1.248	2.240
Sveukupno	8.365	8.379	16.744	8.102	8.073	16.175

Izvor: Agencije za statistiku BiH, Federalni zavod za statistiku

U proteklom petogodišnjem periodu došlo je do negativnih promjena u starosnoj strukturi stanovništva, što je detaljno prikazano u tabeli 4. Trend smanjenja prirodnog priraštaja i odlaska stanovništva, posebno mladih, može imati u dugoročnom periodu negativne posljedice za razvoj

³ „Unsko-sanski kanton u brojkama“, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo 2014. godine, str.11

⁴ „Unsko-sanski kanton u brojkama“, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo 2018. godine, str.13

općine. Strateški izazov općine Ključ predstavlja zaustavljanje negativnih demografskih trendova unaprijeđujući kvalitet života građana i poželjnost općine Ključ za život i rad njenih stanovnika.

4.1.2. Pregled stanja i kretanja u lokalnoj ekonomiji

Prostornim planom općine Ključ 2006-2026. godine izvršena je rezervacija prostora za formiranje radnih zona unutar značajnijih naseljenih mjesta općine. Kriteriji koji su determinisali lociranje ovih radnih zona su, pored prisutnosti radne snage, opremljenost postojećom i planiranom putnom, vodnom i energetskom infrastrukturom, vlasnička struktura zemljišta, njegova bonitetna vrijednost, ekološki zahtjevi te prisutnost i dostupnost sirovine.

Utvrđeno je 11 radnih zona po mjesnim zajednicama. Organizacija radnih zona vršiće se izradom izvedbeno planske dokumentacije i to regulacionih planova budući da se radi o površinama većim od 5 hektara za koje je obavezna izrada ovih planova.

Stvaranje industrijskih zona jedno je od najsnažnijih sredstava u rukama općina, gradova i regija kako bi u svoj prostor privukli industriju, ukoliko je žele. Za državu ili lokalne uprave to znači pojednostavljenje procedure i garant provođenja zoniranja i planiranja razvoja i zaštite okoliša. Rukovodeći se prethodno kazanim, Općina Ključ je donijela odluku o izgradnji Industrijske zone u Velagićima. Odlukom Općinskog vijeća 2002. godine formirana je Industrijska zona u Velagićima, a Općina je izvršila parcelisanje i izradila projektno tehničku dokumentaciju. Površina Industrijske zone je cca. 1,5 ha i nalazi se uz sami magistralni put M-5 Sarajevo-Bihać. Postoje prateći objekti i sadržaji u zoni: transformatorska stanica 10(20)/0,4 kV-630, kanalizacija, vodovod, telefon, prosječene i djelimično urađene unutrašnje saobraćajnice.

U Industrijskoj zoni u Velagićima su izgrađeni privredni objekti koji obavljaju registrovanu privrednu djelatnost u oblasti proizvodnje plastične, aluminijske i drvene stolarije, prerade drveta, izrade namještaja, izrade paleta, prometa nafte i naftnih derivata. U praksi se pokazalo da planirane parcele sa relativno malim površinama ne odgovaraju potrebama za izgradnju privrednih pogona, pa je došlo do povećanja parcela tako što su skoro sva privredna društva proširila prvobitne parcele dokupljujući susjedne neiskorištene parcele radi stvaranja normalnih uslova za izgradnju. Zbog toga su nastale potrebe za izmjenama i dopunama urbanističkog rješenja saobraćajnica i parcelacije ostalog planiranog prostora tako da je Općinsko vijeće općine Ključ 2013. godine donijelo Odluku o usvajanju i donošenju izmjena i dopuna Urbanističkog rješenja saobraćajnica "Privredne-industrijske zone Velagići" sa Planom parcelacije. U posmatranom periodu 2013-2018. godine urađen je i projekat vodosnabdijevanja Industrijske zone u Velagićima, izvršena rekonstrukcija vodovodne i požarne mreže te prošireni kapaciteti zone sa tri nova privredna subjekta.

U narednom periodu neophodno je uraditi odvodnju oborinskih voda i završiti dio asfaltiranja interne saobraćajnice te izvršiti proširenje zone eksproprijacijom zemljišta.

Općinsko vijeće općine Ključ je 2015. godine usvojilo Odluku o usvajanju Regulacionog plana prostornog obuhvata Drvena industrija "Ključ" i Odluku o provođenju Regulacionog plana prostornog obuhvata DI "Ključ". Za položaj i lokalitet nekretnine možemo istaći da se radi o veoma atraktivnoj i frekventnoj lokaciji površine od 5 hektara planiranog obuhvata slobodnog

prostora u užem gradskom području na magistralnom putu M-5 Sarajevo-Bihać, uz samu rijeku Sanu. Preduzeće DI „Ključ“ d.o.o. Ključ nalazi se još uvijek u stečaju. Iako JLS ulaže napore da se ovaj prostor stavi u funkciju, pomaka nema, a sam stečajni upravnik nije doveo posao do kraja.

U posmatranom periodu 2013-2017. godine, trend registracije broja obrta na teritoriji općine je konstantan. U 2013. godini zabilježeno je 35 novoregistrovanih obrta, što je identično kao u 2017. godini. Od novoosnovanih obrta, najviše ih je registrovanih za obavljanje zanatske djelatnosti (16 u 2017. godini) i ugostiteljstva (9 u 2017. godini). Ukupan broj obrta na teritoriji općine u 2017. godini iznosi 317, dok je u 2013. godini iznosio 351, što nam ukazuje na smanjenje ukupnog broja registrovanih obrta za 34 obrta, odnosno 10%. Najveći broj obrta registrovani su u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, 68 ili 21,45% od ukupnog broja obrta u 2017. godini, nakon kojih slijedi broj obrta u djelatnosti pružanja smještaja te priprema i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo), njih 61 ili 19,24%⁵. U posmatranom vremenskom periodu struktura privrede na teritoriji općine je konstantna. Gledano s aspekta rodne ravnopravnosti, udio žena u poduzetništvu u posmatranom vremenskom periodu ima tendenciju rasta sa 25,7 % u 2013. godini, na 34,3 % u 2017. godini. Razvoj ženskog poduzetništva direktan je rezultat strateških intervencija u projektima i programima koji se tiču razvoja ženskog poduzetništva. Općina Ključ je svojim Budžetom i Programom o utrošku sredstava predvidjela i za poticaj definisala, između ostalog i pomoć u razvoju ženskog poduzetništva, dok su općinske službe bile na raspolaganju prilikom izrade i aplikacija projekata ženskog poduzetništva prema višim nivoima vlasti i donatorima.

Nosilac razvoja općine Ključ je drvna industrija, a veliku šansu općina ima u razvoju poljoprivrede, turizma i ugostiteljstva. Takođe, značajne su rezerve mineralnih i rudnih nalazišta za eksploataciju (krečnjak, dolomit) koje mogu biti osnova razvoja industrije. Ukupan broj privrednih subjekata u 2017. godini iznosi 600, od čega su 283 pravna lica, 244 podružnice u sastavu pravnih lica i 317 fizičkih lica - obrtnika. Nosioци izvoza sa teritorije općine Ključ su preduzeća iz sektora drvne industrije, proizvodnje i montaže plastične i aluminijske stolarije te prerade kože. Najveći broj zaposlenih je u navedenim granama privrede kao i u uslužnim djelatnostima. Broj preduzeća na 1000 stanovnika u općini Ključ se smanjio sa 44,3 u 2013. godini na 37,1 u 2017. godini, a u većini slučajeva razlog smanjenja broja preduzeća je napuštanje teritorija stanovništva općine i odlazak u inostranstvo.

Općina Ključ u posmatranom periodu 2013-2017. godine bilježi pozitivan trend rasta kako u izvozu tako i uvozu. U 2017. godini izvoz je 14,3 miliona KM, a uvoz 11,3 miliona KM, što pokazuje da je trgovinski bilans općine u suficitu od oko 3 miliona KM. U isto vrijeme vrijednost trgovinskog deficita je 1.512 KM. Navedeno je direktan rezultat povećanja privredne aktivnosti u proteklom periodu, a indirektan rezultat implementacije strateških intervencija kao što je stvaranje povoljnog poslovnog okruženja, organizovanja radnih zona i saradnje sa dijasporom. Ubrzano rješavanje administrativnih procedura, u saradnji sa dijasporom rezultiralo

---

⁵ „Unsko-sanski kanton u brojkama“, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo 2018. godina, str.9-11

je dovođenjem grupacije Prevent BiH na teritoriju općine, otvaranjem novog hotela te ulaganjem u poljoprivredu (maline, aronija, animalna proizvodnja).

Općina posjeduje neiskorištene prirodne resurse (vodni potencijal, nezagađeno zemljište, rudna bogatstva i kvalitetnu šumu) za razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje i prerađivačke industrije koje predstavljaju razvojnu šansu općine, što svakako ide u prilog strateškim pravcima razvoja općine i mogućim budućim investicijama u ovim privrednim granama. Općina obiluje mineralnim resursima poput: boksita, pirita, gipsa, tehničko-građevinskog i ukrasnog kamena, čija ležišta su nedovoljno eksploatisana i kontrola nad eksploatacijom istih nije u potpunosti regulisana, što za rezultat zna imati i neorganizovanu eksploataciju. Stoga je neophodno u saradnji sa višim nivoima vlasti (u čijoj nadležnosti se ovi resursi i nalaze) uspostaviti racionalnu eksploataciju i kontrolu istih.

Turistički potencijali

Općina Ključ raspolaže značajnim resursima i predispozicijama za razvoj raznih vidova turizma kao što su: lovni, ribolovni, avanturistički, adrenalinski i kulturno-historijski turizam.

U posmatranom vremenskom periodu Lovačko društvo „Srna-Grmeč“ je opremilo 15 lovačkih kuća i 2 lovačka doma sa ciljem uključivanja u turističku ponudu koja već obuhvata pojedinačne i grupne aranžmane za odstrel sitne i krupne divljači. Evidencija o broju posjetilaca i korisnika ovog vida turizma nije ažurno vođena te podaci nisu dostupni.

U mjestu Sokolovo izgrađeno je kamp naselje kojim upravlja Sportsko ribolovno društvo „Ključ“. Broj posjetilaca kampu Sokolovo kroz posmatrani period bilježi trend rasta za 43,98% ili za 380 posjetilaca. Pregled broja posjetilaca kampu Sokolovo, posebnim revirima i otvorenoj vodi, za period 2013-2017. godine, dat je u sljedećoj tabeli:

Tabela 5. Pregled broja posjetilaca kampu Sokolovo, posebnim revirima i otvorenoj vodi

Godina	Kamp	Posebni reviri strani gosti	Posebni reviri domaći gosti	Otvorene Vode	Ukupno
2013.	220	152	138	354	864
2014.	200	171	145	402	918
2015.	160	310	176	589	1.235
2016.	170	233	282	631	1.316
2017.	180	294	241	529	1.244

Izvor: Općinski organ uprave

Novi trendovi na turističkom tržištu su uticali na razvoj avanturističkog turizma u općini Ključ zasnovanog na prirodnim bogatstvima općine. Na području općine su registrovani i aktivni: Planinarsko društvo „Lanište“ Ključ i Udruženje „Ljubitelji prirode“ EKO-SPORT. U posmatranom vremenskom periodu, članovi udruženja su markirali oko 150 km planinarskih staza, a projektom „Via Dinarica“ prokresali su, markirali i promovisali još 100 km biciklističkih i 50 km planinarskih staza. Saradnjom sa lokalnim vlastima postavljeni su kvalitetni putokazi sa

bar kodom te je omogućen unos ponuda i reklama na svjetski poznatoj stranici za aktivni turizam⁶. U narednom vremenskom periodu planirano je postavljanje kvalitetnih bilbord tabli.

Udruženje „Ljubitelji prirode“ raspolaže sa montažnim objektom koji posjeduje prostorije prilagođene za edukacije i druženja sa salom od 50 mjesta te smještajnim kapacitetima od 50 kreveta u 9 soba. Usluge Planinarskog doma godišnje koristi oko 400 korisnika. Također, važno je napomenuti da je sekcija sportskih penjača opremila prvo Sportsko penjalište na prirodnoj stijeni u USK-a „Želin“. Penjalište je uvršteno u knjigu sportskih penjališta u BiH što omogućuje posjete penjača iz regije (podaci o posjetama nisu dostupni). U narednom periodu, planirano je formiranje GSS (Gorska služba spašavanja) sekcije u saradnji sa CZ općine Ključ i GSS stanice „Bihac“ te niz drugih aktivnosti vezanih za omasovljenje i razvoj planinarstva s posebnom težnjom za povećanje učešća mladih. U periodu 2013-2017. godine u Ključu je na planinarenju boravilo oko 1.000 planinara u jednodnevnim aktivnostima, dok je u dvodnevnim boravilo oko 700 planinara (podaci za period prije realizacije Strategije nisu dostupni).

Na teritoriji općine u proteklom periodu izdvojilo se nekoliko manifestacija od značaja za razvoj turizma i povećanje broja turista. Fokus Općine je na razvoju dnevnog i vikend turizma. Turističke destinacije na teritoriji općine koje su u posmatranom periodu uređene potrebnom infrastrukturom za razvoj turizma su Gradska plaža „Alina luka“ koja se nalazi uz rijeku Sanu i „Sanica“ - turističko selo. „Sanica“ u kontinuitetu radi na svom unaprjeđenju kako ponude tako i infrastrukture sa ukupno 35 kreveta. Iako u kontinuitetu rade na promociji zdrave hrane, za naredni period neophodno je raditi na brendiranju i promovisanju ovog sela kao značajnog turističkog potencijala.

Za razvoj kulturno-historijskog turizma na teritoriji općine od značaja su i spomenici kao što su: ostaci Starog grada Ključa i utvrda Stjepana Tomaševića, Stari grad Kamičak, Župna crkva, Gradska pravoslavna crkva, Lapidarijum u gradu Ključu sa miljokazima, stećcima i nišanima kao i Muzejska zbirka sa veoma značajnim eksponatima koji potiču od antičkog perioda do danas.

Manifestacije koje okupljaju između 500-1000 ljudi su: Ključka regata, Dovište na Starom gradu Ključ, Smotra folklor, Smotra horova, manifestacija „Ključani svome gradu“, Prvi glas Ključa, Ključko ljeto, Grmečka korida, Dani dijaspore i druge. Njihov razvoj i popularizacija direktna su posljedica strateških intervencija u proteklom petogodišnjem periodu.

Smještajni kapaciteti na teritoriji općine se iz godine u godinu povećavaju zahvaljujući, između ostalog i konstantnom ulaganju iz dijaspore u privredu (drvena industrija, plastična i aluminijska stolarija, uslužne djelatnosti, animalna proizvodnja, proizvodnja i prerada ribe), kao i razvoju turizma na teritoriji općine. Općina Ključ trenutno raspolaže sa 150 kreveta u pet smještajnih kapaciteta, od kojih su dva hotela sa četiri zvjezdice i jedan pansion-prenočište novi smještajni kapaciteti u 2017. godini u odnosu na 2013. godinu. Iako se kapacitet povećava, još uvijek je nedovoljan da podrži potrebe općine, naročito u ljetnom periodu, kada su kapaciteti u potpunosti popunjeni. Stoga je u narednom strateškom periodu potrebno značajno podržati razvoj malih pansiona kao i razvoj seoskog turizma.

---

⁶ Za više podataka pogledati :www.outdooreaktive.com

Tokom 2013. godine broj turista u posjeti općini Ključ iznosio je 485, a ostvareni broj noćenja 907. U 2017. godini broj posjeta turista znatno je veći i iznosi 751, a broj noćenja 1.370. Ove brojeve treba uzeti sa rezervom, jer se pretpostavlja da su stvarni podaci dosta veći, ali se ne vodi ažurna evidencija te se ne prijavljuju sva noćenja.

Za uspješnost daljeg razvoja turizma na teritoriji općine potrebno je raditi na jačanju partnerstava između ključnih aktera - učesnika (javni sektor, turistička privreda, nevladine organizacije, lokalna zajednica, mediji, dijaspora i dr.). Pravilno određivanje mjesta i uloge svakog od navedenih učesnika i usklađivanje međusobnih odnosa je ključno za postizanje održivosti razvoja u okviru turističke destinacije.

Poljopriveda

Imajući u vidu klimatske uslove, kvalitet zemljišta i njegovu raspoloživost, dugogodišnju tradiciju u stočarstvu, neiskorištene mogućnosti za razvoj voćarske i povrtlarske proizvodnje, primarna poljoprivredna proizvodnja i dalje predstavlja jednu od djelatnosti na koju će se naslanjati veliki broj stanovništva općine Ključ.

Od ukupne površine općine Ključ (35.800 ha) na poljoprivredne površine u 2017. godini otpada 13.052,34 ha ili 36.46%, od toga na obradive površine, vrtove i voćnjake 11.550,48 ha. Poljoprivredna površina u 2013. godini iznosila je 14.381,49 ha ili 40,17%, od čega je obradivo bilo ukupno 12.467,13 ha. U posmatranom vremenskom periodu došlo je do smanjenja poljoprivredne površine za 1.329,15 ha ili 9,24%, a obradive površine za 916,65 ha ili 7,35%. Do smanjenja obradive poljoprivredne površina u posmatranom vremenskom periodu došlo je zbog migracije stanovništva u inostranstvo, pretvaranja poljoprivrednog zemljišta u građevinsko te činjenice da se za 15 novih katastarskih općina u službeno upotrebu stavio operat katastra nekretnina čiji su podaci značajno drugačiji od starog "popisnog katastra".

Prema evidenciji koju vodi Općinski organ uprave, broj registrovanih fizičkih lica koja se bave poljoprivredom u posmatranom vremenskom periodu se povećao sa 43 registrovana lica u 2013. godini na 78 registrovanih lica u 2017. godini, odnosno povećao se za ukupno 35 lica ili 81,4%, što je direktan rezultat strateških intervencija, odnosno obezbjeđenih poticaja, subvencija i mogućnosti apliciranja na javne pozive za poljoprivredu. .

Tabela 6. Broj registrovanih fizičkih lica srodna djelatnost – poljoprivredna djelatnost po godinama

Godina	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Srodna djelatnost - poljoprivredna djelatnost	43	41	47	54	78

Izvor: Općinski organ uprave

Shodno odredbama člana 4. Pravilnika o upisu u Registar poljoprivrednih gazdinstava i Registar klijenata⁷ u Službi za razvoj, privredu i civilnu zaštitu se kontinuirano vrši upis, promjene i brisanje podataka iz Registra poljoprivrednih gazdinstava (RPG) i Registra klijenata (RK). U 2017. godini u oba registra upisano je 849 klijenata što je povećanje za 177 klijenata,

⁷ Službene novine Federacije BiH", broj 42/08

odnosno 26,3% u odnosu na 2013. godinu. Osnovni razlog upisivanja poljoprivrednika u registar je mogućnost ostvarivanja prava na poticaje, subvencije i mogućnosti apliciranja na javne pozive za poljoprivredu.

Tabela 7. Broj upisanih poljoprivrednika u RPG i RK

Godina	Klijent	Poljoprivredna gazdinstva	Prosječna veličina posjeda upisanih
2013.	672	650	1,60
2014.	695	672	1,80
2015.	746	723	1,90
2016.	821	799	1,78
2017.	849	826	1,76

Izvor: Općinski organ uprave

U posmatranom periodu potpisano je 25 ugovora i izdato 55,96 ha poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu države. U međuvremenu, sporazumno su raskinuta tri ugovora tako da je sada dato na korištenje 53,22 ha u vlasništvu države, a u narednom strateškom periodu u planu je i dalje kontinuirano raditi na davanju državnog zemljišta u zakup poljoprivrednicima u cilju razvoja poljoprivredne proizvodnje.

Biljna proizvodnja

Organizovan otkup mlijeka, zagarantovana cijena pri otkupu mlijeka i podsticaji uticali su na biljnu proizvodnju i opredjeljenje poljoprivrednih proizvođača za sjetvu žitarica i krmnog bilja u cilju ishrane stočnog fonda. Iako su kroz posmatrani vremenski period planirane i obrađene, oranične površine su ipak smanjene sa 2,774 ha planiranih, odnosno 2.595 ha ostvarenih u 2013. godini na 2.503 ha planiranih i 2.109 ha obrađenih oraničnih površina u 2017. godini (smanjenje od 9,77% planiranih i 18,72% obrađenih poljoprivrednih površina). Pravilna primjena agro-tehničkih mjera omogućila je postizanje povećanja prinosa po jedinici površine. Ipak, u posljednje tri posmatrane godine je zabilježeno i smanjenje ostvarenih prinosa zbog dugotrajnog sušnog perioda.

Tabela 8. Pregled oraničnih površina - usjevi na oranicama i baštama (ha) bez površina pod jagodičastim voćem

Godina	Pregled oraničnih površina		
	Planirano ha	Ostvareno ha	%
2013.	2.774	2.595	94
2014.	2.748	2.476	90
2015.	2.712	2.298	85
2016.	2.723	2.317	85
2017.	2.503	2.109	84

Izvor: Općinski organ uprave

U posmatranom periodu 2013-2017. godine evidentan je rast zasada površina pod jagodičastim voćem, naročito maline i aronije, što je rezultat općinskih poticaja i organizovanog pristupa i učešća Općine i poljoprivrednika u projektima organizovanim od strane drugih nivoa. Ukupne površine pod jagodičastim voćem u 2017. godini su 35,2 ha što je sedam puta više nego u 2013. godini. Najviše zasada je pod malinama (19,2 ha) i aronijom (13,5 ha), a najmanje pod borovnicama (0,5 ha).

Tabela 9. Ukupne površine pod jagodičastim voćem

Godina	Jagoda	Kupina	Malina	Aronija	Borovnica	UKUPNO
	ha	ha	Ha	ha	ha	ha
2013.	1,0	1,0	2,0	1,0	-	5,0
2014.	1,0	1,0	3,0	3,0	-	8,0
2015.	1,0	1,0	7,5	10,0	-	19,5
2016.	1,0	1,0	19,2	13,5	0,5	35,2
2017.	1,0	1,0	19,2	13,5	0,5	35,2

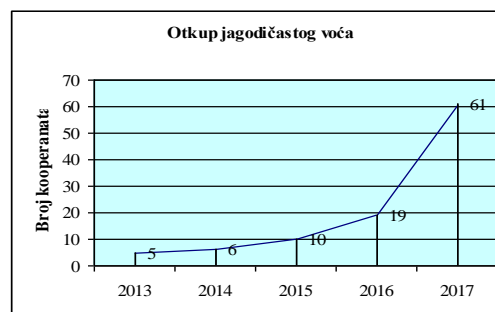
Izvor: Općinski organ uprave

Prethodno je uticalo i na povećanje broja kooperanata kod otkupa jagodičastog voća na teritoriji općine, koji je, također, u porastu, sa 5 kooperanata u 2013. godini na 61-og kooperanta u 2017. godini. Količina otkupljenog voća, također je u porastu sa 3 tone u 2013. godini na skoro 50 tona u 2017. godini. Veliki iskorak u broju kooperanata zabilježen je upravo u 2017. godini kada se broj uvećao tri puta u odnosu na 2016. godinu dok je količina otkupljenog voća veća za skoro dva puta.

Tabela 10. Ukupne površine pod jagodičastim voćem

Godina	Broj kooperanata	Otkupljeno
		kg
2013.	5	3.000,00
2014.	6	5.000,00
2015.	10	10.000,00
2016.	19	31.438,65
2017.	61	49.791,60

Grafikon 1. Broj kooperanata - jagodičasto voće

Izvor: Općinski organ uprave

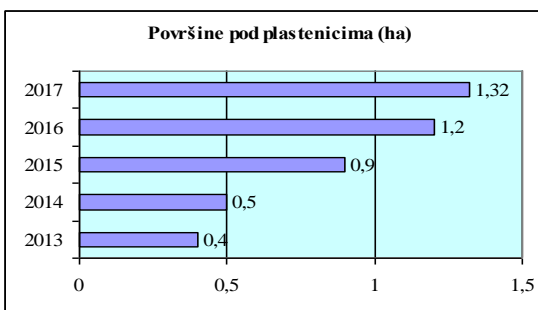
Također, kao rezultat općinskih poticaja i organizovanog pristupa i učešća Općine i poljoprivrednika u projektima organizovanim od strane drugih nivoa, na teritoriji općine je došlo do povećanja površine pod plastenicima, sa 0,4 ha u 2013. godini na 1,32 ha u 2017. godini, odnosno za 230%. Pod plastenicima se najviše proizvode povrtlarske kulture (paradajz, paprika, salata, luk i špinat). Na teritoriji općine ne postoji otkupni centar niti zadruga te je prodaja proizvoda prepuštena samim proizvođačima.

Tabela 11. Ukupne površine pod plastenicima

Godina	Površine pod plastenicima (ha)
2013.	0,4
2014.	0,5
2015.	0,9
2016.	1,20
2017.	1,32

Grafikon 2. Ukupne površine pod plastenicima

Izvor: Općinski organ uprave

Animalna proizvodnja

U posmatranom vremenskom periodu zabilježeno je smanjenje stočnog fonda na teritoriji općine, a na kojoj se najviše uzgajaju perad, ovce i goveda, a značajan je i broj košnica. Značajno smanjenje je zabilježeno u proizvodnji peradi sa 11.603 komada u 2013. godini na 8.960 komada u 2017. godini (22,78%) i goveda sa 3.125 komada u 2013. godini na 2.728 komada u 2017. godini (12,7%). Razlog smanjenja je niska otkupna cijena, ali i neorganizovan otkup proizvoda. Proizvodnja ovaca je u blagom porastu za 0,41% (sa 4.297 u 2013. godini na 4.315 grla u 2017. godini).

Tabela 12. Stanje stočnog fonda

Vrsta stoke	Goveda	Ovce	Svinje	Konji	Perad	Koze	Kunići	Košnica pčele
2013.	3.125	4.297	78	98	11.603	845	260	3.097
2014.	3.009	4.160	72	95	10.050	707	120	2.855
2015.	2.975	4.470	61	104	9.445	616	105	3.105
2016.	3.235	5.135	100	109	13.700	567	200	3.310
2017.	2.728	4.315	70	89	8.960	452	100	2.902

Izvor: Općinski organ uprave

Smanjenje stočnog fonda neminovno vodi ka smanjenju proizvodnje i otkupa mlijeka. Otkup kravljeg mlijeka sa područja općine organizovano je vršen sa područja svih mjesnih zajednica sa 27 otkupnih mjesta od strane mljekara: MEGGLE Mljekara d.o.o. Bihać, Inner d.o.o. Gradačac, Mliječna industrija 99 d.o.o. - migg i „Čapljanka“ d.o.o./„Milksan“ d.o.o. Sanski Most. Razlog variranja količine proizvodnje i otkupa mlijeka leži prvenstveno u činjenici neuređenog sistema otkupa i nedovoljnim i neredovnim isplatama poticaja proizvođačima mlijeka.

Tabela 13. Proizvodnja mlijeka

Godina	Kravlje mlijeko	Kozije mlijeko	Ovčije mlijeko
2013.	4.484.000	100.000	24.000
2014.	4.130.000	80.000	18.000
2015.	4.012.000	60.000	18.000
2016.	4.270.000	60.000	18.000
2017.	3.965.000	50.000	6.000

Tabela 14. Otkup kravljeg mlijeka

Godina	litara
2013.	2.910.901
2014.	3.087.524
2015.	2.911.546
2016.	3.127.670
2017.	2.829.006

Izvor: Općinski organ uprave

U cilju pomoći poljoprivrednim proizvođačima, uporedo sa donošenjem Zakona o novčanim podsticajima za poljoprivredu na nivou F BiH i USK, iz Budžeta općine Ključ u periodu 2013-2017. godine, poljoprivrednim proizvođačima i udruženjima poljoprivrednih proizvođača isplaćena su značajna sredstva za poticaje poljoprivredi (282.046,61 KM). Nizom mjera potrebno je usmjeravati razvoj primarne biljne i animalne poljoprivredne proizvodnje na porodičnim gazdinstvima ka intenzivnoj specijalizovanoj tržišno orijentisanoj proizvodnji.

Tabela 15. Isplaćena sredstva poljoprivrednim proizvođačima iz Budžeta općine Ključ

Godina	Isplaćeni novčani podsticaji poljoprivrednoj proizvodnji	Ostalo isplaćeno iz Budžeta	Ukupno isplaćeno iz Budžeta
2013.	14.372,00	-	14.372,00
2014.	39.956,00	24.696,00	64.652,00
2015.	46.713,08	23.279,28	69.992,36
2016.	30.194,07	57.922,02	88.116,09
2017.	44.914,16	-	44.914,16
UKUPNO	176.149,31	105.897,3	282.046,61

Izvor: Općinski organ uprave

Saradnja sa dijasporom

Općina Ključ već duži niz godina radi na uspostavljanju saradnje sa svojim građanima u dijaspori (po procjeni ih ima koliko i domicilnih stanovnika općine⁸) kroz zajedničko ulaganje u infrastrukturne projekte i kulturno-sportsku saradnju. Svjesni da je vrijeme humanitarne podrške davno iza nas, općinska uprava radi na stvaranju partnerstva i pokretanju novih investicijskih ciklusa u kojima je dijaspora prvi i najpoželjniji partner. Cilj nam je uspostavljanje povoljnog okruženja za dijasporu, koja je spremna da podrži i promoviše razvoj općine Ključ u skladu sa Revidiranom strategijom razvoja, izgradnja povjerenja i ostvarivanje kontinuirane systemske

⁸ Popis stanovnika dijaspore rađen je 2003/04. godine (broj popisanih bio je 9.414 lica, što je iznosilo oko 40% ukupnog broja stanovnika Ključa). Od tada do danas taj broj se stalno povećava te smatramo da je broj stanovnika u dijaspori isti kao i broj domicilnih stanovnika općine.

komunikacije i koordinacije sa dijasporom te uključivanje dijaspore putem partnerstva u razvoj privrede općine Ključ.

Definisanje saradnje sa dijasporom na institucionalnom osnovu i provođenje pojedinačnih projekata otvoriće mogućnost za intenzivnije uključivanje dijaspore u razvojne programe lokalne samouprave.

U prethodnom periodu pokrenuta je informativna emisija namjenjena građanima Ključa koji žive van područja općine, koja je prema našim saznanjima i jedina emisija ovog tipa u cijeloj BiH. Naime, u okviru medijske komunikacije sa dijasporom u sklopu programske šeme Radio Ključa emituje se Emisija o dijaspori jednom, a reemituje dva puta mjesečno. Također, u okviru službene stranice Općine Ključ postoji poseban link "Ured za dijasporu" namijenjen pružanju informativnih usluga našim građanima koji žive van granica BiH.

U općini Ključ djeluje sa radom i Ured za dijasporu općine Ključ koji je zvanično otvoren i počeo sa radom u 2018. godini, dok je ideja o njegovoj uspostavi nastala 2017. godine u sklopu projekta „Dijaspora za razvoja - D4D“. Osnovni zadatak Ureda je uspostavljanje sistematizirane komunikacije i svih vidova saradnje sa građanima na privremenom boravku u inostranstvu, odnosno sa njihovim organizacijama i udruženjima. Prostorije Ureda za svoj rad koriste i udruženja „Priatelji Ključa“ iz Švicarske i „Bosansko-kanadsko humanitarno društvo“ iz Kanade.

Kako bi se saradnja sa dijasporom podigla na viši nivo i doživjela pravu afirmaciju među lokalnim stanovništvom, iseljenicima, predstavnicima poduzetnika, mladima te zaposlenicima organa uprave, potrebno je kontinuirano raditi na osmišljavanju programskih sadržaja i aktivnosti koje vežu pomenute kategorije. Organizovanjem poslovno-investicionog foruma u kontinuitetu omogućena je uspostava bolje privredne saradnje lokalnih poduzetnika sa dijasporom. Forum se organizuje u ljetnjim mjesecima, u vrijeme prisustva najvećeg broja dijaspore. Organizator je Općina Ključ, a učesnici poduzetnici, dijaspora, turistički radnici, NVO i zaposlenici organa uprave. U posmatranom vremenskom periodu zabilježena su konstantna ulaganja iz dijaspore u privredu (oko 17 miliona KM), posebno u sektor drvne industrije, proizvodnje PVC i ALU stolarije, zatim u sektor uslužne djelatnosti, animalne proizvodnje, ali i proizvodnje i prerade ribe, a što imamo za cilj osigurati i u narednim godinama.

4.1.3. Pregled stanja i kretanja na tržištu rada

Na području općine Ključ u posmatranom periodu 2013-2017. godine zabilježen je porast zaposlenih osoba sa 1.485 na 1.706, ili za 14,88%. Razlog povećanja broja zaposlenih se može dovesti u vezu sa povećanjem broja preduzeća i obrta u privatnom sektor i to prvenstveno sa otvaranjem Tvornice namještaja „Prevent Home“ u okviru Grupacije Prevent BiH u 2017. godini koja je po svom otvaranju zaposlila 120 radnika. Ovaj pozitivni pomak na tržištu rada je indirektni rezultat implementacije Strategije razvoja općine, odnosno uspostavljanja prostornog rasporeda privrednih aktivnosti po mjesnim zajednicama na teritoriji općine u skladu sa

prostornom dokumentacijom te obezbjeđivanja podrške Općine investitorima u vidu savjetodavnih usluga i brzog ishodovanja građevinskih i drugih dozvola.

Tabela 16. Broj zaposlenih

Godina	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Broj zaposlenih	1.485	1.468	1.452	1.481	1.706

Izvor: Federalni zavod za statistiku

U istom periodu smanjio se i broj nezaposlenih lica sa 2.589 u 2013. godini na 2.217 u 2017. godini što predstavlja smanjenje za 372 lica ili 14,37%. Najviše nezaposlenih lica su kvalifikovani (833 lica) i nekvalifikovani radnici (765 lica) koji čine više od 72% ukupno nezaposlenih osoba na teritoriji općine. Ove kategorije nezaposlenih kroz posmatrani period su se i najviše smanjile, što pokazuje ujedno i strukturu iseljenih lica sa teritorije općine. Trend smanjenja broja nezaposlenih se dovodi u vezu sa iseljavanjem stanovništva sa teritorije općine Ključ, ali i intervencijama Općine u smislu privlačenja i brzog ishodovanja potrebnih dozvola za otpočinjanje poslovanja na teritoriji općine.

Tabela 17. Prosječna plata (KM)

Godina	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Prosječna plata – F BiH	835	833	830	839	860
Prosječna plata – općina Ključ	712	744	744	750	785

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja

Kao što se iz tabele 17. vidi došlo je do povećanja prosječne plate na području općine Ključ za posmatrani period 2013-2017, za 10,3 %.

Loša ekonomska situacija i nesigurnost u zapošljavanju, imajući u vidu prisutnost rada na crno, utiču na odlazak radno sposobnog stanovništva sa područja općine u potrazi za boljim poslom i stabilnim primanjima. Ekonomske migracije i negativni migracioni saldo mogu imati ozbiljne posljedice za budući razvoj općine te je stoga u narednom razvojnom periodu neophodno obratiti posebnu pažnju zapošljavanju i ostanku mladih, prvenstveno aktivnim mjerama zapošljavanja i programima dokvalifikacije i prekvalifikacije radnika, ali i prilagođavanjem formalnog sistema obrazovanja kako bi se uobzirile novonastale potrebe privrede na tržištu rada.

Penzioneri

Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja, broj penzionera u periodu 2013-2017. na području općine je u blagom porastu, za 14 korisnika, tako da je 2017. godine evidentirano 1.179 korisnika penzije (starosne, invalidske i porodične), što je za 1,2% više u odnosu na isti period 2013. godine. Odnos penzionera i broja zaposlenih je 1:1,45 u 2017. godini,

što je izuzetno nepovoljno sa aspekta obezbjeđivanja finansijskih izvora iz kojih se isplaćuju penzije (doprinos na plate), ali u isto vrijeme više od prosjeka na BiH nivou koji prema podacima Agencije za statistiku BiH u 2017. godini iznosi 1:1,13.

ZAKLJUČAK:

U posmatranom vremenskom periodu broj stanovnika, kao i gustina naseljenosti na teritoriji općine Ključ, bilježe pad. Također, tendenciju opadanja ima i broj rođenih, ali i umrlih, što dovodi do manje stope prirodnog priraštaja u 2017. godini u odnosu na baznu 2013. godinu. Kao što je to slučaj i sa cijelom Bosnom i Hercegovinom, migracioni saldo je negativan, a evidentno je iseljavanje i odlazak stanovništva u inostranstvo, posebno radno sposobnog stanovništva, ali i cijelih porodica, dok se broj starog stanovništva povećao. Broj zaposlenih na teritoriji općine raste prvenstveno iz razloga ulaganja dijaspore u privredni sektor, dok se broj nezaposlenih smanjuje upravo zbog ekonomskih migracija, odnosno odliva radno sposobnog stanovništva sa teritorije općine.

Nosilac razvoja općine Ključ je drvna industrija, a veliku šansu općina ima u razvoju poljoprivrede, turizma i ugostiteljstva. Također, značajne su rezerve mineralnih i rudnih nalazišta za eksploataciju (krečnjak, dolomit) koje mogu biti osnova razvoja industrije. U posmatranom vremenskom periodu struktura privrede na teritoriji općine je konstantna, iako se broj obrta kao i broj preduzeća kroz posmatrani vremenski period smanjio. Najviše registrovanih obrta je i dalje u sektoru poljoprivrede. Općina Ključ u posmatranom periodu 2013-2017. godine bilježi pozitivan trend rasta kako u izvozu tako i uvozu.

S aspekta turizma, došlo je do popularizacije avanturističkog turizma, a uređenje turističkih destinacija dovelo je i do povećanja broja turista. Razvoj općine se svakako zasniva na razvoju turizma te je u narednom periodu, osim rada na poboljšanju turističkih kapaciteta, potrebno raditi i na proširenju i unaprijeđenju turističke ponude.

U sektoru poljoprivrede, kao strateške grane, sve oblasti bilježe smanjenje, količina obradive površine, ukupna biljna površina, ukupan stočni fond i ukupna proizvodnja mlijeka. Ipak, broj registrovanih lica u poljoprivrednoj proizvodnji i broj upisanih poljoprivrednika u registar je u porastu, a osnovni razlog je mogućnost ostvarivanja prava na poticaje, subvencije i mogućnosti apliciranja na javne pozive za poljoprivredu. Također, količina isplaćenih sredstava poljoprivrednicima iz općinskog budžeta je u konstantnom porastu, što je pokazatelj opredijeljenosti lokalne uprave za razvoj poljoprivrede, posebno u dijelu razvoja plasteničke proizvodnje, voćarstva i ribarstva.

Općina Ključ je u saradnji sa dijasporom provela nekoliko značajnih projekata u oblasti turizma, privrede i društvenog sektora, a plan je svakako da se u narednom strateškom periodu ta saradnja produbi kroz organizovanje poslovno-investicionih događaja koji mogu uticati na razvoj privrede i povećanje standarda stanovništva općine.

Trend smanjenja prirodnog priraštaja i odlaska stanovništva, posebno mladih, može imati u dugoročnom periodu negativne posljedice na razvoj općine. Strateški izazov općine Ključ predstavlja zaustavljanje negativnih demografskih trendova unaprijeđujući kvalitet života građana i poželjnost općine Ključ za život i rad njenih stanovnika.

4.1.4. Pregled stanja i kretanja u oblasti društvenog razvoja

Obrazovanje

Na području općine Ključ djeluje pet odgojno-obrazovnih ustanova: jedna u oblasti predškolskog obrazovanja (JU Dječiji vrtić „Ljiljan” Ključ), tri u oblasti osnovnog obrazovanja (OŠ „Ključ”, OŠ „Velagići” i OŠ „Sanica”) i jedna u oblasti srednjoškolskog obrazovanja (Mješovita srednja škola „Profesor Omer Filipović“ Ključ). Također, na području općine djeluje sa radom Niža muzička škola kao istureno odjeljenje Muzičke škole iz Bihaća.

Navedeni broj odgojno-obrazovnih ustanova nije se mijenjao u posmatranom vremenskom periodu, a sa povećanjem kapaciteta predškolske ustanove, kapacitet obrazovnih ustanova na teritoriji općine je na zadovoljavajućem nivou.

Tabela 18. Broj djece u predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju

Naziv ustanove	Broj područnih škola	Broj učenika									
		2013/14.		2014/15.		2015/16.		2016/17.		2017/18.	
		M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
JU OŠ "Ključ"	1	322	285	304	241	267	234	263	215	224	209
JU OŠ "Sanica"	2	105	105	76	81	76	77	83	66	73	53
JU OŠ "Velagići"	3	143	131	129	128	110	124	113	111	105	106
JU Dječiji vrtić "Ljiljan"	-	34	37	35	38	33	35	40	39	50	36
Ukupno - vrtić		71		73		68		79		86	
Ukupno – OŠ		1.091		959		888		851		770	
Ukupno – Mješovita srednja škola „Profesor Omer Filipović“		571		550		465		416		409	

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Broj upisane djece u predškolsku obrazovnu ustanovu je kroz posmatrani period u blagom porastu. U 2017. godini 86-oro djece je upisano u vrtić što je za 15 djece ili 21,13% više nego u 2013. godini. Povećanje broja upisane djece je rezultat povećanja kapaciteta predškolske ustanove i rezultat ulaganja općinske uprave u rekonstrukciju objekta. U posmatranom vremenskom periodu povećana je površina koju koristi vrtić, urađena je rekonstrukcija objekta (krov, fasada, stolarija...) i uređenje dvorišta (ograda, igračke za vanjsku upotrebu). Trenutni kapacitet predškolske ustanove je zadovoljavajući.

Broj učenika u sve tri osnovne škole u posmatranom periodu bilježi trend smanjenja. Smanjenje broja učenika u direktnoj je vezi sa smanjenjem broja novorođene djece te sa stalno prisutnim migracijama stanovništva. U 2017. godini je u sve tri osnovne škole upisano 770 učenika, što je za 29,42% manje u odnosu na broj učenika u 2013. godini kada je osnovnu školu pohađao 1.091 učenik. U svim školama se primjenjuje princip inkluzivnog obrazovanja u koji je ukupno uključeno 11-oro djece sa posebnim potrebama. U prethodnom periodu značajno su poboljšani uslovi rada u svim školskim objektima zahvaljujući menadžmentu škola i rukovodstvu Općine Ključ koji su na razne načine nalazili sredstva za rekonstrukciju školskih objekata (ukupna ulaganja 440.000 KM). Iako je u proteklom periodu u svim osnovnim školama urađeno dosta po pitanju opremanja kabineta i učionica nastavno-didaktičkim sredstvima i opremom, još uvijek stanje ne zadovoljava pedagoške standarde, jer još nedostaje kvalitetan namještaj i edukativni materijal, posebno za kabinete hemije, fizike, matematike, biologije i razredne nastave.

Na području općine egzistira jedna škola za srednje obrazovanje pod nazivom Mješovita srednja škola „Profesor Omer Filipović“ Ključ koja u svom sastavu ima Opću gimnaziju, Srednju tehničku školu (ekonomska, mašinska, elektrotehnička i drvoprerađivačka škola) i Srednju stručnu školu (prodavač, stolar, bravar, automehaničar, metalostrugar, frizer, krojač, trgovac i elektroinstalater). Broj upisanih srednjoškolaca u posmatranom vremenskom periodu, također, bilježi opadanje i to za 28,37% što je približan postotak kao u osnovnom obrazovanju. U 2017. godini u Mješovitu srednju školu upisano je 409 učenika, dok je u 2013. taj broj iznosio 571 učenik. Obzirom na trend odlaska stanovništva, ali i smanjenja broja učenika u osnovnim školama, procjene su da će se trend smanjenja broja učenika u srednjim školama nastaviti. Nastava srednje škole se izvodi u dva školska objekta. U jednom objektu su učenici gimnazije, ekonomske i trgovačke škole. U drugom objektu su učenici stručnih i tehničkih škola. U ovom objektu je i radionički prostor za izvođenje praktične nastave. Škola nije dovoljno opremljena nastavnim sredstvima za izvođenje nastave prema propisanim pedagoškim standardima. Potrebno je opremanje didaktičkom opremom po predmetima, kao i općim nastavnim sredstvima. Naročito je neophodno opremanje radionice savremenim alatima i materijalom za realizaciju praktične nastave, što će biti predmet budućih strateških intervencija. U posmatranom periodu u uređenje radionica, zamjene krova, stolarije i podova srednjoškolskog centra, uloženo je 247.000 KM.

Socijalne i porodične prilike učenika ovih škola nisu na zadovoljavajućem nivou. Jedan broj učenika potiče iz porodica veoma lošeg materijalnog stanja, pa čak i stanja socijalne potrebe, a uzrok tome je nezaposlenost i neriješena pitanja egzistencije porodica. U cilju podrške učenicima i studentima, iz Budžeta općine Ključ u posmatranom periodu, kontinuirano se izdvajaju sredstva za stipendiranje učenika i studenata. Također, iz Budžeta se kontinuirano sufinansira prevoz za učenike osnovnih i srednje škole koji su slabijeg imovnog stanja.

Obrazovni program u srednjim školama je neophodno reformisati i prilagoditi lokalnom tržištu rada. Kako unaprijediti obrazovni sistem (predškolsko, osnovno i srednjoškolsko obrazovanje), učiniti ga dostupnim za svu djecu i prilagoditi ga potrebama tržišta predstavlja strateški fokus i izazov za Općinu Ključ, jer na teritoriji općine ne postoji analiza o potrebama

privrede za radnom snagom. U tom smislu, potrebno je iskoristiti potencijale poslovne dijaspore koja se može aktivno uključiti u kreiranje i provođenje programa za obrazovanje odraslih.

Obrazovanje odraslih

Mješovita srednja škola „Profesor Omer Filipović“ Ključ pruža mogućnost vanrednog školovanja za sva zanimanja koja postoje u okviru redovnog obrazovanja. U skladu sa tim, pruža se mogućnost za vanredno školovanje odraslih i ova aktivnost se u kontinuitetu provodi od 1996. godine. Na području općine Ključ, po evidenciji Federalnog zavoda za zapošljavanje u 2017. godini, od 2.217 evidentiranih nezaposlenih lica, 765 ih je registrovano kao nekvalifikovani radnici. Ako uzmemo u obzir i broj nezaposlenih koji nemaju nikakvu edukaciju, otvara se potreba da se u narednom periodu stvori više uslova za obrazovanje odraslih, a u skladu sa potrebama tržišta rada. Temeljem prikupljenih informacija od strane privrednika, da se zaključiti da nedostaje operatera na CNC mašinama, majstora građevinske, elektro, metalske i drvene struke kao i zanimanja ugostiteljske struke (konobari, kuhari).

Kultura i sport

Kulturna zbivanja u Ključu danas se uglavnom organizuju u okviru JU “Centar za kulturu i obrazovanje“, kulturno umjetničkih društava „Stari grad“ Ključ i „Naša mladost“ i BZK „Preporod“. U prethodnom strateškom periodu, broj kulturnih manifestacija, kao i vrsta, ostao je nepromijenjen, s tim da je kvalitet poboljšan, a radilo se i na rekonstrukciji i obnovi pojedinih objekata kulture. Aktivnosti Ustanove odvijaju se u okviru Doma kulture, Biblioteke, Muzejske zbirke, Niže muzičke škole i Centra za mlade. Radi poboljšanja uslova za unaprijeđenje kulturnih sadržaja na teritoriji općine, potrebno je u narednom periodu opremiti Muzejsku zbirku adekvatnim vitrinama za smještaj eskponata i zaposliti stručnog radnika (kustosa) te riješiti problem grijanja Niže muzičke škole.

Sportski klubovi na teritoriji općine Ključ organizovani su u okviru udruženja Sportski savez „Ključ“ koga čine 31 klub, za tri više nego u 2013. godini kada je Savez činilo 28 klubova i 690 članova, a što je opet za 40 članova manje nego u 2013. godini (tada je bilo 730 članova). U općini Ključ nalaze se tri nogometna terena za veliki nogomet, u Ključu, Velagićima i u Sanici. Sedam malih sportskih terena za rukomet, odbojku i košarku nalaze se u Ključu-2, Sanici-2, Biljanima-1, Humićima-1 i na Velagićima-1, od kojih su tri i to u Sanici, Biljanima i Humićima izgrađeni u posmatranom vremenskom periodu (2013-2017.godine). Na teritoriji općine postoje funkcionalne tri školske dvorane, u Ključu, na Velagićima i Sanici, ali i dvorana za šah, dvorana za borilačke sportove, mali sportski teren sa plastičnom podlogom i trim staza na Velagićima. Za podsticanje razvoja sporta na teritoriji općine, postoji potreba za adaptacijom pojedinih sportskih terena, odnosno prostora za efektivniji učinak naših sportista, kako bi općina Ključ bila prepoznatljiva po sportsko-kulturnim aktivnostima.

Također, u posmatranom periodu evidentno je i malo izdvajanje sredstava za kulturu, a posebno za organizaciju kulturnih manifestacija. Općina Ključ je opredijeljena da stvori sredinu sa veoma razvijenom kulturnom svijesću i sportsko-rekreativnim sadržajima te da bude

prepoznatljiva po svojim multi-etničkim i evropskim vrijednostima, za šta su u narednom vremenskom periodu potrebne značajne strateške intervencije.

Zdravstvena i socijalna zaštita

U posmatranom vremenskom periodu na području općine Ključ organizacija primarne zdravstvene zaštite nije se promijenila. Organizovana je u Domu zdravlja, jednoj područnoj ambulanti, sa pet timova porodične medicine, jednom službom hitne pomoći i dva savjetovališta koja rade na unaprijeđenju zdravstvene zaštite kroz prevenciju i edukaciju. Pri Domu zdravlja djeluje i Centar za fizikalnu medicinu i Centar za mentalno zdravlje čiji se broj korisnika konstantno povećava, jer je broj pacijenata sa mentalnim zdravstvenim problemima u porastu. Bolesti sa kojima se suočavaju, kako odrasli, tako i mlađi stanovnici općine Ključ, odnose se na oboljenja respiratornog, srčano-žilnog i koštano-mišićnog sistema, dok su kod djece i omladine to akutno-respiratorne infekcije te oboljenja kože. Porast broja pacijenata sa mentalnim zdravstvenim problemima te osoba koje pripadaju ranjivim grupama se može vidjeti dalje u tekstu u priloženim tabelama broj 19. i 20.

Dio specijalističkih usluga obavlja se u Domu zdravlja, a ostala sekundarna zdravstvena zaštita, bolničko liječenje i tercijarna zdravstvena zaštita dijelom u Općoj bolnici u Sanskom Mostu, a dijelom u Kantonalnoj bolnici Bihać. Kapaciteti Doma zdravlja su dovoljni za potrebe stanovnika općine Ključ. Od privatnih zdravstvenih ordinacija na području općine Ključ postoje 2 stomatološke ordinacije od kojih jedna pruža usluge ortodoncije za osiguranike USK.

Broj lica koja imaju zdravstveno osiguranje u 2017. godini iznosi 8.678 i taj broj se konstantno smanjuje od 2013. godine. Smanjenje broja osiguranika se dovodi u vezu sa odlivom stanovništva i smanjenjem broja stanovnika. Budžet zdravstvene ustanove Dom zdravlja kroz posmatrani vremenski period ima konstantna budžetska sredstva (1,92 miliona u 2017. godini u odnosu na 1,9 milion u 2013. godini) sa minimalnim dotacijama od strane lokalne uprave (0,66% od ukupnog budžeta javne ustanove). Izdvajanje iz Općinskog budžeta za zdravstvenu zaštitu odvija se od 2014. godine, što je direktan rezultat strateških intervencija.

Socijalna zaštita stanovništva na području općine Ključ ostvaruje se kroz rad JU "Centar za socijalni rad" Ključ koja u okviru svoje nadležnosti obavlja poslove neposredne socijalne zaštite i porodično pravne zaštite, kao i druge poslove u skladu sa zakonom, odlukom Općinskog vijeća općine Ključ i drugim općim aktima.

Broj korisnika svih 13 vidova pomoći Centra za socijalni rad u posmatranom vremenskom periodu bilježi smanjenje sa 1.361 korisnika (od kojih je 40,66% muškaraca, a 59,34% žena) u 2013. godini na 1.079 korisnika (od kojih je 45,88% muškaraca, a 54,12% žena), odnosno smanjenje za 282 korisnika, uglavnom zbog iseljavanja ili smrti korisnika pomoći.

Kroz posmatrani vremenski period, evidentno je smanjenje broja žena korisnika pomoći, ali i muškaraca (broj žena se smanjio za 224 ili 18%, dok smanjenje broja muškaraca od 58 čini smanjenje 10,49%). Kada posmatramo različite vidove pomoći, u 2017. godini najviše je korisnika usluga socijalnog rada i drugog stručnog rada (481 korisnik ili 44,58% ukupnog broja korisnika), zatim usluga zdravstvenog osiguranja (245 korisnika ili 22,71%) i jednokratne novčane pomoći (170 korisnika ili 15,75%).

U posmatranom strateškom periodu, zahvaljujući senzibilnosti lokalne zajednice došlo je do povećanja jednokratne novčane pomoći za 242% (sa 17.299 KM na 59.163 KM) i druge novčane pomoći za 64,8% (sa 16.000 KM na 26.365 KM).

Kako bi Centar odgovorio potrebama lokalne zajednice kroz pružanje usluga savjetodavnog, profesionalnog, socijalnog i drugog stručnog rada, neophodno je raditi na jačanju kapaciteta Centra kroz obezbjeđivanje adekvatnih prostoriya (individualni i grupni tretmani), kao i daljoj stručnoj edukaciji i usavršavanju zaposlenika za rad sa svim oblicima socijalno patoloških pojava.

Osjetljive/ranjive grupe

Na teritoriji općine, posebna pažnja se posvećuje problemu kategorije osjetljivih/ranjivih grupa maloljetnika i odraslih.

Broj maloljetnika u sve četiri kategorije (djeca bez roditeljskog staranja, odgojno zanemarena i zapuštena djeca, djeca čiji je razvoj ometen obiteljskim problemima te djeca sa mentalnim i fizičkim smetnjama) u posmatranom vremenskom periodu je u opadanju. Ipak, najveća promjena se desila u kategoriji evidentirane djece sa mentalnim i fizičkim smetnjama u razvoju (21), gdje se bilježi smanjenje ovakvih slučajeva za devetoro djece (u 2013. godine broj djece sa smetnjama u razvoju je bio 30). Na teritoriji općine je u 2017. godini zabilježeno 8 slučajeva djece bez roditeljskog staranja, što je za dvoje manje nego u 2013. godini.

Tabela 19. Ranjive grupe - Maloljetnici

	Djeca bez roditeljskog staranja			Odgojno zanemarena i zapuštena djeca			Djeca čiji je razvoj ometen obiteljskim problemima			Djeca sa mentalnim i fizičkim smetnjama		
	M	Ž	S	M	Ž	S	M	Ž	S	M	Ž	S
2013.	1	9	10	5	7	12	7	11	18	21	9	30
2014.	2	8	10	6	8	14	8	12	20	21	10	31
2015.	3	7	10	6	6	12	7	10	17	23	7	30
2016.	5	9	14	11	1	12	8	5	13	14	7	21
2017.	3	5	8	9	2	11	7	8	15	16	5	21

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Broj odraslih lica u pet kategorija ranjivih grupa kroz posmatrani vremenski period je ili konstantan (materijalno neosigurane i za rad nesposobne osobe), ili u porastu (osobe ometene u psihičkom i fizičkom razvoju i osobe sa invaliditetom, osobe društveno negativnog ponašanja te osobe i obitelji u stanju socijalne potrebe kojima je usljed posebnih okolnosti potrebna pomoć). Jedina kategorija koja se kroz posmatrani vremenski period smanjila je evidentirani broj lica u kategoriji starih osoba bez obiteljskog staranja (sa 41 lica u 2013. godini na 26 lica u 2017.), što je rezultat starenja i umiranja lica. U posmatranom periodu, najveći porast je evidentiran u kategoriji osoba ometenih u psihičkom i fizičkom razvoju i osoba sa invaliditetom, sa 228 lica u 2013. godini, na 252 lica u 2017. godini i porast od 10,53%, što je posljedica ratnih dešavanja i klime odrastanja.

Tabela 20. Ranjive grupe - Odrasli

	Osobe ometene u psihičkom i fizičkom razvoju i osobe sa invaliditetom			Materijalno neosigurane i za rad nesposobne osobe			Stare osobe bez obiteljskog staranja			Osobe društveno negativnog ponašanja			Osobe i obitelji u stanju soc. potrebe kojima je usljed posebnih okolnosti potrebna pomoć		
	M	Ž	S	M	Ž	S	M	Ž	S	M	Ž	S	M	Ž	S
2013.	109	119	228	14	27	41	28	13	41	34	14	48	78	121	199
2014.	111	128	239	14	28	42	28	13	41	31	14	45	94	122	216
2015.	109	125	234	16	29	45	27	13	40	37	12	49	105	119	224
2016.	114	149	263	14	27	41	15	12	27	43	9	52	138	102	240
2017.	120	132	252	14	27	41	15	11	26	45	14	59	99	96	195

Izvor: Općinski organ uprave

Mentalno zdravlje

Centar za mentalno zdravlje Ključ, koji djeluje pri ZU „Dom zdravlja“ Ključ, zvanično je počeo sa radom 04.04.2004. godine, uz podršku italijanske provincije Bolzano i pomoć stručnjaka iz oblasti mentalnog zdravlja. Od 16.09.2015. godine Centar ima bezuslovnu akreditaciju od strane Agencije za kvalitet i akreditaciju u zdravstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine koju je uspješno reakreditirao i recertificirao u septembru 2018. godine. Centar je u toku 2017. godine pružio usluge za 388 osoba hronološke skupine od 15-35 godina i realizovao programe primarne, sekundarne i tercijarne prevencije.

Na području općine Ključ djeluje i Udruženje za zaštitu mentalnog zdravlja „Tunel“ Ključ koje trenutno broji 42 člana – osobe sa ličnim iskustvima psihičkih kriza, članovi porodice/zakonski zastupnici/staratelji, volonteri, građani, stručnjaci iz oblasti mentalnog zdravlja i socijalnog sektora. Četiri korisnika usluga mentalnog zdravlja i jedan član porodice su prošli bazične kurseve iz javnog zagovaranja prava i potreba korisnika usluga mentalnog zdravlja. Jedna osoba je bila i voditelj prve korisničke konferencije o mentalnom zdravlju u Bosni i Hercegovini koja je održana 2016. godine.

Rad Centra za mentalno zdravlje i udruženja „Tunel“ finansira se samostalno, iz vlastitih izvora. Istovremeno, Općina Ključ se uvijek odazivala na pozive Centra i Udruženja te u skladu sa svojim mogućnostima pružala podršku.

Centar za mentalno zdravlje Ključ i Udruženje „Tunel“ Ključ vrše redovna godišnja anketiranja svojih korisnika/članova (treća sedmica u mjesecu decembru svake godine), redovno prikupljaju indikatore izvedbe (vrši se klinička revizija) te vode registre za 10 nozoloških kategorija mentalnih poremećaja. Jedna korisnica usluga Udruženja je i autorica prvog antistigma stripa na ovim prostorima, dok su uposlenici Centra autori i koautori priručnika za rad sa osobama koje su žrtve seksualnog nasilja i torture u ratu.

Na osnovu primjene vlastitih anketnih upitnika i podataka dobijenih na osnovu samoizveštaja i fokus grupa, u narednom periodu potrebno je dodatno djelovanje u oblasti prekvalifikacija, dokvalifikacija i zapošljavanja korisnika usluga Centra i Udruženja, u cilju namirivanja određenog broja mjeseci potrebnih za ostvarivanje prava na invalidsku penziju,

zatim otvaranje dnevnog centra za djecu, omladinu i odrasle sa usporenim psihofizičkim razvojem, bolja medijska promocija s ciljem osvještavanja građana o načinima suzbijanja stigme, samostigme i diskriminacije vezano za osobe sa mentalnim oboljenjima te veća uključenost zajednice u pomoć osobama sa hroničnim organskim bolestima i hroničnim mentalnim oboljenjima, ali i u sam rad korisničkih udruženja.

ZAKLJUČAK:

Na teritoriji općine obrazovanje je organizovano u vidu predškolskog, osnovnoškolskog, srednjoškolskog i obrazovanja za odrasle. U posmatranom vremeskom periodu broj djece u predškolskom vaspitanju i obrazovanju s vremenom raste, prvenstveno iz razloga proširenja kapaciteta ustanove, dok se broj djece u osnovom i srednjoškolskom obrazovanju znatno smanjio, što je pokazatelj ekonomskih migracija radno sposobnog stanovništva. U prethodnom periodu značajno su poboljšani uslovi rada u svim školskim objektima rekonstrukcijom i njihovim opremanjem. Međutim, proces nije kompletiran te u narednom strateškom periodu pažnju treba posvetiti ovom sektoru, ali i prilagođavanju nastavnog programa u srednjim školama potrebama privrede. Također, u cilju podrške učenicima i studentima iz Budžeta općine kontinuirano se izdvajaju sredstva za stipendiranje učenika i studenata, ali i za sufinansiranje prevoza učenicima osnovnih i srednjih škola koji su slabijeg imovnog stanja.

U prethodnom strateškom periodu, broj i vrste kulturnih manifestacija su ostale nepromijenjene s tim da je kvalitet poboljšan, a radilo se i na rekonstrukciji i obnovi pojedinih objekata kulture (Doma kulture, Biblioteke, Muzejske zbirke, Niže muzičke škole i Centra za mlade), gdje se i održavaju manifestacije. Iako je broj sportskih klubova registrovanih na teritoriji općine u porastu, broj članova klubova je u opadanju, što ponovo ukazuje na ekonomske migracije sa teritorije općine. Za podsticanje razvoja sporta na teritoriji općine, postoji potreba za adaptacijom pojedinih sportskih terena, odnosno prostora za efektivniji učinak sportista.

U posmatranom vremenskom periodu, na području općine Ključ organizacija primarne zdravstvene zaštite nije se promijenila. Broj korisnika zdravstvene zaštite se konstantno smanjuje kao i broj korisnika socijalne zaštite u okviru Centra za socijalni rad. Na teritoriji općine, posebna pažnja se posvećuje problemu kategorije osjetljivih/ranjivih grupa maloljetnika i odraslih, čiji broj je također u konstantnom opadanju, ili je zavisno od kategorije konstantan. Na teritoriji općine postoji Centar za mentalno zdravlje u Udruženje za zaštitu mentalnog zdravlja „Tunel“ koji obavljaju primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju osoba koje imaju zdravstvenih problema u ovoj oblasti.

Civilna zaštita i sigurnost stanovnika

Civilna zaštita na području općine Ključ organizovana je unutar Službe za razvoj, privredu i civilnu zaštitu, u okviru koje se nalazi i profesionalna vatrogasna jedinica koja je smještena u Vatrogasnom domu. U slučaju proglašenja vanrednog stanja od strane Općinskog

vijeća općine Ključ, sve aktivnosti preuzima Općinski štab civilne zaštite na čijem se čelu nalazi Općinski načelnik (komandant Općinskog štaba).

O ličnoj sigurnosti građana i čuvanju javnog reda i mira brigu vodi Policijska stanica Ključ, čiji kvalitetan rad doprinosi sveopćoj sigurnosti građana za koju se slobodno može reći da je zadovoljavajuća, a što redovno potvrđuju svi relevantni pokazatelji i trendovi iz oblasti kriminaliteta i održavanja javnog reda i mira. Prema podacima Policijske stanice, broj krivičnih djela sa u posmatranom periodu smanjuje, sa 114 u 2013. godini na 73 u 2017. godini, odnosno za 35,97%. Također i procenat riješenosti krivičnih djela je u porastu, u 2013. godini je iznosio 78%, dok je u 2017. godini iznosio 93%.

Tabela 21. Broj krivičnih djela

Godina	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Broj KD	114	152	88	89	73
Razrješnost KD	89	120	58	63	67
% Razrješnosti KD	78	79	69,87	78,75	93

Izvor: Policijska stanica Ključ

Najčešći oblici ugrožavanja života, zdravlja i imovine stanovnika općine Ključ su: opasnost od neeksplozivnih ubojnih sredstava (periferni lokaliteti općine gdje stanovništvo odlazi radi šetnje u prirodu i sakupljanja gljiva), požari (u toku ljetnjih perioda), poplave i klizišta.

Saradnja sa BH MAC je kontinuirana od završetka rata do danas, provode se aktivnosti preventivnih i operativnih mjera na zaštiti stanovništva od zaostalih neeksplozivnih i minsko eksplozivnih sredstava iz ratnog perioda. Projekti deminiranja se realizuju u kontinuitetu te je prema dostupnim podacima u posmatranom periodu očišćeno 55.623 m² površine na lokaciji Krasulje i 177.082 m² površine na lokaciji Velečevo. Ukupna površina kontaminirana minama iznosi 208,95 hektara, što čini 0,57% ukupne površine općine.

Zbog velikog bogatstva u šumama, općina Ključ je izložena šumskim požarima i požarima u objektima privrednih subjekata zbog prisustva većeg broja privrednih subjekata koji se bave preradom drveta. Najveće gubitke u slučaju šumskog požara pretrpjelo bi ŠPD "Unsko - sanske šume". Usljed šumskih požara, moglo bi doći do obustave saobraćaja na regionalnim putevima R-407 Velagići-Biljani-Sanica-Zavolje-Lušci Palanka, R-410 Lanište-Sanica-Jezercić-Vrhpolje i R-410-A Pudín Han-Krasulje-Kamičak-Sanski Most. Ističemo da u ovom periodu (2013-2017. godina) nije bilo požara većih razmjera, a zabilježeno je 173 požara koji su efikasnom i pravovremenom intervencijom profesionalne vatrogasne jedinice uspješno sanirani, čime nije bilo povrijeđenih lica.

Poplave iz 2014. godine su zahvatile i našu općinu, a veličina ugroženog područja zahvaćenog poplavama iznosila je cca 466 ha. Ukupna procijenjena šteta iznosila je 2.612.761,14 KM.

Od ukupne dužine vodotoka na području općine Ključ 11 km je poplavno rizičnih vodotoka. Broj porodica koje su potencijalno ugrožene poplavama iznosi 84 koliko i u 2013. godini, iako su u proteklom vremenskom periodu rađene intervencije na regulisanju vodotoka u dužini od 1.500 m, a koje su se odnosile na čišćenje korita, uređenje i sanaciju obale, nisu građeni čvrsti nasipi, tako da je ovo nedovoljno i predstavlja i dalje opasnost ukoliko bi nastale poplave kao 2014. godine.

Do poplava iz 2014. godine nije bilo evidentiranih klizišta na području općine. Tada su registrovana 52 klizišta. Od tada do 2017. godine, investicije lokalne zajednice u sanaciju klizišta iznosile su 124.087,79 KM, čime je sanirano 9 klizišta. Nije bilo pojave novih klizišta.

Trenutno ostala klizišta na području općine Ključ ne ugrožavaju kuće, objekte značajnijih privrednih subjekata niti javne ustanove, jer se nalaze u šumskom zemljištu van naselja.

Općina Ključ je 2015. godine izradila Procjenu ugroženosti od požara općine Ključ i Plan zaštite od požara općine Ključ. Nakon toga počele su aktivnosti oko prikupljanja podataka za izradu Procjene ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća i Plana zaštite od prirodnih i drugih nesreća koji su u aprilu 2019. godine na sjednici Općinskog vijeća usvojeni.

Problem vezan za pse lutilice

Veliki problem za sigurnost građana predstavlja prisustvo velikog broja pasa lutilica (250 po informaciji iz JP „Veterinarska stanica“ Ključ u 2018. godini) na prostoru općine na čemu su u proteklom periodu zajednički radili JU „Općinski fond za komunalne djelatnosti i infrastrukturu“, JKP „Rad“ Ključ, JP „Veterinarska stanica“ Ključ i veterinarska stanica „Dr. Imširević“ d.o.o. Ključ. Implementiran je i Projekat humanog rješavanja problema pasa lutilica u saradnji sa UNDP-om kojeg je finansirao IFAW i Općina Ključ. Kroz projekat su opremljene operacione sale u obje veterinarske stanice za kastraciju i sterilizaciju pasa u vrijednosti od 40.000 KM. Također su definisani pravci za humano rješavanje problema kroz planove: Plan kontrole reprodukcije (vlasničkih i pasa lutilica) koji obuhvata sterilizaciju i kastraciju te edukaciju stanovništva o prednostima sterilizacije i kastracije, Plan edukacije stanovništva o odgovornom vlasništvu i Plan udomljavanja. U isto vrijeme, JU „Općinski fond za komunalne djelatnosti i infrastrukturu“ Ključ, izdvojio je cca 40.000 KM za hvatanje, zbrinjavanje i adekvatnu veterinarsku zaštitu pasa lutilica. Rezultati dosadašnjih aktivnosti su sterilizacija ili kastracija 255 pasa. Također, svih 255 pasa je čipovano, markirano i vakcinisano protiv bjesnila.

Međutim, problem nije ni blizu rješenja, jer tačan podatak o psima lutilicama ne postoji, a njihovo postojanje i problem na teritoriji općine je evidentan i prisutan (u proteklom periodu Općina je platila i odštetu po presudi za štete nastale od strane pasa lutilica u visini od 7.000 KM). U njegovo rješavanje se mora uključiti šira zajednica i veći broj faktora, jer sama općina sa svojim skromnim kapacitetima to nije u stanju uraditi.

Kapaciteti lokalne zajednice da odgovori na rizike od prirodnih i drugih opasnosti

Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu u okviru koje se nalazi i profesionalna vatrogasna jedinica ima ukupno 26 zaposlenih, od čega je 7 u oblasti zaštite od požara i vatrogastvu. Za provođenje aktivnosti civilne zaštite formirane su službe zaštite i spašavanja u javnim ustanovama i preduzećima i to: Služba za spašavanje na vodi i pod vodom (u okviru udruženja Kanu kajakaški klub Ključ „4K“), Služba za čistoću i sanaciju terena (u okviru Javnog komunalnog preduzeća „RAD“ d.o.o. Ključ) i Služba za zbrinjavanje ugroženog i stradalog stanovništva (u okviru Crvenog križa općine Ključ).

Oprema i materijalno-tehnička sredstva za efikasan odgovor na prirodne i druge opasnosti stare su i po 30 godina i ispunjavaju samo minimalne kriterije, a uz to i nedovoljan broj obučениh kadrova, značajno umanjuju kapacitete Općine da smanji rizik od prirodnih i drugih opasnosti. Potrebno je istaći da koordinacija ključnih lokalnih aktera zaštite i spašavanja u toku faze hitnog odgovora na katastrofu preuzima Općinski štab civilne zaštite na čijem se čelu nalazi Općinski načelnik. Međutim, u cilju efikasnijeg odgovora na prirodne i druge opasnosti, potrebno je značajno poboljšati komunikaciju ključnih aktera, ukazati na odgovornosti pojedinih aktera, ali i unaprijediti sistem veze i sistem ranog upozoravanja na opasnosti koji trenutno pokriva samo uži gradski dio općine kojim je obuhvaćeno svega 30% stanovnika općine.

Pored prethodno navedenih nestrukturalnih mjera, za smanjenje rizika od poplava, klizišta i požara, potrebno je primjeniti određene strukturalne mjere, prije svega pročistiti kanale i urediti korita i obale rijeka i potoka. U proteklom periodu se bilježi povećan trend ulaganja što iz Općinskog budžeta, što iz donatorskih sredstava u sanaciju vodotoka i klizišta.

Tabela 22. Pregled sanacije vodotoka i klizišta

Godina	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Sanacija vodotoka izražena u KM	39.808,34	23.514,20	123.295,44	187.750,33	234.992,65
Sanacija klizišta izražena u KM	-	-	21.044,00	19.791,20	83.252,59

Izvor: Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu

Za prevenciju i efikasan odgovor na šumske požare neophodno je izraditi nove i održavati postojeće putne komunikacije kroz šumska područja, raditi na izgradnji svijesti poljoprivrednika o opasnostima nekontrolisanog paljenja strništa i ostalog poljoprivrednog otpada. Također je potrebno raditi na podizanju svijesti stanovnika i posjetilaca i postavljanjem signalizacije i znakova upozorenja na požare podići nivo prevencije šumskih požara i požara na otvorenom. Požare u objektima je potrebno prevenirati stavljanjem u funkciju hidrantskih mreža i osiguravanjem da svaki objekat, bilo stambeni ili privredni, ima odgovarajući broj funkcionalnih protivpožarnih aparata. Stavljanje u funkciju hidrantske mreže u objektima

predstavlja isključivu odgovornost vlasnika i/ili upravitelja tih objekata. U prethodnom periodu, urađeni su zapisnici o stanju za svaku zgradu, a 2019. godine se očekuje donošenje Plana i programa za svaku zgradu, između ostalog i za hidrantsku mrežu. Trenutno, od 55 zgrada, kompletnu mrežu posjeduje samo 5 zgrada.

Općina Ključ je 2015. godine izradila Procjenu ugroženosti od požara općine Ključ i Plan zaštite od požara općine Ključ. U aprilu 2019. godine na sjednici Općinskog vijeća usvojeni su dokumenti Procjena ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća i Plana zaštite od prirodnih i drugih nesreća.

Većina poslovnih subjekata na području općine posjeduje Plan zaštite i spašavanja od požara, ali niti jedan pravni subjekt na području općine ne posjeduje Plan zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća, što značajno umanjuje sposobnost zajednice da se efikasno suprostavi negativnim posljedicama katastrofa. Stoga, postoji potreba da Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu u narednom periodu, a kroz redovne aktivnosti koje provode na terenu, kao jedan od prioriteta provodi jačanje svijesti poslovnih subjekata da izrade planove zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća.

Civilno društvo

Prema evidenciji koja se vodi u Službi za stručne poslove Općinskog načelnika i Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti, na području općine Ključ djeluje 66 udruženja, što je za 5 više u odnosu na 2013. godinu. Nevladine organizacije aktivne su na različitim poljima djelovanja, počev od razvoja demokratskih procesa, psiho-socijalne pomoći, jačanja ekonomskih procesa, stvaranja preduslova za razvoj turizma, privrede, poljoprivrede i organizaciji raznih kulturnih i sportskih sadržaja. Izdvajanje lokalne uprave za rad nevladinog sektora koji je dijelom učestvovao u realizaciji strateških intervencija, u posmatranom vremenskom periodu od 2013. do 2017. godine, povećalo se za 33,52% (sa 66.615 KM na 100.199 KM). Dodjela sredstava vrši se putem javnih poziva rađenih po LOD metodologiji.

Strategija razvoja omladinske politike Općine Ključ 2012-2017. godine, koja predstavlja prvi dokument ovakve vrste koji se bavi problematikom omladinske populacije na području naše lokalne zajednice, obezbjeđuje unapređenje položaja mladih kao i rješavanje njihovih problema. Tokom njene implementacije, formirano je Vijeća mladih općine Ključ, a implementiran je i jedan broj projekata (igrališta za djecu, radionice na različite teme, edukacije u okviru programa Mladi u akciji Evropske komisije, mobilnost mladih, Erasmus plus projekti - omladinske razmjene, trening kursevi, izgradnja kapaciteta omladinskih organizacija, odobrena izgradnja Hostela u MZ Velagići).

Partnerski odnosi između NVO sektora i lokalne uprave su dosta dobri, mada postoji značajan prostor za njihovo povezivanje kroz rad na kreiranju i provođenju zajedničkih projekata. Civilno društvo također, može imati važnu ulogu u uspostavljanju saradnje sa organizacijama u dijaspori te je tako u prethodnom periodu, zajedničkim projektima preko aktivnih udruženja, dijaspora implementirala nekoliko projekata kao što su presvlačenje sportskog igrališta u okviru MSS "Prof.Omer Filipović" Ključ, ali i niz humanitarnih akcija koje

se odnose na pomoć u liječenju, stambenom zbrinjavanju, radu NVO-a, pomoć sportskim kolektivima, podršku MUP-u i dr.

Strateški izazov Općine je da se organizacije civilnog društva koje djeluju na području općine nametnu kao ravnopravan partner lokalnoj upravi u razvoju, i s druge strane, da lokalna uprava kroz svoju unutrašnju organizaciju, poštovanje Sporazuma o partnerstvu i njegovo razvijanje, to partnerstvo konstantno unaprijeđuje.

ZAKLJUČAK:

Civilna zaštita na području općine Ključ organizovana je unutar Službe za razvoj, privredu i civilnu zaštitu, u okviru koje se nalazi i profesionalna vatrogasna jedinica koja je smještena u Vatrogasnom domu.

O ličnoj sigurnosti građana i čuvanju javnog reda i mira brigu vodi Policijska stanica Ključ, čiji kvalitetan rad doprinosi sveopćoj sigurnosti građana za koju se slobodno može reći da je zadovoljavajuća, a što potvrđuje smanjenje krivičnih djela i povećanje procenta riješenosti krivičnih djela u posmatranom vremenskom periodu.

Najčešći oblici ugrožavanja života, zdravlja i imovine stanovnika općine Ključ su: opasnost od neeksplozivnih ubojnih sredstava, požari, poplave i klizišta. Većih požara u prethodnom strateškom periodu nije bilo, dok su velike poplave iz 2014. godine nanijele veliku štetu na teritoriji općine prouzrokujući pojavu i aktiviranje klizišta.

Općina Ključ je 2015. godine izradila Procjenu ugroženosti od požara općine Ključ i Plan zaštite od požara općine Ključ, a u aprilu 2019. godine usvojeni su dokumenti Procjena ugroženosti od prirodnih i drugih nesreća i Plan zaštite od prirodnih i drugih nesreća, čime se nastoji minimizirati šteta od budućih prirodnih katastrofa.

Veliki problem za sigurnost građana predstavlja prisustvo velikog broja pasa lutilica na prostoru općine, na čemu su u proteklom periodu zajednički radili institucije i organizacije sa teritorije cijele općine, obezbjeđujući hvatanje, zbrinjavanje i adekvatnu veterinarsku zaštitu pasa lutilica te njihovo čipovanje, markiranje i vakcinisanje protiv bjesnila.

Za provođenje aktivnosti civilne zaštite formirane su službe zaštite i spašavanja u javnim ustanovama i preduzećima, ali oprema i materijalno-tehnička sredstva za efikasan odgovor na prirodne i druge opasnosti su stari i ispunjavaju samo minimalne kriterije, a postoji i problem nedovoljnog broja obučanih kadrova, što zajedno umanjuje kapacitete općine da smanji rizik od prirodnih i drugih opasnosti. Pored tehničkog opremanja i infrastrukturnih radova, postoji potreba da Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu u narednom periodu, a kroz redovne aktivnosti koje provodi na terenu, kao jedan od prioriteta provodi jačanje svijesti poslovnih subjekata da izrade planove zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća.

Na teritoriji općine broj organizacija civilnog društva je u porastu i jedan od ciljeva u narednom periodu je njihovo povezivanje i nastojanje da se kroz partnerski odnos sa javnom upravom zajednički radi na što većem broju projekata od značaja za zajednicu.

4.1.5. Stanje javne infrastrukture i javnih usluga

Da bi se proces obezbjeđenja osnovne infrastrukture dovršio, potrebno je osigurati kvalitetne projekte koji će se kandidovati prema ministarstvima, fondovima unutar BiH, razvojnim bankama i raznim fondovima EU. Pri planiranju, naročito je važno naglasiti zainteresovanost lokalnog stanovništva koja se između ostalog ogleda i u direktnom finansijskom učešću u infrastrukturnim projektima.

Stanje saobraćajne infrastrukture

Mreža lokalnih i nekategorisanih puteva u 2017. godini iznosi 125,71 km i čini 59,24 % ukupne putne mreže općine Ključ, što je za 12,24 % više nego u 2013. godini. Na regionalne puteve dužine 50 km otpada 23,56 %, a na magistralne, čija je dužina 36,5 km, 17,2 % putne mreže.

Dužina asfaltiranih puteva na području općine Ključ u stalnom je porastu u posmatranom periodu i u odnosu na 2013. godinu asfaltirano je dodatnih 19 km ili 21,64 % ukupno trenutnih asfaltiranih puteva. Dužina postojećih asfaltiranih puteva iznosi 68,813 km (2013.), 78,513 km (2014.), 81,913 km (2015.), 85,313 km (2016.) i 87,813 km (2017.).

Lokalna i nekategorisana putna mreža, čije održavanje je u nadležnosti Općine Ključ, odnosno JU „Općinski fond za komunalne djelatnosti i infrastrukturu“ Ključ, relativno je u dobrom stanju. Do sada se, uglavnom, veći dio sredstava ulagao u izgradnju i sanaciju puteva u ruralnim dijelovima općine, što je dovelo do toga da je urbani dio grada trenutno u lošijem stanju.

U posmatranom vremenskom periodu ukupna finansijska sredstva iz Budžeta općine uložena u izgradnju i sanaciju saobraćajne infrastrukture iznose 1.160.012,76 KM. Najviše izdvojenih sredstava iz Općinskog budžeta izdvojeno je 2017. godine 287.014,66 KM, a najmanje 2016. godine 201.177,57 KM.

Elektroenergetska mreža

Poslovna jedinica „Elektrodistribucija“ Ključ vrši distribuciju i snabdjevanje električnom energijom visokog i niskog napona za ukupno 6804 korisnika, od čega je 6800 korisnika niskog napona, a 4 visokog, što je smanjenje u broju korisnika u odnosu na 2013. godinu za 3,1%. Pored velike pokrivenosti domaćinstava mrežom električne energije, gotovo 95 % (broj domaćinstava koji nemaju električnu energiju je smanjen sa 30 u 2013. godini na 15 u 2017. godini), problem predstavlja loša i dotrajala niskonaponska mreža, što zahtijeva izgradnju, modernizaciju i rekonstrukciju distributivne mreže koja bi zadovoljila potrebe korisnika. U posmatranom vremenskom periodu radilo se na rekonstrukciji i modernizaciji elektroenergetske mreže sa prosječnim godišnjim ulaganjima od 100.000,00 KM .

Telekomunikacije

Glavnu ulogu u oblasti telekomunikacija obavlja dioničko društvo BH Telecom, kao najveći operater svih vidova telefonije na području BiH. Na području općine su, također, prisutni i mobilni operateri M:tel i HT Eronet, za koje podaci nisu dostupni, ali koji sigurno sa svojom

infrastrukturuom i korisničkom podrškom daju dodatni kvalitet ponude ovih usluga. Svih deset mjesnih zajednica imaju pokrivenost RTV signalom, kao i telefonsku mrežu. U 2017. godini registrovano je 3.508 fiksnih telefonskih priključaka i 5.131 korisnika mobilne mreže. Pokrivenost općine mobilnim signalom iznosila je preko 80% u 2013. godini. U 2017. godini smanjuje se broj fiksnih priključaka, a povećava broj korisnika mobilne mreže. Pokrivenost mobilnom mrežom iznosi 98,67%.

Stanje komunalne infrastrukture

Vodosnabdijevanje

Stanovništvo općine Ključ snabdijeva se vodom iz gradskog vodovodnog sistema Ključ i lokalnih/mjesnih vodovodnih sistema. Javno preduzeće "Ukus" d.o.o. Ključ upravlja gradskim vodovodnim sistemom Ključ te lokalnim vodovodnim sistemima Gornji Dubočani, Donji Dubočani, Lubica-Šehići, Prhovo-Plamenice, Velagići, Crljeni i Krasulje. Drugim dijelom vodovodnog sistema općine Ključ upravlja „Mrkva montaža“ d.o.o. Ključ i to u mjesnoj zajednici Sanica - vodovod Trebunj. Ostali vodovodi po mjesnim zajednicama Biljani, dio Krasulja, Donja Sanica, Kamičak, dio Zgon-Crljeni i Gornja Sanica su privatno vlasništvo. Trenutna ukupna dužina primarne vodovodne mreže (bez priključaka) iznosi 176 km, što je za 1,25 km više nego u 2013. godini, a rezultat je strateških intervencija izgradnje vodovodnog sistema u ruralnim područjima.

Oko 85% domaćinstava u općini Ključ ima kvalitetno regulisano vodosnabdijevanje pitkom vodom, što je konstantno u posmatranom vremenskom periodu. Trenutni broj potrošača vode sa javnog vodovoda je 8.076, a po procjeni komunalnog preduzeća za 2017. godinu 150 domaćinstava nema priključak na vodovodnu mrežu. Broj priključaka je veći za 57 (0,71 %) nego u 2013. godini, a što je direktna posljedica strateških intervencija općinske uprave kroz projekat izgradnje i rekonstrukcije 1.250 m vodovodne mreže. Higijenska ispravnost vode za piće vrši se redovno uzimanjem uzoraka jednom mjesečno od strane Zavoda za javno zdravstvo USK. Ispravnost vode je u oko 80% kontrolisanih uzoraka ispravna za piće.

Gubici vode na gradskom vodovodnom sistemu su veoma visoki i u posmatranom periodu u porastu, sa oko 60 % u 2013. godini na 62% u 2017. godini (zahvaćena količina vode - fakturisana količina vode). Povećanje gubitaka nastalo je usljed starenja instalacija, čime se i troškovi održavanja povećavaju. Sva vodna izvorišta pripadaju Unskom slivu i neophodno je nastaviti raditi na njihovoj zaštiti, kao i na sanaciji i rekonstrukciji postojećih vodovodnih sistema. Sva izvorišta kapaciteta većeg od 10 l/s su u nadležnosti Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, a izvorišta ispod 10 l/s u nadležnosti su resornog kantonalnog ministarstva. Nema donesene odluke o zaštiti izvorišta, ali ima Pravilnik o zaštitnim zonama donesen od strane Federalnog ministarstva za izvorišta Okašnica i Sanica.

Preduzeće uspješno otklanja kvarove koji su vidljivi, dok za efikasniju detekciju kvarova ne posjeduje odgovarajuću opremu i adekvatno terensko vozilo, a što bi trebalo otkloniti u narednom vremenskom periodu. Procenat naplate usluga je 95 %, što je za 2 % više nego u 2013. godini.

Kanalizacija

JP "Ukus" d.o.o. Ključ upravlja gradskim kanalizacionim sistemom te kanalizacionim sistemima Humići i Zgon. Gradski kanalizacioni sistem je mješovitog tipa tj. istim sistemom cjevovoda odvodi se fekalna i oborinska kanalizacija. Kanalizacioni sistemi Humići i Zgon izgrađeni su samo za odvodnju fekalnih voda. Kanalizacionim sistemom Sanica upravlja „Mrkva montaža“ d.o.o. Ključ. Ostali kanalizacioni sistemi rađeni su pojedinačno po objektu od strane vlasnika objekta i kao takvi obično su spajani direktno na postojeće vodotoke. Ukupna dužina kanalizacione mreže na području općine po podacima za 2017. godinu iznosi 35,2 km što je u odnosu na 2013. godinu više za 3,4 km. Na navedene kanalizacione sisteme trenutno je priključeno 2.235 domaćinstava (11 priključaka više nego u 2013. godini) i 222 pravna lica. Ukupna pokrivenost kanalizacionom mrežom općine Ključ je preko 60%. U posmatranom vremenskom periodu općinska uprava je radila na doradi kanalizacionog projekta u MZ Velagići, a u projekte rekonstrukcije vodovodne i kanalizacione mreže i rješavanje oborinskih voda uloženo je 70.000 KM, čime se radi na otklanjanju mogućnosti poplava usljed neadekvatnog odvođenja oborinskih voda koje se u manjoj mjeri konstanto javljaju u posmatranom periodu.

Gradski kanalizacioni sistem je star preko 50 godina. Od uređenog potoka „Ižnica“ napravljen je glavni kolektor kojim se otpadna voda odvodi do recipijenta rijeke Sane, gdje se bez tretmana i ispušta. Preduzeće je slabo tehnički opremljeno za kvalitetno održavanje kanalizacione mreže. Izgradnja kanalizacionih sistema i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda predstavlja prioritet daljih ulaganja u komunalnu infrastrukturu.

Javna rasvjeta

Javnom rasvjetom pokrivena su, djelimično ili potpuno, sve mjesne zajednice općine Ključ. Po procjeni javne uprave, stopa pokrivenosti općine javnom rasvjetom iznosi 80%, što je rezultat kontinuiranih ulaganja u ovaj segment (2013. godine stopa pokrivenosti je iznosila 60%). Analiza podataka je pokazala da se iznos sredstava potreban za funkcionisanje javne rasvjete iz godine u godinu povećava - sa 108.800,17 KM u 2013. godini na 124.625,52 KM u 2017. godini (12,7%), što predstavlja opterećenje za Općinski budžet. U narednom periodu potrebno je težiti tome da se iznađu načini i mogućnosti za uštede (obnovljivi izvori energije ili druge alternative) te izradi projektno tehnička dokumentacije kako bi se moglo aplicirati za sredstva pristupnih fondova EU i drugih institucija u cilju ugradnje LED rasvjete na teritoriji općine.

Upravljanje otpadom

Postojeća deponija krutog otpada locirana je u naselju Peći, 20 km od grada Ključa. Ista je ograđena radi neovlaštenog ulaska lica i divljih životinja. Sakupljanjem, transportom i deponovanjem komunalnog otpada upravlja JKP „RAD“ d.o.o. Ključ. Sakupljanje je organizovano na području cijele općine Ključ, u svih 10 mjesnih zajednica. U 2017. godini samo 3% stanovnika nije obuhvaćeno organizovanim odvozom smeća (u 2013. godini 5% stanovnika nije obuhvaćeno organizovanim odvozom smeća), dok su pravna lica 100%

obuhvaćena odvozom smeća. Ukupne količine prikupljenog otpada od 2013. godine bilježe trend rasta i u 2017. godini su iznosile 15.431 m³, što je za 26,7% više u odnosu na 2013. godinu.

JKP „RAD“ d.o.o. Ključ je u sklopu realizacije strateškog projekta 2014. godine, na 30 različitih lokacija postavilo set kontejnera za selektivno odlaganje otpada i to žuti (za plastiku), plavi (za papir) i zeleni (za sav ostali otpad) te izvršilo dodatnu nabavku i postavljanje novih gradskih kanti za otpad i 6 velikih adekvatnih kontejnera od 1.000 l na predviđene lokacije. Ovi kontejneri se prazne jednom sedmično i predstavljaju dodatni izvor prihoda komunalnom preduzeću koji se generira prodajom razdvojenog otpada u sekundarne sirovine. U posmatranom vremenskom periodu, procenat sortiranja smeća je sa 0,23%, koliko je iznosio u 2013, porastao na 1,92% koliko iznosi u 2017. Opasan otpad kao što su tehnički aparati, medicinski otpad, ambalaža od hemijskih sredstava i slično, a koji je u 2013. godini predstavljao veliki problem i odlagao se na deponiju, u 2017. godini riješen je sklapanjem ugovora sa ovlaštenim firmama koje zbrinjavaju ovaj otpad na adekvatan način.

Ipak, problem koji je egzistirao i prije posmatranog vremenskog perioda i provedenih strateških intervencija i dalje je aktuelan, odnosno uz otpad, na deponiju se i dalje odlažu i manje količine potencijalno opasnog otpada.

Divlje deponije na području općine još uvijek postoje bez obzira na napore koji se ulažu u rješavanje ove problematike, a problem predstavlja 3% stanovništva koje nije pokriveno odvozom smeća. U 2017. godini evidentirano je 12 divljih deponija, što je u odnosu na 2013. godinu, kad je evidentirano 8 divljih deponija, za 4 deponije više. Dodatni problem predstavlja i čišćenje divljih deponija bez njihovog ograđivanja, čime bi se spriječilo njihovo ponovno nastajanje. U prethodnom strateškom periodu, rađena je kampanja „Očistimo Ključ od elektro otpada“ (2014. godine), a 2016. godine proveli smo i projekat „Žute kante - selektiranje otpada na mjestu nastanka“, sve u cilju smanjenja neadekvatnog odlaganja otpada i podizanja svijesti građana.

Unapređenje sistema upravljanja otpadom definisanjem obaveznog selektiranja otpada odlukama Općinskog vijeća, nabavkom posuda, kanti ili kontejnera za selektiranje te nabavkom tehničke opreme preduzeća, u velikoj mjeri bi doprinijelo poboljšanju kvaliteta zaštite životne sredine i ujedno ojačalo kapacitete lokalne zajednice da smanji rizik od opasnosti koje uzrokuju divlje deponije i odbačeni čvrsti otpad koji često završi u koritima vodotokova čime se smanjuje njihova propusnost i povećava rizik od poplava. Potrebno je u narednom razvojnom periodu uticati na svijest građana i uvesti konstantan monitoring stanja životne okoline.

4.1.6. Zaštita okoline

Smatra se da ovo lokalno područje ima kvalitetan, zdrav i čist zrak. Ovakvo mišljenje je, prije svega, zasnovano na činjenici da na području općine u prošlosti nije bilo većih industrijskih zagađivača zraka, a po podacima Federalnog ministarstva okoliša i turizma o izdanim okolišnim dozvolama ni danas na području općine nema većih zagađivača. Da bi se održao ovakav trend, neophodno je u narednom periodu fokusirati se na potencijale obnovljivih izvora energije i projekte koji su energetske efikasni, jer su određeni pomaci u tom pravcu i napravljeni. Projekti

energetske efikasnosti koji su implementirani 2015. i 2016. godine se odnose na utopljanje i izolaciju zgrade Općine Ključ i objekata: OŠ Ključ, MSS „Prof. Omer Filipović“ i OŠ „Sanica“ te objekta dječijeg vrtića. Obzirom na osigurano unaprijeđenje radnih uslova ovih ustanova, jer su se uz istu potrošnju energije osigurale normalno zagrijane prostorije, fokusi za naredni period treba da budu i projekti energetske efikasnosti.

Općina Ključ u urbanom dijelu raspolaže sa uređenim parkovskim površinama u ukupnoj površini od 1000 m² te uređenim zelenim površinama veličine 2055 m². Potrebno je posvetiti pažnju „podmlađivanju“ postojećih aleja kao i zasadima novog drveća na mjestima gdje je to moguće.

Na području općine Ključ nalaze se brojne, veće i manje rijeke kao što su: Sana, Sanica, Korčanica, Trebunj i Banjica. Fekalne i oborinske vode koje se kanalizacionim sistemom odводе bez tretmana – prečišćavanja, ispuštaju se u rijeke Sanu i Sanicu i predstavljaju veoma velik ekološki problem kako za općinu Ključ tako i za općine nizvodno. Pored toga, zbog starosti, oštećenja i nekvalitetnih cijevi, velika količina kanalizacionih voda završava u podzemnim vodama i u posmatranom periodu nije mnogo napravljeno po ovom pitanju. Veliki problem predstavljaju potencijalni zagađivači kao što su benzinske pumpe, autopraone, auto-mehaničarske radionice i druga postrojenja, kojih po procjeni na teritoriji općine ima 20, a koja nemaju uređaje za prečišćavanje otpadnih voda. Tokom ispitivanja bakteriološke ispravnosti vode za piće, u više od 80% slučajeva voda je ispravna, što predstavlja procenat koji mora biti povećan u narednom strateškom periodu. Na sve prethodno navedeno, u narednom strateškom periodu potrebno je obratiti posebnu pažnju na osiguranje kvalitetnije i bakteriološki ispravnije vode.

Čisto i zdravo poljoprivredno zemljište ima veliku ulogu i značaj u životu i radu lokalnog stanovništva. Pesticidi se koriste u malim i dozvoljenim količinama i samim tim bitnije ne kontaminiraju zemljište. Trend održavanja čistog i kvalitetnog zemljišta treba nastaviti.

Treba napomenuti da je Općina Ključ donijela LEAP 01.12.2015. godine za narednih pet godina, a koji predstavlja razvojno-planski dokument koji na osnovu procjene stanja životne sredine, utvrđenih ekoloških problema i prioriteta te definisanjem akcija, doprinosi unaprijeđenju stanja životne sredine područja naše općine.

ZAKLJUČAK:

Mreža lokalnih i nekategorisanih puteva na teritoriji općine je u konstantnom porastu. Iz Općinskog budžeta se redovno izdvajaju sredstva za održavanje postojećih i asfaltiranje novih putnih pravaca u cilju poboljšanja uslova života stanovništva i uslova za obavljanje privrednih djelatnosti.

Broj korisnika elektro-distributivne mreže na teritoriji općine bilježi smanjenje, dok je broj domaćinstava koji nemaju pristup elektro-mreži značajno smanjen u posmatranom vremenskom periodu. Ipak, problem predstavlja loša i dotrajala niskonaponska mreža, što zahtijeva izgradnju, modernizaciju i rekonstrukciju distributivne mreže koja bi zadovoljila potrebe korisnika.

U posmatranom vremenskom periodu smanjuje se broj korisnika fiksne telefonske mreže, a povećava broj korisnika mobilne telefonske mreže. Pokrivenost teritorije općine mobilnom mrežom iznosi 98.67%.

Općina vrši konstanta ulaganja u izgradnju i rekonstrukciju vodovodne i kanalizacione mreže, čija se dužina u odnosu na 2013. godinu povećala, kao i broj korisnika. Ipak, potrebna su dodatna ulaganja u izgradnju i vodovodne i kanalizacione mreže kako bi se pitka, bakteriološko ispravna voda, omogućila svim stanovnicima općine te smanjilo zagađivanje i neadekvatno zbrinjavanje otpadnih voda. Također, rekonstrukcijom postojeće vodovodne mreže smanjili bi se gubici u mreži koji su trenutno značajni.

Javnom rasvjetom pokrivena su, djelimično ili potpuno, sve mjesne zajednice općine Ključ, što iz godine u godinu povećava troškove električne energije za istu, a koji se izdvajaju iz Budžeta općine. U narednom strateškom periodu fokus bi trebao biti na iznalaženju mogućnosti ušteda u ovoj oblasti.

Općina Ključ ima uređenu i ograđenu javnu deponiju te veoma visoku pokrivenost stanovništva odvozom komunalnog otpada. Problem opasnog i krupnog otpada riješen je podugovaranjem usluga sa ovlaštenim preduzećima za zbrinjavanje istog. Problem predstavljaju divlje deponije koje se javljaju na teritoriji cijele općine te u narednom periodu treba raditi na edukaciji građana, težiti ka maksimalnoj pokrivenosti odvozom otpada domaćinstava na teritoriji općine, ali i uspostavljanju sistema razdvajanja i recikliranja otpada.

4.1.7. Stanje administrativnih usluga lokalne uprave i prostorno-planska dokumentacija

U proteklom srednjoročnom periodu implementacije Strategije izrađena je formalna organizacijska struktura i uspostavljena procedura za planiranje, praćenje, vrednovanje i izvještavanje definisana Pravilnikom o planiranju, praćenju i vrednovanju godišnjeg rada općinske uprave i izvještavanju u Jedinstvenom općinskom organu uprave općine Ključ („Službeni glasnik općine Ključ“, broj: 6/15) te je uspostavljena Jedinica za upravljanje razvojem koja je zadužena da obezbijedi ostvarenje osnovnih faza upravljanja lokalnim razvojem. Na ovaj način su stvorene sve pretpostavke za efikasno upravljanje razvojem.

U toku procesa revizije Strategije izvršena je i izmjena unutrašnje organizacije te je Općinsko vijeće općine Ključ 28.02.2019. godine donijelo Odluku o organizaciji i djelokrugu rada Jedinstvenog općinskog organa uprave općine Ključ, kojom je došlo do izmjene u smislu da je unutrašnja organizacija sa osam službi/organizacionih jedinica smanjena na četiri službe/organizacione jedinice. U skladu sa navedenom Odlukom Općinskog vijeća pripremljen je i usvojen novi Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji Jedinstvenog općinskog organa uprave koji je stupio na snagu 01.04.2019. godine te je od tad u primjeni. U sklopu novoformiranih službi formirana je Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu koja je ključni nosilac razvojnih aktivnosti iz razloga što su unutar navedene službe sistematizovana radna mjesta koja su usko vezana za razvoj, kao što je radno mjesto „Stručni savjetnik za planiranje i koordinaciju razvoja“

koji ima ulogu da u svakodnevnoj direktnoj koordinaciji sa Općinskim načelnikom i šefovima službi obavlja najsloženije poslove koji se odnose na realizaciju funkcija upravljanja razvojem. Također, unutar iste službe sistematizovana su radna mjesta „Stručni savjetnik za pripremu i izradu razvojnih projekata“, „Stručni savjetnik za planiranje, podršku i razvoj biznisa i turizma“ te „Viši referent za podršku razvoju“ koji obavljaju poslove vezane za razvoj i projekte.

Općinska uprava i administracija se u posmatranom vremenskom periodu mijenjala i sad se sastoji od četiri službe za upravu sa ukupno 65 zaposlenih. Spolna struktura zaposlenih u Općini je povoljna, 44,62% čine žene, a 55,38% muškarci, što je važan potencijal za unaprijeđenje standarda za jednakopravnost spolova. U strukturi zaposlenih, državni službenici u ukupnom broju u ovom trenutku čine 29,03%, što je vrlo nepovoljno, obzirom da se uloga uprave ostvaruje kroz obavljanje poslova osnovne djelatnosti koje obavljaju državni službenici. Zato će u budućnosti, kad to mogućnosti budu dozvoljavale, biti potrebno zapošljavati visokoobrazovane kadrove. U posmatranom strateškom periodu, u saradnji sa Razvojnog bankom F BiH, formiran je Kreditni fond za subvencioniranje kamata na poduzetničke kredite kao nova usluga javne uprave.

Općina Ključ je teritorijalno podijeljena na 10 mjesnih zajednica. Svaka mjesna zajednica raspolaže sa adekvatnim prostorom za osnovne djelatnosti i opremljena je odgovarajućom kancelarijskom opremom. Ono što se posebno veže za rad i organizaciju mjesnih zajednica jeste samoinicijativnost i uključenost mještana u razne projekte koje realizuje Općina Ključ u skladu sa Strategijom razvoja na njihovoj teritoriji, što je značajno poboljšanje u odnosu na 2013. godinu i vrijeme prije implementacije Strategije.

Kad je u pitanju prostorno-planska dokumentacija, u posmatranom vremenskom periodu doneseni su slijedeći dokumenti: Izmjene i dopune urbanističkog plana Ključa, Regulacioni planovi (RP prostornog obuhvata DI „Ključ“, RP deponije otpada „Peći“ i RP novog gradskog groblja u Ključu), Urbanistički projekti prostornog obuhvata stambeno poslovnog bloka u ul. Branilaca BiH i Hanlovskoj - poslovni blok I i poslovni blok II, Urbanistički projekat gradske ulice od ul. Dubočanske do ul. Šehidska u Ključu te Odluka o izmjeni i dopuni prostornog plana općine Ključ (2006-2026. godine).

4.1.8. Analiza budžeta

Ostvarenje prihoda Budžeta općine Ključ u posmatranom periodu od 2013-2017. godine bilježi se u rasponu od 3,8 do 4,2 miliona KM, zavisno od godine. Izvršenje prihoda bilježi konstantan rast, sa izuzetkom 2016. godine, kada je iznosilo 3,95 miliona. Najznačajnije izvršenje prihoda je bilo upravo u 2017. godini.

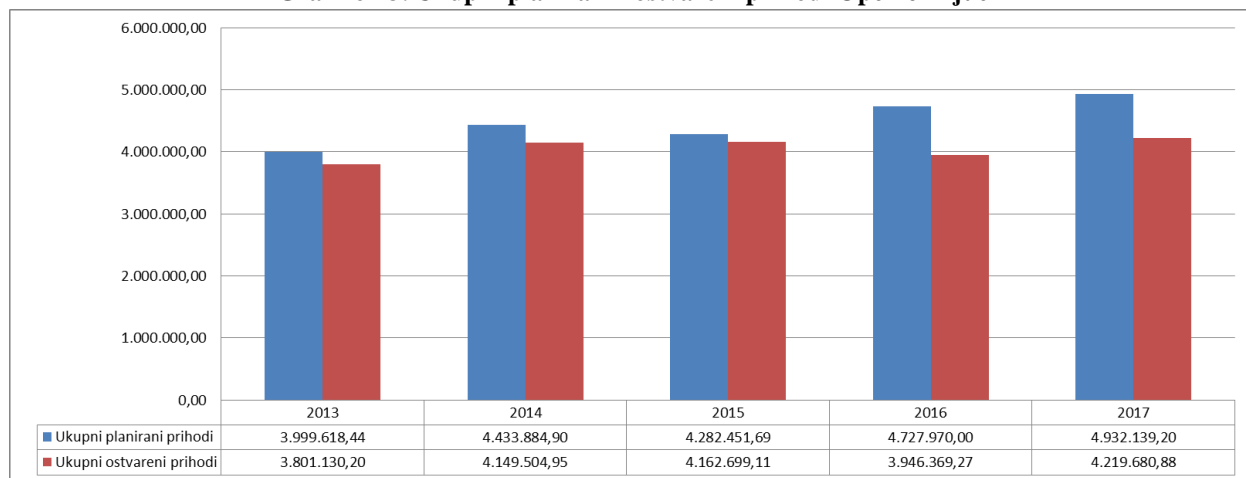
Tabela 23. Ukupni planirani i ostvareni prihodi Općinskog budžeta

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Ukupni planirani prihodi	3,999,618.44	4,433,884.90	4,282,451.69	4,727,970.00	4,932,139.20
Ukupni ostvareni prihodi	3,801,130.20	4,149,504.95	4,162,699.11	3,946,369.27	4,219,680.88

Izvor: Općinski organ uprave

Grafikon 3. Ukupni planirani i ostvareni prihodi Općine Ključ

Izvor: Općinski organ uprave

Ukupni porezni prihodi kroz posmatrani period bilježe rast od 4,76%, sa 2,1 na 2,2 miliona KM. U okviru poreznih prihoda značajniji rast je kod prihoda od poreza na dohodak i u odnosu na 2013. godinu, u 2017. godini izvršenje ovih prihoda je veće za oko 34.5%, a što upućuje na zaključak da je zaposlen veći broj lica na teritoriji općine.

Kao i porezni i neporezni prihodi u posmatranom vremenskom periodu od 2013. do 2017. godine imaju tendenciju rasta od 11,8%, sa 1,19 miliona KM na 1,33 miliona KM. Najznačajniji trend rasta je po osnovu ubiranja komunalnih taksa. Ostvareni prihod po ovom osnovu je 3,5 puta veći u 2017. nego u 2013. godini, kada bilježi vrijednost u visini od 359.294,86 KM.

Prihodi po osnovu namjenskih i nenamjenskih grantovskih sredstava kroz posmatrani vremenski period veći su za 30,67% i u 2017. godini bilježe vrijednost od 663.816,63 KM. Namjenska grantovska sredstva veća su za 7,2 puta od nenamjenskih u 2017. godini i taj trend prisutan je kroz posmatrani vremenski period.

Kapitalna izdvajanja u ukupnim ostvarenim prihodima budžeta su u prosjeku učestvovala sa 10,65%. Najviša vrijednost od 12,28% ostvarena je 2013. godine, dok je 2016. godine ukupno učešće kapitalnih izdvajanja iznosilo 9,96%.

Raspoloživost finansijskih sredstava je u obzir uzela i zaduženje Općine Ključ. Akumulirane obaveze na dan 30.09.2018. godine iznose 273.392,00 KM. Za servisiranje kreditnih obaveza u narednih 5 godina će biti potrebno godišnje izdvajati oko 78.400,00 KM.

Na osnovu podataka pripremljenih za Evaluaciju implementacije razvojne Strategije općine Ključ, utvrđeno je da je tokom perioda 2013-2017. godine od ukupno planiranih 20.650.715,26 KM realizovano 5.836.351,98 KM ili 28,26% finansijske vrijednosti strateških intervencija (prosječno 1.167.270,40 KM godišnje). Od planiranih sredstava iz Budžeta je realizirano (izdvojeno) 1.246.408,80 KM (prosječno 249.281,76 KM godišnje), odnosno, 21,36%. Što se tiče vanjskih izvora, uspješno je privučeno 4.589.943,18 KM (prosječno

917.988,64 KM godišnje), što predstavlja 78,64% realizovane vrijednosti strateških intervencija. Dakle, u strukturi ukupno realizovanih sredstava, iz Budžeta je izdvojeno 21,36%, a iz vanjskih izvora 78,64% što navodi na zaključak da je implementacija Strategije realizovana uz znatan procenat vanjskih izvora, jer su sredstva u Budžetu za poticaj društvenog i ekonomskog razvoja bila ograničena.

Kada je riječ o finansiranju Revidirane strategije u narednom razvojnom periodu, a na bazi dostupnih informacija o trendovima izdvajanja, planiranom Dokumentu okvirnog budžeta za naredne 3 godine i identifikovanim izvorima finansiranja u okruženju i dogovorenim aranžmanima sa donatorima, procjene su da bi Općina Ključ za finansiranje Revidirane strategije lokalnog razvoja u narednih 5 godina na raspolaganju mogla imati oko 16.937.400,00 KM, od čega 1.290.400,00 KM iz budžeta i 15.647.000,00 KM iz vanjskih izvora.

ZAKLJUČAK:

Općinska uprava i administracija se u posmatranom vremenskom periodu nije mijenjala, s tim da se sistematizacija radnih mjesta prilagodila razvojnom pravcu općine. U posmatranom strateškom periodu, u saradnji sa Razvojnomo bankom F BiH formiran je Kreditni fond za subvencioniranje kamata na poduzetničke kredite kao nova usluga javne uprave.

Broj mjesnih zajednica ostao je nepromijenjen, a svaka raspolaže sa adekvatnim prostorom za osnovne djelatnosti i opremljena je odgovarajućom kancelarijskom opremom. U proteklom periodu značajan je pomak u samoinicijativnosti mjesnih zajednica na realizaciji projekata na njihovim područjima koji bi doprinijeli razvoju, čemu je umnogome doprinijela i realizacija projekta „Jačanje uloge mjesnih zajednica u BiH“ koji se implementira u općini Ključ od 2016. godine.

Budžet općine Ključ je stabilan i kroz posmatrani vremenski period bilježi konstantan porast izvršenja, kako prihoda, tako i rashoda. Značajno je napomenuti da porast u ukupnoj realizaciji prihoda bilježe poreski i neporeski prihodi, ali i prihodi po osnovu namjenskih i nenamjenskih grantovskih sredstava. Na realizaciju strateških projekata u prethodnom vremenskom periodu iz budžeta je izdvojeno 21,36% ukupno planiranih sredstava, dok se u narednom strateškom periodu iz budžeta planira izdvojiti oko 7,62% budžetskih sredstava od ukupno planiranih sredstava za realizaciju Strategije.

4.2. Strateško fokusiranje

Revidirana SWOT analiza, koja predstavlja sponu između sadašnjeg stanja koje je utvrđeno analizom i željenog budućeg stanja koje je definisano strateškim planom, u suštini se značajno ne razlikuje od ranije definisane. Ono što je bitno za istaknuti je da je utvrđeno nekoliko slabosti, kao što su nespремnost općine da reaguje na prirodne katastrofe (poplava i klizišta) te da riješi problem pasa lotalica, dok je problem iseljavanja mladih i negativan migracioni saldo iz godine u godinu sve izraženiji. Neke od snaga koje treba izdvojiti, a koje su se istakle u revidiranoj SWOT analizi su, svakako, obnovljena društvena infrastruktura, iako prostora za poboljšanje još ima, dobra saradnja sa dijasporom koja postaje značajan partner lokalne zajednice, ali i sve veći broj aktivnih organizacija civilnog društva koje zauzimaju svoje mjesto u životu i radu općine Ključ.

Detaljan pregled svih dijelova revidirane SWOT analize dat je u tabelarnom prikazu:

SWOT ANALIZA	
SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Kvalitetna komunikacijska povezanost i blizina ključne putne infrastrukture (magistralni i regionalni putevi), ❖ Blizina regionalnih centara Bihać i Banja Luka, ❖ Blizina Republike Hrvatske (granični prelaz Strmica), ❖ Većim dijelom pripremljena prostorno-planska dokumentacija, ❖ Bogato kulturno-historijsko nasljeđe, ❖ Transparentne procedure - javne nabavke, dodjela građevinskog zemljišta, zakup poslovnih prostora, raspodjela sredstava NVO, ❖ Vodni potencijal, ❖ Industrijska zona u Velagićima, ❖ Potencijal i značaj prerađivačke, odnosno drvne industrije, ❖ Razvoj ponude za lovni, ribolovni, kao i druge vidove turizama, ❖ Izgrađeni objekti primarne zdravstvene zaštite, ❖ Dobra prostorna raspoređenost školskih objekata, ❖ Dobra društvena infrastruktura (domovi 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Nedostatak zelenih parkovskih površina, ❖ Nepostojanje adekvatne projektno-tehničke dokumentacije (vodovodna mreža, kanalizaciona mreža, energetska efikasnost, putna infrastruktura), ❖ Nepostojanje jedinstvenog kanizacionog sistema sa prečistačima, ❖ Nedovoljna educiranost stanovništva o štetnosti odlaganja otpada na za to nepredviđena mjesta, ❖ Postojanje velikog broja divljih deponija, ❖ Star i amortizovan vozni park za sakupljanje otpada, ❖ Površine pod minama - rubna područja općine, ❖ Dotrajao vodovodni sistem sa velikim gubicima vode te nedovoljnom zaštitom izvorišta za snabdijevanje pitkom vodom, ❖ Veliki izdaci za funkcionisanje javne rasvjete,

<p>kulture, fiskulturne sale, sportska igrališta),</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Veliki broj sportskih klubova u muškoj i ženskoj konkurenciji, ❖ Razvijen civilni sektor, ❖ Dobra saradnja lokalne vlasti sa NVO, ❖ Dobra saradnja lokalne vlasti sa MZ, ❖ Tradicionalne kulturne manifestacije, ❖ Veliki broj visokoobrazovanih i kvalifikovanih mladih osoba, ❖ Velike površine poljoprivrednog zemljišta, ❖ Razvijena stočarska proizvodnja i tradicija u stočarskoj proizvodnji, ❖ Povoljni klimatski uslovi za razvoj voćarske i povrtlarske proizvodnje, ❖ Rezerve mineralnih i rudnih nalazišta za eksploataciju (krečnjak, dolomit), ❖ Uspostavljena institucionalna saradnja sa dijasporom, ❖ Usvojen LEAP, ❖ Povećani smještajni kapaciteti. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Problem pasa lotalica na teritoriji općine, ❖ Prirodne nepogode i druge nesreće (poplave, klizišta itd.), ❖ Prisustvo sive ekonomije, ❖ Nepovoljna starosna struktura stanovništva, ❖ Negativan prirodni priraštaj, ❖ Negativan migracioni saldo, ❖ Srednje obrazovanje ne prati potrebe tržišta, ❖ Veliki broj osoba sa mentalnim zdravstvenim posljedicama, ❖ Zastarjela oprema Doma kulture, ❖ Ograničena sredstva u Budžetu za poticaj društvenog i ekonomskog razvoja, ❖ Nedovoljna i zastarjela oprema obrazovnih ustanova, ❖ Nedostatak prerađivačkih kapaciteta u oblasti poljoprivrede i prehrambene industrije, ❖ Visok procenat nezaposlenosti, ❖ Nizak nivo poduzetničkog duha kod lokalnog stanovništva i inertnost u poduzetništvu.
<p>PRILIKE</p>	<p>PRIJETNJE</p>
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Promovisanje općine i privlačenje domaćih i stranih investitora, ❖ Razvoj saradnje između BiH i Hrvatske te međuopćinske saradnje, ❖ Očekivani projekti podrške fondova EU, ❖ Popularizacija javno-privatnog partnerstva, ❖ Razvoj zadrugarstva, ❖ Mineralna i rudna nalazišta - neispitana, ❖ Mogućnost zapošljavanja osoba sa invaliditetom, 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Neadekvatno tretiranje otpada na nivou Kantona (regionalna deponija) može dovesti do ekoloških posljedica i ugroziti kvalitet života i turističke mogućnosti, ❖ Nizak nivo nadležnosti lokalne vlasti u odnosu na kantonalnu, entitetsku i državnu vlast, ❖ Neodgovarajuća komunikacija s višim nivoima vlasti zbog različitih političkih opcija, ❖ Nerazumijevanje nadležnih organa za problem spomenika kulture,

<ul style="list-style-type: none"> ❖ Površine poljoprivrednog zemljišta koje nisu privedene namjeni su šanse za razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje, ❖ Neiskorišteni objekti koji su u ingerenciji Kantona, ❖ Potencijal dijaspore za socio-ekonomski razvoj općine. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Mnogo nivoa vlasti, ❖ Česte izmjene propisa kao i spora implementacija istih, ❖ Nepovjerenje dijaspore u političku i ekonomsku situaciju u zemlji.
--	--

Na osnovu SWOT analize, koja se najvećim dijelom bazira na izvodu iz socio-ekonomske analize, Općina Ključ se opredijelila za tri strateška fokusa:

1. Kontrolisano koristiti prirodne resurse radi održivog privrednog razvoja, sa posebnim naglaskom na razvoj poljoprivrede, prerađivačke industrije i turizma

Na osnovu provedene analize učinjenog u proteklom petogodišnjem strateškom periodu, općina Ključ treba da se fokusira na razvoj prerađivačke industrije, prvenstveno drvne industrije i industrije građevinskih materijala korištenjem prirodnih resursa i poljoprivredne proizvodnje kao djelatnosti kojom se velika većina stanovništva bavi, a za koje su uslovi jako dobri. Pored navedenog, razvoj turizma kao grane sa najviše potencijala, sa fokusom na dnevni i vikend turizam, a iskorištavanjem kulturno-historijskog naslijeđa i prirodnih potencijala općine, biće fokus strateških intervencija u narednom petogodišnjem periodu. Privredni razvoj ima za cilj otvaranje novih radnih mjesta i novo zapošljavanje, ali i bogatiji društveni život svih stanovnika općine, a veliki doprinos mogu da daju i privrednici iz dijaspore koji nerijetko ulažu u općini Ključ.

2. Unaprijediti uslove života na teritoriji općine kroz razvoj kulture, sporta, nevladinog sektora, ali i javne uprave i zdravstveno-socijalne zaštite

Iako je u prethodnom strateškom periodu došlo do značajnih ulaganja i poboljšanja u ovom sektoru, još uvijek su prisutne potrebe za unaprijeđenjem društvene infrastrukture i usluga kako bi unaprijedili uslove života stanovništva na teritoriji općine i na taj način izvršili direktne intervencije na smanjenju negativnog prirodnog priraštaja te ublažili negativan migracioni saldo. Dinamičan privredni napredak je praktično nemoguć bez odgovarajućeg društvenog ambijenta i napretka u sferi tzv. društvene nadgradnje (obrazovanja, zdravstva, kulture i sporta), jer društvene djelatnosti postaju sve važniji generatori novih vrijednosti.

Realizacija ovog fokusa obuhvata izgradnju sportske, kulturne i zdravstveno-socijalne infrastrukture, ali i poboljšanje usluga iz ovog sektora, kako za stanovnike općine tako i brojnu dijasporu.

3. Unaprijeđenje efikasnog upravljanja otpadom i sistema očuvanja zdrave okoline

Unaprijeđenje sistema efikasnijeg upravljanja otpadom i očuvanja zdrave i čiste okoline te smanjenje rizika od prirodnih nepogoda kao što su klizišta, poplave i požari, kojima je općina

izložena, treba da budu u fokusu u narednom petogodišnjem strateškom periodu, jer iako se u proteklom periodu dosta toga uradilo, još uvijek je pred nama veliki posao da životnu sredinu koja nam je i izvor privrednog razvoja zaštitimo i očuvamo.

Težnja u ovom strateškom fokusu je obezbijediti kvalitetno vodosnabdijevanje, ali i odvodnju i prečišćavanje otpadnih voda, kao i adekvatno zbrinjavanje čvrstog otpada da bi lokalna zajednica mogla da iskoristi svoje kulturno-historijsko naslijeđe i prirodna bogatstva u cilju integrisanog razvoja i poboljšanja kvaliteta života građana.

4.3. Vizija i strateški ciljevi razvoja

Razmatrajući Izvještaj o srednjoročnoj evaluaciji Strategije integriranog lokalnog razvoja općine Ključ može se zaključiti da su sva tri postavljena strateška cilja unutar inicijalno definisanih fokusa i dalje relevantna u odnosu na stvarne potrebe građana i u odnosu na prvobitno definisane probleme i izazove. U prethodnom petogodišnjem periodu nije u potpunosti ostvaren uticaj na inicijalno definisane probleme zbog toga što strateški ciljevi nisu u potpunosti realizovani te postoji potreba da se u procesu revizije Strategije ovi prioriteti sagledaju u odnosu na okolnosti u lokalnoj zajednici i široj okolini.

Imajući u vidu revidiranu SWOT analizu, revidirane strateške fokuse te preporuke srednjoročne evaluacije Strategije razvoja općine Ključ, vizija općine zajedno sa strateškim ciljevima je pretrpjela određene promjene u odnosu na prethodne strateške ciljeve postavljene za period 2014-2018. godine.

Na temelju prethodno definisanih strateških fokusa definisani su glavni pravci razvoja i upravljanja istim u narednom periodu u vidu tri strateška cilja koja redom odgovaraju prethodno postavljenim strateškim fokusima.

VIZIJA RAZVOJA

„Ključ (razvoja) utemeljen na povoljnom poslovnom okruženju, čistoj okolini te aktivnoj i humanoj društvenoj zajednici“

Strateški ciljevi:

1. Postojeći prirodni i privredni kapaciteti stavljeni u funkciju.
2. Uspostavljen funkcionalan društveni sektor.
3. Održana čista i očuvana okolina.

STRATEŠKI CILJ 1. Postojeći prirodni i privredni kapaciteti stavljeni u funkciju

Ovaj strateški cilj adresira prvi fokus. Pri izradi SWOT analize utvrđeno je da općina Ključ raspolaže sa relativno dobro očuvanim prirodnim resursima: zemljištem, vodnim resursima i mineralnim resursima na kojima treba bazirati razvoj općine. Kako navedene resurse treba razumno, racionalno i na najkvalitetniji način eksploatirati, predviđen je cilj da se razvoj općine bazira na kontrolisanom korištenju prirodnih resursa s namjerom da se period korištenja produži, odnosno postigne održiv razvoj koji će podrazumijevati korištenje prednosti koje resursi donose, a istovremeno ih štiti od nekontrolisane eksploatacije i neracionalne upotrebe. Ovaj cilj podrazumijeva da se u potpunosti uspostavi kontrola i monitoring resursa te monitoring eksploatacije putem zakonski definisanih institucija.

Zakonom o poljoprivrednom zemljištu F BiH utvrđen je osnovni princip - upravljanje i raspolaganje poljoprivrednim zemljištem te je temeljem toga data mogućnost davanja poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu pod zakup općinama i kantonima da se ovo prirodno bogatstvo namjenski koristi. Općina Ključ je već započela, a u narednom periodu će nastaviti sa izdavanjem poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu pod zakup.

Zakonom o koncesijama F BiH i Zakonom o koncesijama USK uređen je način i uslov pod kojim se domaćim i stranim investitorima mogu dodijeliti koncesije za osiguranje infrastrukture i usluga te eksploatacija prirodnih resursa.

Općina je prostorno-planskom dokumentacijom i Odlukom Općinskog vijeća o utvrđivanju interesa za izgradnju objekata malih hidroelektrana na rijeci Sani na području općine Ključ i uslovima gradnje stvorila preduslove za privlačenje investitora za ulaganje u ovaj segment razvoja.

Imajući u vidu klimatske uslove, kvalitet zemljišta i njegovu raspoloživost te dugogodišnju tradiciju u stočarstvu, neiskorištene mogućnosti za razvoj voćarske i povrtlarske proizvodnje, primarna poljoprivredna proizvodnja i dalje predstavlja jednu od djelatnosti kojom će se baviti veliki broj stanovnika općine Ključ. Općina je iz budžeta izdvajala i izdvajaće značajna finansijska sredstva za poticaj primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Primjenom novih tehnologija i transferom znanja, Općina će težiti ka povećanju prinosa i prihoda po jedinici površine/po grlu, koristeći proizvodne faktore koji u međusobnoj kombinaciji daju najbolje ekonomske efekte. Nizom mjera neophodno je usmjeriti razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje na porodičnim gazdinstvima ka intenzivnoj, specijalizovanoj, tržišno orijentisanoj proizvodnji te raditi na uvezivanju proizvođača i prerađivačkih kapaciteta na teritoriji općine.

Na području općine postoje izgrađeni kapaciteti prerađivačke drvne industrije (DI "Ključ"), koji nisu u funkciji te je potrebno pokrenuti aktivnosti kako bi se okončali pokrenuti stečajni postupci i riješio status takvih firmi.

Strateški izazov predstavlja kreiranje poslovnog okruženja i instrumenata podrške malim i srednjim preduzećima sa posebnim osvrtom na proizvodne djelatnosti uz podršku jačanja poduzetničkog duha stanovništva.

Turistička ponuda općine Ključ nije dovoljno promovisana i ne raspolažemo sa dovoljnim brojem sadržaja koji su bitni za turističku ponudu. Potrebno je poduzeti niz mjera i aktivnosti kako bi se stvorili uslovi za razvoj ove tercijalne djelatnosti, jer općina raspolaže sa značajnim resursima i predispozicijama.

Za ostvarenje ovog strateškog cilja definisani su slijedeći indikatori:

- Do kraja 2023. godine broj zaposlenih u privredi i poljoprivredi povećan za 20% u odnosu na 2018. godinu.
- Do kraja 2023. godine povećani prihodi od poljoprivrede za 10% u odnosu na 2018. godinu.
- Do kraja 2023. godine povećani prihodi od turizma za 20% u odnosu na 2018. godinu.

STRATEŠKI CILJ 2. Uspostavljen funkcionalan društveni sektor

Ovaj strateški cilj adresira drugi fokus. U području društvenih djelatnosti uočena je potreba razvoja i poboljšanja zdravstvene, obrazovne, socijalne, kulturne i sportske infrastrukture.

Na području općine organizovana je primarna zdravstvena zaštita, a ostala sekundarna zdravstvena zaštita, bolničko liječenje i tercijarna zdravstvena zaštita je osigurana dijelom u Općoj bolnici u Sanskom Mostu, a dijelom u Kantonalnoj bolnici Bihać. Sa navedenim zdravstvenim ustanovama zaključen je Sporazum o određivanju zdravstvenih usluga sekundarnog nivoa, ali je njegova primjena ukazala na određene probleme i poteškoće. Stoga je neophodno raditi na kadrovskom jačanju i tehničkom osposobljavanju ZU "Dom zdravlja" Ključ kako bi građani imali što kvalitetniju primarnu zdravstvenu zaštitu.

Također, Općina je strateški opredijeljena ka povećanju brige o marginalizovanim grupama stanovnika. Pri Domu zdravlja djeluje i Centar za fizikalnu medicinu i Centar za mentalno zdravlje čiji se broj korisnika konstantno povećava i to će biti jedan od fokusa daljeg djelovanja.

Kada je u pitanju infrastruktura vezana za obrazovne, kulturne i sportske institucije, možemo konstatovati da su kapaciteti zadovoljavajući, ali su neophodna ulaganja u osavremenjavanje istih i u okviru njih poboljšavanje uslova za rad.

Raznolikost i bogatstvo tradicije kulturno-historijske baštine uz povezivanje civilnog i javnog sektora, smjernice su razvoja društvenog života.

Ključ raspolaže bogatom kulturno-historijskom baštinom koju treba adekvatno prezentovati, iskoristiti i stvoriti na taj način, uz razvoj uslužnih djelatnosti, dobre pretpostavke za razvoj turizma.

Indikatori ostvarenosti cilja jesu zaustavljanje negativnih demografskih pokazatelja i ukupno povećanje kvaliteta društvenog života i odmora u općini Ključ.

Za ostvarenje ovog strateškog cilja definisani su slijedeći indikatori:

- Do kraja 2023. godine budžetska izdvajanja za kulturu i sport povećana za 20% u odnosu na 2018. godinu.
- Do kraja 2023. godine povećana finansijska ulaganja u obrazovanje za 20% u odnosu na 2018. godinu.
- Do kraja 2023. godine sva djeca sa posebnim potrebama uključena u program osnovnoškolskog obrazovanja.
- Do kraja 2023. godine najmanje 50% lica u stanju socijalne potrebe uključeno u neki vid socio-inkluzivnog programa u odnosu na 2018. godinu.

STRATEŠKI CILJ 3. Održana čista i očuvana okolina

Ovaj strateški cilj adresira treći fokus. Iako područje općine Ključ, sa svojim šumama, bogatstvom vodotoka, lijepom prirodom, u principu ima sve predulove da se smatra zdravom i

ekološki čistom sredinom, nekvalitetno ili nikako riješena pitanja zaštite okoliša mogu dovesti do ugrožavanja okoliša. U tom smislu je potrebno preduzeti sve neophodne mjere na očuvanju i zaštiti okoliša čime će se istovremeno stvoriti uslovi za razvijanje i afirmaciju turističkih potencijala općine Ključ.

U pogledu zbrinjavanja čvrstog otpada, osnovni cilj bi bio uspostaviti sistem za integralno upravljanje otpadom i infrastrukturu za cjelovit sistem upravljanja otpadom. Pri tome, posebnu pažnju treba posvetiti slijedećem: saniranju i eliminisanju „divljih“ odlagališta, izgradnji kantonalne deponije u skladu sa važećim svjetskim standardima, sanaciji i rekultivaciji općinskih deponija te njihovom postepenom ukidanju.

Rješavanje komunalne infrastrukture treba da prati potrebe stanovništva općine Ključ uz strogo poštivanje usmjerenja i okvira zacrtanih prostorno-planskom dokumentacijom. Dugoročno, kroz zaštitu izvorišta, sanaciju i rekonstrukciju postojećih vodovodnih sistema, a u cilju smanjenja gubitaka u mreži, potrebno je osigurati stanovništvu općine dovoljne količine zdravstveno ispravne vode za piće. Također, potrebno je težiti da što više područja u općini zbrinjavaju svoje otpadne vode na ekološki prihvatljiv način izgradnjom separatora po mjesnim zajednicama.

Implementacijom projekata energetske efikasnosti potrebno je raditi na povećanju udjela korištenja obnovljivih izvora energije, čijom primjenom se smanjuje emisija ugljen dioksida (CO₂) i na taj način doprinosi zaštiti okoliša.

Za ostvarenje ovog strateškog cilja definisani su slijedeći indikatori:

- Do kraja 2023. godine prihodi komunalnog preduzeća veći za 15% u odnosu na 2018. godinu.
- Do kraja 2023. smanjeni gubici u vodovodnom sistemu ispod 50%.
- Do kraja 2023. godine smanjen broj oboljelih od zaraznih bolesti za 50% u odnosu na 2018. godinu.
- Do kraja 2023. godine prostor cijele općine pokriven odvozom komunalnog otpada i najmanje 7% prikupljenog otpada se reciklira.
- Do kraja 2023. godine smanjeni troškovi nabavke energenata za zagrijavanje javnih objekata za 20% u odnosu na 2018. godinu.

5. SEKTORSKI RAZVOJNI PLANOVI

5.1. Usklađenost, komplementarnost i međusobni uticaj sektorskih planova

Prilikom revizije sektorskih razvojnih planova zadržana je komplementarnost svakog od planova te se vodio račun da implementacija jednog plana nema negativan uticaj na implementaciju ostala dva sektorska plana.

Elementi sektorskog plana ekonomskog razvoja usklađeni su sa principima očuvanja životne sredine, a svakako će imati uticaj i na društveni razvoj. Razvojem poduzetničke infrastrukture i stvaranjem uslova za rješavanje imovinsko-pravnih odnosa, stvaraju se mogućnosti za novo zapošljavanje, ali i uslovi za ekonomsko osnaživanje mladih, čime se direktno utiče na poboljšanje kvaliteta njihovog života i mogućnost njihovog ostanka na teritoriji općine. Posebna pažnja se posvećuje razvoju i unaprijeđenju poljoprivrede, ribarstva i turizma.

Strateške intervencije definisane u sektoru društvenog razvoja se prvenstveno odnose na poboljšanje saradnje javne uprave sa građanima, vodeći račun o socijalno najugroženijim kategorijama, ali i na stvaranje uslova za poboljšanje kvaliteta obrazovanja i uključivanje svih kategorija djece u obrazovni sistem. Velika pažnja se posvećuje obnovi infrastrukture koja podstiče razvoj sporta i kulture na teritoriji općine, ali i saradnji sa dijasporom koja u isto vrijeme ima značajnu ulogu u ekonomskom razvoju općine. Osim na ekonomski razvoj, izgradnja društvene infrastrukture i briga o socijalno osjetljivim kategorijama stanovništva, imaće značajan uticaj na zaštitu i jačanje svijesti o okolišu.

Sektor zaštite životne sredine predviđa strateške intervencije čija realizacija ima pozitivan uticaj na kvalitet života svih građana, posebno stanje komunalne infrastrukture. Osnovni projekti u sektoru zaštite životne sredine jesu izgradnja i saniranje vodovodne i kanalizacione mreže, unaprijeđenje infrastrukture za selektivno prikupljanje otpada te unaprijeđenje energetske efikasnosti javnih objekata. Izgradnja komunalne infrastrukture značajno će doprinijeti unaprijeđenju i poboljšanju uslova života na teritoriji općine, što će direktno uticati na poboljšanje kvaliteta društvenog života građana i stvaranje prilika za privredni razvoj.

5.2. Plan lokalnog ekonomskog razvoja

Revizija sektorskog Plana lokalnog ekonomskog razvoja općine Ključ urađena je na temelju zaključaka i preporuka nezavisne srednjoročne evaluacije Strategije razvoja Općine, revizije socio-ekonomske analize, vizije razvoja i strateških ciljeva kao i revizije snaga, slabosti, prilika i prijetnji u sektoru ekonomije.

Općinski razvojni tim definisao je sljedeće revidirane fokuse ekonomskog razvoja:

- Stvoriti povoljno i poticajno poslovno okruženje za razvoj poduzetništva i obrta sa posebnim osvrtom na korištenje prirodnih resursa u funkciji održivog razvoja.
- Razvijati intenzivnu, tržišno orijentisanu primarnu poljoprivrednu proizvodnju uz očuvanje životne okoline.
- Stvoriti povoljne uslove za razvoj turizma.

5.2.1. Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i indikatorima

Uzimajući u obzir preporuke srednjoročne evaluacije Strategije razvoja općine Ključ, revidirane strateške ciljeve i revidirane fokuse ekonomskog razvoja, Općinski razvojni tim je izvršio reviziju sektorskih ciljeva i definisao sljedeće ciljeve ekonomskog razvoja:

Sektorski cilj	Očekivani ishod	Indikator
1.1. Unaprijeđen poslovni ambijent na području općine	Ishod 1: Povećan broj zaposlenih za 10% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu. Ishod 2: Povećan broj privrednih subjekata za 20% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu. Ishod 3: Ostvariti povećanje broja izloženih podataka i upisa u zemljišno-knjižnu evidenciju za 35% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.	Broj zaposlenih/nezaposlenih. Broj privrednih subjekata. Broj izloženih podataka i broj zahtjeva za upis u ZK evidenciju.
1.2. Razvijen organizovan biznis u sektoru poljoprivrede i ribarstva	Ishod 1: Povećan plasman poljoprivrednih proizvoda za 20% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu. Ishod 2: Povećan broj poljoprivrednih gazdinstava koji se bave proizvodnjom voća i povrća za 20% do 2023. godine. Ishod 3: Povećan broj	Količina poljoprivrednih proizvoda. Broj poljoprivrednih gazdinstava.

	zaposlenih u sektoru ribarstva za 10% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.	Broj zaposlenih/nezaposlenih u sektoru ribarstva.
1.3. Unaprijeđeni turistički potencijali na području općine	<p>Ishod 1: Povećan broj turista za 30% do 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 2: Do kraja 2023. godine broj noćenja u općini Ključ povećan za 20% u odnosu na 2018. godinu.</p>	<p>Broj turista na teritoriji općine.</p> <p>Broj noćenja u općini Ključ.</p>

5.2.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima viših nivoa

Revidirani sektorski ciljevi u oblasti ekonomskog razvoja usklađeni su sa važećim strateškim dokumentima, pravcima razvoja i planovima viših nivoa, i to:

- **Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u F BiH za period 2015-2019. godina**, u vezi sa strateškim ciljem 1. Postojeći prirodni i privredni kapaciteti stavljeni u funkciju.
- **Strategija razvoja Federacije BiH 2010-2020**, u vezi sa strateškim ciljevima: 1. Postojeći prirodni i privredni kapaciteti stavljeni u funkciju, 2. Uspostavljen funkcionalan društveni sektor i 3. Održana čista i očuvana okolina.
- **Integrirana strategija razvoja Unsko-sanskog kantona 2014-2020**, u odnosu na strateške ciljeve: 1. Postojeći prirodni i privredni kapaciteti stavljeni u funkciju, 2. Uspostavljen funkcionalan društveni sektor i 3. Održana čista i očuvana okolina.
- **Prostorni plan F BiH 2008-2028**, a u vezi sa strateškim ciljem 1. Postojeći prirodni i privredni kapaciteti stavljeni u funkciju.
- U odnosu na EU strateška opredjeljenja predstavljena u **Evropskoj strategiji rasta i razvoja 2020**, ova opredjeljenja se vezuje za sva 3 strateška cilja, dok se u odnosu na **Evropsku strategiju zapošljavanja** vezuju prvenstveno za smjernice br. 1. Provođenje politika zapošljavanja kojima je cilj ostvarivanje pune zaposlenosti i br. 4. Bolji odgovor na potrebe tržišta rada.

5.2.3. Inicijative međuopćinske saradnje

Najznačajnije oblasti i inicijative koje predstavljaju potencijal za međuopćinsku saradnju u domenu ekonomskog razvoja su: saradnja općine Ključ i Razvojne agencije USK (RA USK) i saradnja preko Saveza općina i gradova F BiH kroz projekte iz oblasti razvoja turzima i

obrazovanja jedinstvene turističke ponude, iako se još uvijek nisu stekli konkretni uslovi za iniciranje bilo kojeg projekta tog tipa.

5.2.4. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju Revidiranog plana ekonomskog razvoja općine Ključ definisano je 14 projekata grupisanih u 5 programa:

PROGRAM	MJERA/PROJEKAT
1.1.1. Program poboljšanja uslova privrednog razvoja	1.1.1.1. Sanacija i modernizacija putnih pravaca na teritoriji općine
	1.1.1.2. Proširenje i uređenje Industrijske zone u Velagićima
	1.1.1.3. Nastavak izlaganja podataka katastra nekretnina za područje općine Ključ
1.1.2. Program poslovno-investicione saradnje sa dijasporom	1.1.2.1. Organizacija Dana dijaspore i poslovno-investicionog foruma
	1.1.2.2. Info dijaspora
1.2.1. Program unaprijeđenja sektora poljoprivrede i ribarstva	1.2.1.1. Program formiranja Opće zemljoradničke zadruge - OZZ
	1.2.1.2. Podizanje plastenika
	1.2.1.3. Podizanje voćnjaka drvenastog voća
	1.2.1.4. Uzgoj autohtone mlađi mladice i pastrmke
1.3.1. Program razvoja turističkih sadržaja	1.3.1.1. Izrada plana korištenja kompleksa Stari grad Ključ
	1.3.1.2. Izrada promotivnog materijala turističke ponude općine Ključ
1.3.2. Program razvoja turističke infrastrukture	1.3.2.1. Razvoj planinarskog turizma
	1.3.2.2. Razvoj ribolovnog turizma
	1.3.2.3. Urbanističko uređenje gradske jezgre

Ukupna očekivana ulaganja za realizaciju Revidiranog sektorskog plana ekonomskog razvoja iznose 2.574.000,00 KM.

5.3. Plan društvenog razvoja

Revizija sektorskog Plana lokalnog društvenog razvoja općine Ključ urađena je na temelju zaključaka i preporuka nezavisne srednjoročne evaluacije Strategije razvoja Općine, revizije socio-ekonomske analize, vizije razvoja i strateških ciljeva, kao i revizije snaga, slabosti, prilika i prijetnji u sektoru društvenog razvoja.

Revidirani fokusi društvenog razvoja općine Ključ za naredni period su:

- Unaprijediti obrazovni sistem i učiniti ga dostupnim svim kategorijama.
- Unaprijediti oblast kulture i sporta.
- Unaprijediti kvalitet javnih usluga.
- Prilagoditi sektor zdravstvene i socijalne zaštite potrebama stanovništva.

5.3.1. Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i indikatorima

Sektorski cilj	Očekivani ishod	Indikator
2.1. Stvoreni uslovi za kvalitetno obrazovanje	<p>Ishod 1: Prosječna ocjena učenika iz biologije, hemije i fizike viša za 3% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 2: Sva djeca sa posebnim potrebama obuhvaćena osnovnoškolskim obrazovanjem do kraja 2023. godine.</p> <p>Ishod 3: Do kraja 2023. godine mladi educirani neformalnim vidom obrazovanja implementirali najmanje 30 projekata od značaja za razvoj lokalne zajednice.</p> <p>Ishod 4: Roditelji i nastavno osoblje zadovoljni uslovima rada u školi (mjereno prema Likertovoj ljestvici) do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.</p>	<p>Prosječna ocjena iz nastavnih predmeta u školi.</p> <p>Broj djece i zahtjeva djece sa posebnim potrebama za osnovnoškolsko obrazovanje.</p> <p>Broj mladih obuhvaćenih neformalnim obrazovanjem i broj implementiranih projekata.</p> <p>Rezultati ankete provedene u školi.</p>

<p>2.2. Unaprijeđeni organizacioni, prostorni i materijalno-tehnički uslovi za kulturne i sportske aktivnosti građana</p>	<p>Ishod 1: Do 2023. godine broj sportista - članova klubova na teritoriji općine povećan za najmanje 10% u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 2: Do 2023. godine povećan broj posjetilaca događaja iz oblasti kulture za 10% u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 3: Povećani prihodi Muzeja za 30% do kraj 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 4: Opće znanje polaznika ljetne škole iz oblasti kulture, tradicije i običaja Ključa i BiH na kraju škole zadovoljavajuće (mjereno testom znanja).</p>	<p>Broj sportista.</p> <p>Broj posjetilaca događaja.</p> <p>Visina prihoda Muzeja.</p> <p>Ulazni i završni testovi za polaznike ljetne škole.</p>
<p>2.3. Unaprijeđen rad uprave s akcentom na sigurnost građana</p>	<p>Ishod 1: Do 2023. godine broj uspješno ugašenih požara povećan za 20% u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 2: Do 2023. godine smanjen broj pasa lotalica na ulici za 40% u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 3: Do 2023 . godine štete od poplava manje od 500.000 KM.</p> <p>Ishod 4: Zadovoljstvo korisnika usluga efikasnošću javne uprave veće za 5% u odnosu na period prije implementacije projekta.</p>	<p>Broj uspješno ugašenih požara.</p> <p>Broj pasa lotalica.</p> <p>Vrijednost šteta od poplava.</p> <p>Ocjena zadovoljstva korisnika usluga na osnovu ankete.</p>
<p>2.4. Stvoreni kadrovski i materijalno-tehnički uslovi za unaprijeđenje socijalne zaštite i javnih usluga</p>	<p>Ishod 1: Do kraja 2023. godine broj korisnika Centra za socijalni rad povećan za 15% u</p>	<p>Broj korisnika CSR.</p>

	<p>odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 2: Do 2023. godine za 50% smanjen broj novoevidentiranih slučajeva neprihvatljivog ponašanja maloljetnika kod CSR u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 3: Do 2023. godine participacija osoba treće životne dobi u društvenom životu zajednice - broj različitih događaja (zajednička druženja, akcije, radionice) povećana za 25% u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 4: Do 2023. godine povećan broj korisnika usluga Centra za mentalno zdravlje za 10% u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 5: Do 2023. godine povećan broj socijalno inkluziranih osoba sa psihičkim i tjelesnim invaliditetom koje su uključene u društvene tokove za 10% u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 6: Povećan broj prijavljenih slučajeva nasilja za 30% usljed redovno provedenih promotivnih aktivnosti na prevenciji i suzbijanju nasilja.</p> <p>Ishod 7: Do kraja 2023. godine zadovoljstvo građana javnim servisom gradskih grobalja je veće za 30% u odnosu na</p>	<p>Broj novoevidentiranih slučajeva neprihvatljivog ponašanja na teritoriji općine.</p> <p>Broj osoba treće životne dobi koje su uključene u društveni život zajednice.</p> <p>Broj korisnika Centra.</p> <p>Broj socijalno inkluziranih osoba sa psihičkim i tjelesnim invaliditetom korisnika programa Udruženja.</p> <p>Broj prijavljenih slučajeva nasilja.</p> <p>Rezultati ankete o zadovoljstvu korisnika javnog servisa gradskih grobalja.</p>
--	--	--

5.3.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima viših nivoa

Revidirani sektorski ciljevi u oblasti društvenog razvoja usklađeni su sa važećim strateškim dokumentima, pravcima razvoja i planovima viših nivoa, i to:

- **Integrirana strategija razvoja Unsko-sanskog kantona 2014-2020**, u odnosu na Strateške ciljeve: 1. Postojeći prirodni i privredni kapaciteti stavljeni u funkciju, 2. Uspostavljen funkcionalan društveni sektor i 3. Održana čista i očuvana okolina.
- U odnosu na EU strateška opredjeljenja predstavljena u **Europskoj strategiji rasta i razvoja 2020**, ovi ciljevi vezuje se za strateški pravac 3. Inkluzivni rast.

5.3.3. Inicijative međuopćinske saradnje

Najznačajnije oblasti i inicijative koje predstavljaju potencijal za međuopćinsku saradnju u domenu društvenog razvoja su saradnja sa općinama u BiH u cilju razmjene iskustava vezanih za uspostavljanje saradnje sa dijasporom, iako trenutno ne postoji nikakva konkretna inicijativa na ovu temu.

5.3.4. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju Revidiranog plana društvenog razvoja općine Ključ definisan je 21 projekat koji su grupisani u 7 programa:

PROGRAM	MJERA/PROJEKAT
2.1.1. Program razvoja obrazovnog sistema	2.1.1.1. Opremanje kabineta u OŠ „Ključ“
	2.1.1.2. Opremanje učionice za djecu sa posebnim potrebama (OŠ „Ključ“)
	2.1.1.3. Adaptacija i sanacija potkrovnog dijela Stare gimnazije iz austro-ugarskog perioda
	2.1.1.4. Rekonstrukcija objekta OŠ „Sanica“
2.2.1. Program razvoja sporta	2.2.1.1. Edukacija i licenciranje trenera
	2.2.1.2. Izgradnja i uređenje terena za rekreaciju na području općine Ključ
2.2.2. Program razvoja kulture	2.2.2.1. Rekonstrukcija velike sale Doma kulture
	2.2.2.2. Uređenje Muzejske zbirke
	2.2.2.3. Upoznaj svoje korijene
2.3.1. Program sigurnosti građana	2.3.1.1. Opremanje i obuka vatrogasaca vatrogasne jedinice općine Ključ
	2.3.1.2. Zbrinjavanje pasa lualica na području općine Ključ

	2.3.1.3. Uređenje i zaštita obala i korita rijeka Sane i Sanice
2.3.2. Program unapređenja uprave	2.3.2.1. E-kancelarijsko poslovanje
	2.3.2.2. Uređenje sale Općinskog vijeća općine Ključ
2.4.1. Program uspostave novih vidova podrške socijalno ugroženima	2.4.1.1. Podrška disfunkcionalnim porodicama
	2.4.1.2. Suzbijanje društveno neprihvatljivog ponašanja kod maloljetne djece
	2.4.1.3. Patronažna služba pomoći osobama treće životne dobi bez porodičnog staranja
	2.4.1.4. Adaptacija Centra za mentalno zdravlje
2.4.2. Program izgradnje socijalne infrastrukture	2.4.2.1. Da bi inkluzija bila jaka, uključiti se treba osoba svaka
	2.4.2.2. Dom za privremeni smještaj žrtava nasilja, djece i mladih u različitim stanjima socijalne potrebe sa resursnim centrom za psihosocijalno osnaživanje žrtava i usavršavanje profesionalaca
	2.4.2.3. Izrada projektne dokumentacije i izgradnja Novog gradskog groblja Ključ

Ukupna očekivana ulaganja za realizaciju Revidiranog sektorskog plana društvenog razvoja iznose 5.085.500,00 KM.

5.4. Plan zaštite životne sredine

Revizija sektorskog Plana zaštite okoliša općine Ključ urađena je na temelju zaključaka i preporuka nezavisne srednjoročne evaluacije Strategije razvoja Općine, revizije socio-ekonomske analize, vizije razvoja i strateških ciljeva kao i revizije snaga, slabosti, prilika i prijetnji u sektoru zaštite okoliša.

Revidirani fokusi razvoja sektora zaštite okoliša općine Ključ za naredni period su:

- Unaprijediti i dodatno izgraditi vodovodnu i kanalizacionu infrastrukturu čime će se povećati pokrivenost stanovništva i privrednih subjekata kvalitetnom pitkom vodom te odvođenjem i tretmanom otpadnih voda.
- Organizovati održivo odlaganje i sortiranje otpada u cilju zaštite i očuvanja životne sredine.
- Korištenjem principa energetske efikasnosti smanjiti potrošnju energenata u javnim objektima.

5.4.1. Pregled sektorskih ciljeva sa očekivanim ishodima i indikatorima

Sektorski cilj	Očekivani ishod	Indikator
3.1. Obezbijeden sistem kontinuranog vodosnabdijevanja i upravljanja kanalizacijom	<p>Ishod 1: Do kraja 2023. godine obezbijedena redovno kontrolisana, bakteriološki i hemijski ispravna voda za piće za 90% domaćinstava i drugih korisnika.</p> <p>Ishod 2: Smanjen broj oboljelih od zaraznih bolesti za 20% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 3: Glavni projekat primarne kanalizacione mreže kandidovan kod najmanje dva donatora do kraja 2023. godine.</p>	<p>Rezultati analize nadležnih laboratorija.</p> <p>Broj oboljelih od zaraznih bolesti.</p> <p>Broj projektnih aplikacija.</p>
3.2. Unaprijeđen proces selekcije i upravljanja otpadom	<p>Ishod 1: Smanjen broj registrovanih divljih deponija na području općine Ključ za 70% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 2: Prihodi od</p>	<p>Broj registrovanih divljih deponija prema evidenciji općinske uprave.</p>

	<p>upravljanja otpadom povećani za 25% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.</p> <p>Ishod 3: Prihodi od plasiranja sortiranog smeća povećani za 10% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.</p>	<p>Prihodi komunalnog preduzeća od upravljanja otpadom.</p> <p>Prihodi od plasiranja sortiranog smeća.</p>
3.3. Povećana energetska efikasnost javnih objekata	<p>Ishod 1: Najmanje jedna nova projektna aktivnost po javnoj ustanovi finansirana ušteđenim sredstvima od nabavke energenata za zagrijavanje objekata do kraja 2023. godine.</p> <p>Ishod 2: Smanjena potrošnja električne energije i energenata za zagrijavanje i rashlađivanje utopljenih objekata za 10% do kraja 2023. godine.</p>	<p>Broj projektnih aktivnosti po ustanovi.</p> <p>Visina računa o potrošnji električne energije.</p>

5.4.2. Usklađenost sa strateškim dokumentima viših nivoa

Revidirani sektorski ciljevi u oblasti zaštite okoliša usklađeni su sa važećim strateškim dokumentima, pravicima razvoja i planovima viših nivoa, i to:

- **Strategija razvoja Federacije BiH 2010-2020**, u vezi sa strateškim ciljevima: 1. Postojeći prirodni i privredni kapaciteti stavljani u funkciju, 2. Uspostavljen funkcionalan društveni sektor i 3. Održana čista i očuvana okolina.
- **Strategija upravljanja vodama F BiH 2010-2022**, u vezi sa strateškim ciljem 3. Održana čista i očuvana okolina.
- **Federalni plan upravljanja otpadom 2012-2017**, u vezi sa strateškim ciljem 3. Održana čista i očuvana okolina.

- **Integrirana strategija razvoja Unsko-sanskog kantona 2014-2020**, u vezi sa strateškim ciljem 3. Održana čista i očuvana okolina.
- U odnosu na programske intervencije koje se odnose na primjenu principa energetske efikasnosti i očuvanje prirodnih resursa Plan zaštite okoliša se dijelom vezuje za **NEAP BiH** (Ekološki akcijski plan BiH), kao i na postojeće međudržavne obaveze preuzete prvenstveno potpisivanjem Ugovora o uspostavi energetske zajednice.

5.4.3. Inicijative međuopćinske saradnje

Najznačajnije inicijative koje predstavljaju potencijal za međuopćinsku saradnju u domenu zaštite okoliša su kroz aktivnosti zajedničke zaštite i regulacije rijeke Sane (u saradnji sa općinama Ribnik i Sanski Most sa kojima je općina Ključ povezana rijekom Sanom) kako bi se spriječilo plavljenje poljoprivrednog zemljišta, kao i zemljišta koje je planirano u svrhu razvoja turizma.

5.4.4. Programi, projekti i mjere

Za realizaciju Revidiranog plana zaštite okoliša općine Ključ definisano je 12 projekata grupisanih u 5 programa:

PROGRAM	MJERA/PROJEKAT
3.1.1. Program razvoja sistema vodosnabdijevanja	3.1.1.1. Izgradnja i rekonstrukcija vodovodnih sistema na teritoriji općine Ključ
	3.1.1.2. Izrada studijske i projektne dokumentacije i izgradnja novog dovodnog cjevovoda sa izvorišta Okašnica do pumpne stanice Palež gradskog vodovodnog sistema Ključ
3.1.2. Program razvoja kanalizacionog sistema	3.1.2.1. Izgradnja kanalizacionog sistema na teritoriji općine Ključ
	3.1.2.2. Izrada projektne dokumentacije i natkrivanje kanala potoka Ižnica
	3.1.2.3. Izrada Glavnog projekta primarne kanalizacione mreže i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda općine Ključ
3.2.1. Program zbrinjavanja komunalnog otpada	3.2.1.1. Jačanje tehničkih kapaciteta komunalnog preduzeća - 1. faza
	3.2.1.2. Čišćenje onečišćenih površina divljih deponija smeća
3.2.2. Program sortiranja komunalnog otpada	3.2.2.1. Sanacija deponije Peći i instalacija sortirne linije za miješani komunalni otpad – 1. faza
	3.2.2.2. Izgradnja niša (mikro lokacija za kontejnere za odvojeno prikupljanje

	komunalnog otpada) i nabavka kontejnera na području općine Ključ
3.3.1. Program ušteda u javnom sektora	3.3.1.1. Utopljanje školskih objekata
	3.3.1.2. Uređenje administrativnog objekta Jedinstvenog općinskog organa uprave općine Ključ u cilju postizanja energetske efikasnosti
	3.3.1.3. Utopljanje prostorija Društvenog doma u Zgonu

Ukupna očekivana ulaganja za realizaciju Revidiranog sektorskog plana zaštite okoliša iznose 7.510.000,00 KM.

6. OPERATIVNI PLAN

6.1. Plan implementacije za period 2019-2021. godine

Veza sa SC i SEC	Projektat/mjera (vrijeme trajanja)	Ukupni ishodi	Ukupni orijent. izdaci (do završetka projekta)	Ukupni predviđeni izdaci (za III godine)	Finansiranje iz budžeta JLS				Finansiranje iz ostalih izvora					Nosioći implementacije	Veza sa budžetom i/ili oznaka eksternog izvora finansiranja	Općinska služba/odjeljenje odgovorna za praćenje
					Pregled po godinama				Struktura ostalih izvora za god. I	Pregled ostalih izvora po godinama						
					god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)	Ostalo	god. I	god. II	god. III	ukupno (I+II+III)			
1	2	3	4	5=9+21	6	7	8	9=6+7+8	17	18=Zbir 10-17	19	20	21=18+19+20	22	23	24
SCI/SECI.1	1.1.1.1. Sanacija i modernizacija putnih pravaca na teritoriji općine (2020-2022.)	Povećan broj zaposlenih za 10% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	654.000	400.000	0	40.000	40.000	80.000	0	0	160.000	160.000	320.000	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspekcijske poslove	Vlada USK, Vlada F BiH	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspekcijske poslove
SCI/SECI.1	1.1.1.2. Proširenje i uređenje Industrijske zone u Velagčićima (2020-2023.)	Povećan broj zaposlenih za 10% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	1.120.000	600.000	0	50.000	30.000	80.000	0	0	120.000	400.000	520.000	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspekcijske poslove	Vlada USK, Vlada F BiH	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspekcijske poslove
SCI/SECI.1	1.1.1.3. Nastavak izlaganja podataka katastra nekretnina za područje općine Ključ (2019-2020.)	Ostvareno povećanje broja izloženih podataka i upisa u zemljišno-knjižnu evidenciju za 35% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	120.000	60.000	0	15.000	15.000	30.000	0	0	15.000	15.000	30.000	Federalna uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove	Federalna uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspekcijske poslove

SCI/SEC1.1	1.1.2.1. Organizacija Dana dijaspore i poslovno-investicionog foruma (2019-2023.)	Povećan broj zaposlenih za 10% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	15.000	9.000	2.100	2.100	2.100	6.300	0	900	900	900	2.700	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu	Ekonomski kod 613900	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu
SCI/SEC1.1	1.1.2.2. Info dijaspora (2019-2023.)	Povećan broj zaposlenih za 10% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	10.000	6.000	600	600	600	1.800	0	1.400	1.400	1.400	4.200	Ured za dijasporu, Radio Ključ	Ekonomski kod 613900	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu
SCI/SEC1.2	1.2.1.1. Program formiranja Opće zemljoradničke zadruge - OZZ (2021-2023.)	Povećan plasman poljoprivrednih proizvoda za 20% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	15.000	7.500	0	0	3.000	3.000	0	0	0	4.500	4.500	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu	IPA fondovi	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu
SCI/SEC1.2	1.2.1.2. Podizanje platenika (2020-2023.)	Povećan broj poljoprivrednih gazdinstava koja se bave proizvodnjom voća i povrća za 20% do 2023. godine	75.000	50.000	0	5.000	5.000	10.000	0	0	20.000	20.000	40.000	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu	Vlada USK, Vlada F BiH, UNDP BiH	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu
SCI/SEC1.2	1.2.1.3. Podizanje voćnjaka drvenastog voća (2020-2023.)	Povećan broj poljoprivrednih gazdinstava koja se bave proizvodnjom voća i povrća za 20% do 2023. godine	90.000	60.000	0	4.500	4.500	9.000	0	0	25.500	25.500	51.000	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu	Vlada USK, Vlada F BiH, UNDP BiH	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu
SCI/SEC1.2	1.2.1.4. Uzgoj autohtone mladi mladice i pastrmke (2020-2021.)	Povećan broj zaposlenih za 10% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	25.000	25.000	0	1.250	1.250	2.500	0	0	11.250	11.250	22.500	Sportsko ribolovno društvo „Ključ“ Ključ	Vlada USK, Vlada F BiH	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu
SCI/SEC1.3	1.3.1.1. Izrada plana korištenja kompleksa Stari grad Ključ (2020-2023.)	Povećan broj turista za 30% do 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.	90.000	45.000	0	3.375	3.375	6.750	0	0	19.125	19.125	38.250	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu	Vlada F BiH	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu

SCI/SECI.3	1.3.1.2. Izrada promotivnog materijala turističke ponude općine Ključ (2021-2023.)	Povećan broj turista za 30% do 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	5.000	5.000	0	0	1.500	1.500	0	0	0	3.500	3.500	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu	Vijeće Evrope, UNDP, privatni poduzetnici	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu
SCI/SECI.3	1.3.2.1. Razvoj planinarskog turizma (2020-2023.)	Povećan broj turista za 20% do 2023. godine u odnosu na 2018. godinu. Do kraja 2023. godine broj noćenja u općini Ključ povećan za 20% u odnosu na 2018. godinu	75.000	50.000	0	2.500	2.500	5.000	0	0	22.500	22.500	45.000	Planinarsko društvo "Lanište" Ključ	Vlada USK, Vlada F BiH,	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu
SCI/SECI.3	1.3.2.2. Razvoj ribolovnog turizma (2020.)	Povećan broj turista za 30% do 2023. godine u odnosu na 2018. godinu Do kraja 2023. godine broj noćenja u općini Ključ povećan za 20% u odnosu na 2018. godinu	30.000	30.000	0	3.000	0	3.000	0	0	27.000	0	27.000	Sportsko ribolovno društvo „Ključ“ Ključ	Vlada USK, Vlada F BiH, privatni sektor	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu
SCI/SECI.3	1.3.2.3. Urbanističko uređenje gradske jezgre (2019-2023.)	Povećan broj turista za 30% do 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	250.000	154.000	58.000	23.000	23.000	104.000	0	0	25.000	25.000	50.000	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspekcijske poslove	Ekonomski kod 613700	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspekcijske poslove
SC2/SEC2.1	2.1.1.1. Opremanje kabineta u OŠ „Ključ“ (2020-2023.)	Prosječna ocjena učenika iz biologije, hemije i fizike veća za 3% do kraja 2023. godine u odnosu na	14.500	14.500	0	0	0	0	0	0	6.000	8.500	14.500	JU Osnovna škola „Ključ“ Ključ	Vlada USK, Vlada F BiH, ambasade u BiH	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i

		2018. godinu.															društvene djelatnosti
SC2/SEC2.1	2.1.1.3. Adaptacija i sanacija potkrovnog dijela Stare gimnazije iz austro- ugarskog perioda (2021- 2023.)	Do kraja 2023. godine mladi educirani neformalnim vidom obrazovanja implementirali najmanje 30 projekata od značaja za razvoj lokalne zajednice.	70.000	40.000	0	0	4.000	4.000	0	0	0	36.000	36.000	Služba za prostorno uređenje, stambeno- komunalne, imovinsko- pravne, geodetske i inspekcijske poslove	Vlada F BiH, ambasade u BiH	Služba za prostorno uređenje, stambeno- komunalne, imovinsko- pravne, geodetske i inspekcijske poslove	
SC2/SEC2.1	2.1.1.4. Rekonstrukcij a objekta OŠ "Sanica" (2020-2023.)	Anketa o zadovoljstvu roditelja i nastavnog osoblja uslovima rada u školi (mjereno prema Likertovoj ljestvici) do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	410.000	180.000	0	0	0	0	0	0	85.000	95.000	180.000	Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta USK-a, OŠ "Sanica"	Vlada USK	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti	
SC2/SEC2.2	2.2.1.1 Edukacija i licenciranje trenera (2021- 2023.)	Do 2023. godine broj sportista, članova klubova na teritoriji općine povećan za najmanje 10% u odnosu na 2018. godinu.	10.000	10.000	0	0	1.000	1.000	0	0	0	9.000	9.000	Sportski savez općine Ključ	Vlada USK, Sportski savez USK	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti	
SC2/SEC2.2	2.2.1.2. Izgradnja i uređenje terena za rekreaciju na području općine Ključ (2019-2022.)	Do 2023. godine broj sportista, članova klubova na teritoriji općine povećan za najmanje 10%	118.000	118.000	85.000	1.000	0	86.000	0	25.000	7.000	0	32.000	Općina Ključ, JU Mješovita srednja škola "Profesor Omer Filipović" Ključ	Ekonomski kod 821000 i 613700	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i društvene	

		u odnosu na 2018. godinu													djelatnosti	
SC2/SEC2.2	2.2.2.1. Rekonstrukcij a velike sale Doma kulture (2021.)	Povećan broj posjetilaca dogadaja iz oblasti kulture za 10% do 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	195.000	70.000	0	0	14.000	14.000	0	0	0	56.000	56.000	JU "Centar za kulturu i obrazovanje", Općina Ključ	Vlada USK, Vlada F BiH	Služba za prostorno uređenje, stambeno- komunalne, imovinsko- pravne, geodetske i inspekcijske poslove
SC2/SEC2.2	2.2.2.2. Uređenje Muzejske zbirke (2021.)	Povećani prihodi Muzeja za 30% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu	7.000	7.000	0	0	1.400	1.400	0	0	0	5.600	5.600	JU "Centar za kulturu i obrazovanje", Općina Ključ	Vlada F BiH	Služba za prostorno uređenje, stambeno- komunalne, imovinsko- pravne, geodetske i inspekcijske poslove
SC2/SEC2.2	2.2.2.3. Upoznaj svoje korijene (2019-2023.)	Povećan nivo općeg znanja polaznika ljetne škole iz oblasti kulture, tradicije i običaja na kraju svake škole u odnosu na početak.	6.000	3.600	600	600	600	1.800	0	600	600	600	1.800	Ured za dijasporu	Ekonomski kod 613900	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu
SC2/SEC2.3	2.3.1.1. Opremanje i obuka vatrogasaca vatrogasne jedinice općine Ključ (2021-2022.)	Do 2022. godine štete prouzrokovane požarima smanjene za 30% u odnosu na 2018. godinu.	80.000	80.000	0	0	32.000	32.000	0	0	0	48.000	48.000	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu	Federalna uprava CZ, ključka dijaspore	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu
SC2/SEC2.3	2.3.1.2. Zbrinjavanje pasa lualica na području općine Ključ (2019-2023.)	Smanjen broj pasa lualica na ulici za 40% do 2023. godine.	150.000	150.000	40.000	20.000	0	60.000	0	20.000	40.000	30.000	90.000	JKP "Rad"	Ekonomski kod 614400	Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu

SC2/SEC2.3	2.3.2.1. E-kancelarijsko poslovanje (2020-2022.)	Zadovoljstvo korisnika usluga efikasnošću javne uprave veće za 5% u odnosu na godinu prije implementacije projekta	50.000	50.000	0	14.000	21.000	35.000	0	0	6.000	9.000	15.000	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti	Vlada F BiH	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti
SC2/SEC2.3	2.3.2.2. Uređenje sale Općinskog vijeća općine Ključ (2021-2023.)	Zadovoljstvo korisnika usluga efikasnošću javne uprave veće za 5% u odnosu na godinu prije implementacije projekta	70.000	70.000	0	0	56.000	56.000	0	0	0	14.000	14.000	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspekcijske poslove	Vlada F BiH, Vlada USK	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspekcijske poslove
SC2/SEC2.4	2.4.1.1. Podrška disfunkcionalnim porodicama (2019-2023.)	Do kraja 2023. godine broj korisnika Centra za socijalni rad povećan za 15% u odnosu na 2018. godinu.	25.000	15.000	5.000	5.000	5.000	15.000	0	0	0	0	0	JU „Centar za socijalni rad“ Ključ	Ekonomski kod 614200	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti
SC2/SEC2.4	2.4.1.2. Suzbijanje društveno neprihvatljivog ponašanja kod maloljetne djece (2019-2023.)	Do 2023. godine za 50% smanjen broj novoevidentiranih slučajeva neprihvatljivog ponašanja maloljetnika kod CSR u odnosu na 2018. godinu.	5.000	3.000	1.000	1.000	1.000	3.000	0	0	0	0	0	JU „Centar za socijalni rad“ Ključ	Ekonomski kod 614200	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti
SC2/SEC2.4	2.4.1.3. Patronažna služba pomoći osobama treće životne dobi bez porodičnog staranja (2019-2023.)	Participacija osoba treće životne dobi u društvenom životu zajednice povećana za 25% do 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.	25.000	15.000	0	0	0	0	0	5.000	5.000	5.000	15.000	NVO (omladinski sektor)	Vlada F BiH, Vlada USK	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti

SC2/SEC2.4	2.4.1.4. Adaptacija Centra za mentalno zdravlje (2020-2023.)	Do 2023. godine povećan broj korisnika usluga Centra za mentalno zdravlje za 10% u odnosu na 2018. godinu.	30.000	30.000	0	3.000	3.000	6.000	0	0	12.000	12.000	24.000	Centar za mentalno zdravlje Ključ	Ambasade u BiH, Vlada F BiH, OCD	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspeksijske poslove
SC2/SEC2.4	2.4.2.1. Da bi inkluzija bila jaka, uključiti se treba osoba svaka (2021-2023.)	Do 2023. godine povećan broj socijalno inkluziranih osoba sa psihičkim i tjelesnim invaliditetom koje su uključene u društvene tokove za 10% u odnosu na 2018. godinu.	20.000	10.000	0	0	1.000	1.000	0	0	0	9.000	9.000	Udruženje za zaštitu mentalnog zdravlja „Tunel“ Ključ	Ambasade u BiH, Vlada F BiH, OCD	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti
SC2/SEC2.4	2.4.2.2. Dom za privremeni smještaj žrtava nasilja, djece i mladih u različitim stanjima socijalne potrebe sa resursnim centrom za psihosocijalno osnaživanje žrtava i usavršavanje profesionalaca (2019-2023.)	Povećan broj prijavljenih slučajeva za 30% usljed redovno provedenih promotivnih aktivnosti na prevenciji i suzbijanju nasilja.	40.000	40.000	0	0	0	0	0	10.000	15.000	15.000	40.000	NVO	Vlada F BiH, Vlada USK, OCD	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti
SC2/SEC2.4	2.4.2.3. Izrada projektne dokumentacije i izgradnja Novog gradskog groblja Ključ (2019-2020.)	Do kraja 2023. godine zadovoljstvo građana ovom vrstom javnog servisa je veće za 30% u odnosu na 2020. godinu	250.000	250.000	35.000	115.000	100.000	250.000	0	0	0	0	0	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspeksijske poslove	Ekonomski kod 821000	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspeksijske poslove

SC3/SEC3.1	3.1.1.1. Izgradnja i rekonstrukcija vodovodnih sistema na teritoriji općine Ključ (2019-2023.)	Do kraja 2023. godine obezbijedena redovno kontrolisana, bakteriološki i hemijski ispravna voda za piće za 90% domaćinstava i drugih korisnika.	440.000	300.000	100.000	55.000	22.500	177.500	0	0	45.000	77.500	122.500	Javno preduzeće "Ukus" d.o.o. Ključ	Ekonomski kod 821000	Služba za prostorno uređenje, stambeno- komunalne, imovinsko- pravne, geodetske i inspekcijске poslove
SC3/SEC3.1	3.1.2.1. Izgradnja kanalizaciono g sistema na teritoriji općine Ključ (2020-2023.)	Smanjen broj oboljelih od zaraznih bolesti za 20% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.	250.000	125.000	0	31.250	31.250	62.500	0	0	31.250	31.250	62.500	Služba za prostorno uređenje, stambeno- komunalne, imovinsko- pravne, geodetske i inspekcijске poslove	Fond za zaštitu okoliša F BiH, Vlada USK	Služba za prostorno uređenje, stambeno- komunalne, imovinsko- pravne, geodetske i inspekcijске poslove
SC3/SEC3.1	3.1.2.2. Izrada projektne dokumentacije i natkrivanje kanala potoka Ižnica (2020- 2023.)	Smanjen broj oboljelih od zaraznih bolesti za 20% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.	560.000	280.000	0	70.000	70.000	140.000	0	0	70.000	70.000	140.000	Služba za prostorno uređenje, stambeno- komunalne, imovinsko- pravne, geodetske i inspekcijске poslove	Fond za zaštitu okoliša F BiH, Vlada USK, Zavod za prostorno uređenje i planiranje USK	Služba za prostorno uređenje, stambeno- komunalne, imovinsko- pravne, geodetske i inspekcijске poslove
SC3/SEC3.1	3.1.2.3. Izrada Glavnog projekta primarne kanalizacione mreže i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda općine Ključ (2019-2023.)	Glavni projekat primarne kanalizacione mreže kandidovan kod najmanje dva donatora do kraja 2023. godine.	100.000	100.000	30.000	0	0	30.000	0	70.000	0	0	70.000	Služba za prostorno uređenje, stambeno- komunalne, imovinsko- pravne, geodetske i inspekcijске poslove	Ekonomski kod 821000, Fond za zaštitu okoliša F BiH	Služba za prostorno uređenje, stambeno- komunalne, imovinsko- pravne, geodetske i inspekcijске poslove

SC3/SEC3.2	3.2.1.1. Jačanje tehničkih kapaciteta komunalnog preduzeća - 1. Faza (2019-2021.)	Smanjen broj registrovanih divljih deponija na području općine Ključ za 70% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu. Prihodi od upravljanja otpadom povećani za 25% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.	433.000	341.500	0	51.225	51.225	102.450	0	0	119.525	119.525	239.050	JKP "RAD" d.o.o. Ključ	Vlada F BiH, Vlada USK, Slovenska razvojna banka	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspeksijske poslove
SC3/SEC3.2	3.2.1.2. Čišćenje površina divljih deponija smeća (2020-2023.)	Smanjen broj registrovanih divljih deponija na području općine Ključ za 70% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.	100.000	50.000	0	7.500	7.500	15.000	0	0	17.500	17.500	35.000	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspeksijske poslove	Vlada F BiH, Vlada USK, Slovenska razvojna banka	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspeksijske poslove
SC3/SEC3.2	3.2.2.1. Sanacija deponije Peći i instalacija sortirne linije za miješani komunalni otpad (2020-2021.)	Smanjen broj registrovanih divljih deponija na području općine Ključ za 70% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu. Prihodi od plasiranja sortiranog smeća povećani za 10% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.	3.000.000	3.000.000	0	300.000	300.000	600.000	0	0	1.200.000	1.200.000	2.400.000	Općina Ključ, JKP „RAD“ d.o.o. Ključ	Vlada F BiH, Vlada USK, Slovenska razvojna banka	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspeksijske poslove

SC3/SEC3.2	3.2.2.2. Izgradnja niša (mikro lokacija za kontejnere za odvojeno prikupljanje komunalnog otpada) i nabavka kontejnera na području općine Ključ (2019-2020.)	Prihodi od plasiranja sortiranog smeća povećani za 10% do kraja 2023. godine u odnosu na 2018. godinu.	97.000	97.000	69.540	0	0	69.540	0	0	13.730	13.730	27.460	Općina Ključ, JKP "RAD" d.o.o. Ključ	Ekonomski kod 821000	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspeksijske poslove
SC3/SEC3.3	3.3.1.1. Utopljanje školskih objekata (2019-2023.)	Najmanje jedna nova projektna aktivnost po javnoj ustanovi financirana ušteđenim sredstvima od nabavke energenata za zagrijavanje objekata do kraja 2023. godine.	320.000	192.000	0	0	0	28.800	64.000	64.000	64.000	64.000	192.000	JU Osnovna škola „Ključ“ Ključ, JU OŠ "Velagići" Velagići	Vlada USK	Služba za stručne poslove Općinskog načelnika, Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti
SC3/SEC3.3	3.3.1.2. Uređenje administrativnog objekta Jedinственог općinskog organa uprave općine Ključ u cilju postizanja energetske efikasnosti (2020-2023.)	Smanjena potrošnja električne energije i energenata za zagrijavanje i rashlađivanje utopljenih objekata za 10% do kraja 2023. godine.	80.000	40.000	0	10.000	10.000	20.000	0	0	10.000	10.000	20.000	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspeksijske poslove	Vlada USK	Služba za prostorno uređenje, stambeno-komunalne, imovinsko-pravne, geodetske i inspeksijske poslove
				0				0		0			0			
UKUPNO:			9.529.504	7.183.100	426.846	834.907	864.308	2.126.040	28.800	196.900	2.195.280	2.664.880	5.057.060			

6.2. Plan organizacionih i ljudskih kapaciteta za implementaciju, praćenje i vrednovanje Strategije

Plan organizacionih i institucionalnih kapaciteta za uspješnu implementaciju Strategije izrađen je na osnovu zaključaka koji su proizašli kao rezultat analize koju je proveo ORT u okviru procesa revizije Strategije razvoja, a na bazi preporuka za poboljšanja koja su definisana u okviru aktivnosti ILDP projekta te preporuka srednjoročne evaluacije razvojne Strategije općine Ključ.

Pregled postojećih kapaciteta za implementaciju Strategije

U proteklom srednjoročnom periodu implementacije Strategije izrađena je formalna organizacijska struktura i uspostavljena procedura za planiranje, praćenje, vrednovanje i izvještavanje definisana Pravilnikom o planiranju, praćenju i vrednovanju godišnjeg rada općinske uprave i izvještavanju u Jedinstvenom općinskom organu uprave općine Ključ („Službeni glasnik općine Ključ“, broj: 6/15) te je uspostavljena Jedinica za upravljanje razvojem, koja je zadužena da obezbijedi ostvarenje osnovnih faza upravljanja lokalnim razvojem. Na ovaj način su stvorene sve pretpostavke za efikasno upravljanje razvojem.

U toku procesa revizije Strategije izvršena je i izmjena unutrašnje organizacije te je Općinsko vijeće općine Ključ 28.02.2019. godine donijelo Odluku o organizaciji i djelokrugu rada Jedinstvenog općinskog organa uprave općine Ključ kojom je došlo do izmjene u smislu da je unutrašnja organizacija sa osam službi/organizacionih jedinica smanjena na četiri službe/organizacione jedinice. U skladu sa navedenom Odlukom Općinskog vijeća pripremljen je i usvojen novi Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji Jedinstvenog općinskog organa uprave koji je stupio na snagu 01.04.2019. godine te je od tad u primjeni.

U sklopu novoformiranih službi formirana je Služba za razvoj, privredu i civilnu zaštitu koja je ključni nosilac razvojnih aktivnosti iz razloga što su unutar navedene službe sistematizovana radna mjesta koja su usko vezana za razvoj kao što je radno mjesto „Stručni savjetnik za planiranje i koordinaciju razvoja“ koji ima ulogu da u svakodnevnoj direktnoj koordinaciji sa Općinskim načelnikom i šefovima službi obavlja najsloženije poslove koji se odnose na realizaciju funkcija upravljanja razvojem. Također, unutar iste službe sistematizovana su radna mjesta „Stručni savjetnik za pripremu i izradu razvojnih projekata“, „Stručni savjetnik za planiranje, podršku i razvoj biznisa i turizma“ te „Viši referent za podršku razvoju“ koji obavljaju poslove vezane za razvoj i projekte.

Međutim, u opisu poslova svakog šefa službe pridodati su sljedeći poslovi iz oblasti planiranja i razvoja:

1. učestvuje u izradi projekata iz nadležnosti službe i u procesima strateškog planiranja,
2. učestvuje u izradi Plana implementacije strategije (1+2), priprema godišnji plan rada službe koji, pored redovnih poslova, uključuje prioritete iz Plana implementacije,

3. stara se da se blagovremeno i u skladu sa procedurama, iz domena nadležnosti službe pripreme projekti sa odgovarajućom tehničkom i drugom potrebnom dokumentacijom,
4. osigurava pripremu akcionih planova za projekte dodijeljene na implementaciju, praćenje realizacije prema tehničkoj dokumentaciji i prema projektnim indikatorima,
5. obezbjeđuje učešće predstavnika službe u pripremi tenderske dokumentacije za projekat/program iz svoje nadležnosti,
6. aktivno, na svakodnevnoj osnovi direktno saraduje sa Stručnim savjetnikom za planiranje i koordinaciju razvoja te njemu i njegovom direktnom saradniku za podršku razvoju, dostavlja sve podatke o realizaciji i praćenju pojedinačnih projekata (kopije potpisanog ugovora, ovjerenih situacija i slično, izvršenih plaćanja, završetak projekta, zatvaranje projekta–istekli garantni rokovi i sl.), kao i sve primjedbe i sugestije koje mogu biti od uticaja na realizaciju Strategije i za preduzimanje mjera za poboljšanje i ažuriranje Strategije razvoja,
7. određuje odgovorne izvršioce u svojoj službi za poslove iz oblasti upravljanja razvojem,
8. sa saradnicima u službi održava redovno (najmanje kvartalno) tematske sastanke o aktuelnim pitanjima upravljanja razvojem.

Također, u opise poslova svakog državnog službenika (izvršioци sa visokom stručnom spremom) pridodati su poslovi „učestvuje u izradi projekata iz nadležnosti službe i u izradi i implementaciji strategije i planova Općine i saraduje sa Stručnim savjetnikom za planiranje i koordinaciju razvoja.

Kroz gore navedene pridodate poslove svim državnim službenicima, na neki način, svaki državni službenik je indirektni član Jedinice za upravljanje razvojem (JURA).

Ključnu ulogu u implementaciji, praćenju i vrednovanju Strategije imaju:

- **Općinski načelnik** kroz jasno uspostavljanje mehanizama i definisanje odgovornosti službi u pogledu implementacije dijelova Strategije iz njihove nadležnosti te obezbjeđivanja njihove koordinacije.
- **Općinsko vijeće** koje razmatra izvještaj o realizaciji strateških dokumenata Općine, uključujući i Strategiju razvoja kao vodeći strateški dokument koji je osnova za kreiranje i usvajanje svih ostalih razvojnih politika Općine.
- **Jedinstveni općinski organ** kroz svoje organizacione jedinice, koje pripremaju program razvoja općine, prostorne i urbanističke planove i učestvuju u izradi i operacionalizaciji Plana implementacije strateških intervencija 1+2.
- **Jedinica za upravljanje razvojem (JURA)** koju, prema Rješenju o imenovanju, čine Savjetnik Općinskog načelnika za privredu, razvoj i investicije, Stručni savjetnik za planiranje i koordinaciju razvoja, Stručni savjetnik za budžet i analizu javnih prihoda, Stručni savjetnik za planiranje, podršku i razvoj biznisa i turizma i Viši referent za podršku razvoju. U okviru svojih nadležnosti JURA se bavi Strategijom razvoja općine kao cjeline, zatim inicira, koordinira i olakšava internu i eksternu koordinaciju aktivnosti svih aktera od promocije, pripreme i iniciranja projekata, izvođenja, praćenja, izvještavanja do iniciranja i ažuriranja Strategije.

- **Općinski razvojni tim** čiji je zadatak da zajedno sa Jedinicom za upravljanje razvojem (JURA), vodi proces planiranja na općinskom nivou i prati implementaciju Strategije razvoja te učestvuje u izradi Godišnjeg plana implementacije i Izvještaja o realizaciji Strategije kojeg JURA podnosi Načelniku, odnosno, Općinskom vijeću na usvajanje. ORT je sastavljen od predstavnika: općinskih službi, javnih ustanova i preduzeća, NVO-a, poduzetnika i dijaspore.
- **Partnerska grupa** koja je osnov za komunikaciju između općinske uprave i građana. Ona je mehanizam za osiguravanje učešća socio-ekonomskih aktera u procesu izrade, ali i implementacije Strategije i svojevrsan glas građana. Čine je predstavnici predstavničke i izvršne vlasti, nevladinog sektora, mjesnih zajednica, poslovnog sektora, gender komisije, dijaspore, marginalizovanih grupa na području općine i dr.

Potrebe za unaprijeđenjem pristupa upravljanju razvojem

Na osnovu analize kapaciteta i procesa za upravljanje razvojem u Općini Ključ, koja je provedena u okviru srednjoročne evaluacije Strategije razvoja te na osnovu zaključaka analize provedene od općinske uprave, utvrđeno je da postoji osnova za dalje jačanje funkcije upravljanja razvojem (JURA-e). U tom pravcu zaključeno je da je potrebno:

- Unaprijediti internu komunikaciju službi i Jedinice za koordinaciju strateških aktivnosti (JURA) s ciljem pravovremenog prikupljanja podataka, izrade jedinstvene baze projekata sa relevantnim podacima i pokazateljima ostvarenja Strategije te redovne analize ostvarenja implementacije putem tematskih (mjesečnih/kvartalnih) sastanaka.
- Osigurati dostavljanje podataka kreiranjem jedinstvenih formi i obrazaca za izvještavanje od strane svih učesnika u implementaciji.
- Dosljedno primjenjivati Pravilnik o planiranju, praćenju, vrednovanju i izvještavanju (PPVI procedure), kojim su definisani poslovi, uloge, odgovornosti i rokovi svih relevantnih aktera, a prvenstveno zaposlenih u općinskoj upravi, na realizaciji svake faze u procesu implementacije Strategije razvoja.
- Unaprijediti komunikaciju i ulogu Partnerske grupe u svim procesima upravljanja razvojem.
- Jačati međusobni dijalog i kanale komunikacije sa eksternim akterima s ciljem aktivnijeg uključenja u procese planiranja i implementacije u svrhu postizanja boljih i održivih rezultata.
- Popuniti upražnjena radna mjesta predviđena Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji, sistematizovana za visoku stručnu spremu.
- Jačati kapacitete predstavnika lokalne uprave za pisanje projekata u skladu sa zahtjevima donatora i EU fondova u svrhu privlačenja eksternih izvora koji predstavljaju visok udio u implementaciji Strategije razvoja.

Pregled osnovnih aktivnosti i odgovornosti za implementaciju Strategije razvoja općine Ključ

Osnovne uloge i odgovornosti za implementaciju, praćenje, vrednovanje i izvještavanje		
Aktivnosti:	Nadležnost:	Rok:
Priprema/ažuriranje Kalendara aktivnosti Jedinice za upravljanje razvojnim aktivnostima	Inicijator i vlasnik procesa: rukovodilac JURA-e Nosioci i učesnici procesa: ostali članovi JURA-a/ORT-a	Decembar/januar
Definisanje prioriteta na osnovu strateško-programskih dokumenata za naredni 1+2 planski ciklus	Inicijator i vlasnik procesa: rukovodilac JURA-e Nosioci i učesnici u procesu: šefovi nadležnih službi; Stručni kolegij Općinskog načelnika; ostali članovi JURA-e	01.09-30.09. tekuće godine
Priprema trogodišnjih/godišnjih planova rada službi, uključujući projekte iz Strategije razvoja i vezane redovne aktivnosti	Inicijator i vlasnik procesa: rukovodioci nadležnih službi/odjeljenja JLS Nosioci i učesnici u procesu: rukovodilac JURA-e i Stručni kolegij Općinskog načelnika	Mart tekuće godine
Izrada Godišnjeg plana rada JLS (za narednu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Općinski načelnik i rukovodilac JURA-e Nosioci i učesnici u procesu: Stručni kolegij Općinskog načelnika	01.10-31.12. tekuće godine
Uključivanje strateških projekata i aktivnosti u plan Budžeta (za narednu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: šef Službe za finansije i trezor Nosioci i učesnici procesa: Stručni kolegij Općinskog načelnika	01-31.10. (prvi nacrt) 01-30.11. (drugi nacrt) 01-15.12. (treći nacrt) tekuće godine
Usklađivanje godišnjih planova rada službi/odjeljenja i Godišnjeg plana rada JLS sa usvojenim Budžetom (za narednu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: rukovodilac JURA-e zajedno sa šefom Službe za stručne poslove Općinskog načelnika i Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti Nosioci i učesnici procesa: šefovi nadležnih službi; Stručni kolegij Općinskog načelnika	05-15.01. naredne godine
Usvajanje Godišnjeg plana rada JLS (za narednu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Općinski načelnik Nosioci i učesnici u procesu: Općinsko vijeće	31.01. naredne godine
Razrada projekata iz Godišnjeg plana rada JLS	Inicijator i vlasnik procesa: rukovodilac JURA-e Nosioci i učesnici procesa: ostali članovi JURA-e, nadležne službe	Kontinuirano
Praćenje i privlačenje eksternih izvora finansiranja projekata	Inicijator i vlasnik procesa: rukovodilac JURA-e Nosioci i učesnici procesa: nadležne službe; ostali članovi JURA-e	Kontinuirano
Praćenje provođenja Godišnjeg plana rada JLS i ostvarenja strateških i sektorskih ciljeva	Inicijator i vlasnik procesa: rukovodilac JURA-e Nosioci i učesnici procesa: ostali članovi JURA-e; šefovi službi	Kontinuirano
Izrada Godišnjih izvještaja o radu službi	Inicijator i vlasnik procesa: šefovi službi Nosioci i učesnici procesa: Stručni kolegij Općinskog načelnika; rukovodilac JURA-e; ostali članovi JURA-e	Polugodišnje: do 31.07. (za prvih 6 mjeseci tekuće godine) Godišnje: do 28.02. (za prethodnu godinu)
Uključivanje Partnerske grupe u praćenje provođenja Strategije lokalnog razvoja	Inicijator i vlasnik procesa: rukovodilac JURA-e Nosioci i učesnici u procesu: ostali članovi JURA-e; Partnerska grupa	Juni i decembar za tekuću godinu
Priprema i razmatranje Izvještaja o razvoju (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: rukovodilac JURA-e Nosioci i učesnici u procesu: ostali članovi JURA-e; šefovi službi	Do 28.02. za prethodnu godinu
Priprema i razmatranje Godišnjeg izvještaja o radu JLS (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: rukovodilac JURA-e zajedno sa šefom Službe za stručne poslove Općinskog načelnika i Općinskog vijeća, opću upravu i društvene djelatnosti	Do 15.04. za prethodnu godinu

	Nosioci i učesnici procesa: šefovi službi; Stručni kolegij Općinskog načelnika	
Usvajanje i objavljivanje Izvještaja o razvoju (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Općinski načelnik Nosioci i učesnici procesa: Općinsko vijeće	Do 15.04. za prethodnu godinu
Usvajanje i objavljivanje Godišnjeg izvještaja o radu JLS (za prethodnu godinu)	Inicijator i vlasnik procesa: Općinski načelnik Nosioci i učesnici procesa: Općinsko vijeće	Najkasnije do 31.05. naredne godine u odnosu na onu za koju se priprema izvještaj
Naredne važne aktivnosti: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Redovno ažuriranje web stranice JLS u domenu informacija koje se odnose na razvojne aktivnosti ▪ Redovni kontakti sa višim nivoima vlasti ▪ Uspostavljanje i unaprijeđenje međuopćinske/međuopštinske saradnje ▪ Pokretanje procesa finalne evaluacije Strategije razvoja 	Inicijator i vlasnik procesa: rukovodilac JURA-e Nosioci i učesnici: ostali članovi JURA-e/ORT-a	

Navedeni rokovi će se, po potrebi, korigovati nakon donošenja uredbi koje proizilaze iz Zakona o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem F BiH.

7. PRILOZI:

Prilog 1: Integrirani pregled Revidirane strategije razvoja općine Ključ (2019-2023. godine).

Prilog 2: Alat za usaglašavanje projektnih i sektorskih ishoda te njihovog uticaja na strateške ciljeve - Revidirana strategija razvoja općine Ključ.

Prilog 3: Plan implementacije i indikativni finansijski okvir za 2019-2021.

Prilog 4: Prognoza mogućnosti finansiranja prioriteta Revidirane strategije razvoja općine Ključ (2019-2023. godine).

Prilog 5: Projektni koncepti.

Prilog 6: Rezervna lista projekata Općine Ključ.